АНАТОЛЬ БАРОЎСКІ

Курт – сябар Петруся

Анатоль Бароўскі

КУРТ – СЯБАР ПЕТРУСЯ

аповесць

Аповесць пра Пятра Сіліча, на вялікі жаль, нябожчыка, якому ў гады вайны было пяць-сем гадоў...

Яго бачанне вайны...

Курт – сябар Петруся

Дакументальная аповесць

“І зразумеў я, што няма інакшай
мудрасці для нас, чалавекаў, акрамя той,
што трэба быць па-чалавечы добрым і
мужным, – у часы бурнаплыннай мала-
досці і на марудлівым сконе дзён”.
Міхась Стральцоў “Адзін лапаць, – адзін чунь”.
“А Я кажу вам: любеце ворагаў
вашых, дабраслаўляйце кляцьбітоў вашых,
рабеце дабро ненавісьнікам вашым і мале-
цеся за крыўдзіцеляў вашых і за ганіцеляў
вашых; каб сталіся вы сынамі Айца вашага,
Які ёсьць у нябёсах...
Евангельле ад Мацьвея, 5:44-45

Ноч...

Глыбокая і золкая ноч раскашоўвалася на зямлі...

Два чалавекі, на адлегласці адзін ад аднаго ў некалькі тысячаў кіламетраў, прачнуліся ў адзін і той жа час.

У Гомелі было тры гадзіны ночы, а ў Санкт-Пецярбурзе – чатыры, – так рассунуліся гадзіны па раскладзе новага адліку часу, калі ўсталяваліся межы паміж дзяржавамі, якія адчулі сябе самастойнымі і незалежнымі...

У вокны абодвух глядзелі густыя зоры і паўнатварая поўня, як шляхетная паляшучка.

І Малочная Дарога Неба – бальшак касмічных валацужнікаў – указваў чалавечым душам кірунак у сваю бессмяротнасць...

Зоркі былі буйныя, як пераспелыя жытнія зярняты ў коласе, поўня – як задумлівая дзяўчына перад вяселлем. Час адлічваў свае секунды і хвіліны, з якіх складваліся стагоддзі і бясконцасць быцця...

Гамяльчанін не вытрымаў, паглядзеў за акно, потым, як адчуўшы нейкую трывогу, выйшаў на балкон і закурыў.

У другім далёкім расійскім горадзе Віктар Дударэнка, даўно ўжо Віктар Рыгоравіч Дударэнка, таксама выйшаў на шырокі балкон, з якога быў відзён Ісакіеўскі сабор – таксама закурыў і глядзеў на поўню.

Поўня свяціла абодвум у твар, дасылала кожнаму сваё дабраслаўленне.

Пятра Сяргеевіча Сіліча і Віктара Рыгоравіча Дударэнку разбудзіў адзін і той жа сон: быццам бы Курт пасадзіў іх – Петруся і Віцьку – на самаробныя саначкі (сам жа і змайстраваў іх), пасадзіў спераду, а сам сеў ззаду, – і пакаціў іх з высокай горкі. Саначкі былі маленькія, лёгкія, хвацка ляцелі з гары, набіраючы і набіраючы хуткасць... Здзіўляліся толькі – як на такіх маленькіх саначках змаглі яны ўмясціцца ўтрох...

Вецер свістаў у вушах, прабіраў да касцей, а ім, падшыванцам, было весела і радасна, як і радасна было іх даросламу сябру – Курту Венцэлю, які таксама любіў гуляць у дзіцячыя гульні, – але саначкі набіралі і набіралі разбег, шалёны разбег, што аж душа трымцела, і ад таго рабілася страшна... А Курт крычаў-галёкаў нешта радаснае і вясёлае на сваёй мове...

Хлапчукамі авалодаў страх. Ён перарастаў у нешта жахлівае і жудаснае, прымушаў сцяцца, напруціцца ўсё цела, – і яно здранцвела, стала як чужое, як і не іх. І ў іх

ужо не ставала сілы крычаць, прасіць ў каго-небудзь дапамогі, а Курт, размахваючы рукамі, ускрыкваў задаволена і радасна адно і тое ж слова: “Гут! Гу-ууут!..”

– А-ааа! – сіліўся закрычаць Сіліч.

– А-ааа... а-ааа! – спрабаваў вырваць з сябе голас Віктар Дударэнка, – у сне ён заставаўся хлапчуком Віцькам...

Прахапіліся яна адначасова.

На вуліцы раскашоўвалася ноч. Глыбокая зімовая ноч. З халоднымі зоркамі і маладой, у росквіце красы і прыгажосці, поўняй.

“Дзіўна, – падумаў Пятро-Пятрусь, ніяк не могучы атрэсці з сябе рэшткі сну, – чаму прысніўся ты мне, мой дарагі сябрук Курт? Адкуль ты клічаш мяне, пра што хочаш нагадаць-напомніць? Пра сваю віну? Дык і не было яе асабіста ад цябе, наадварот, у маёй памяці ты застанешся самым дарагім чалавекам сярод чужых, не родных мне людзей. Што ж там здарылася ў цябе, на тваёй Планеце, што прымусіла цябе наведацца ў маю дзіцяча-дарослую душу? Неспакой за мой лёс, за маё здароўе?.. Ці што іншае? Няўжо ведаеш, што мне цяжка, невыносна цяжка – і фізічна, і духоўна?..”

“Цікавыя адбываюцца рэчы, – падумаў недаўменна Віктар-Віцька, патушыўшы цыгарэціну, прыйшоўшы ў пакой, завітаў на кухню, сеў за стол. Каб зняць хваляванне, наліў сабе беларускай “Белавежскай” у вялікую чарку – і за адзін глыток выпіў налітае. – Чым бліжэй да нас падкрадваецца старасць, тым часцей напамінае пра сябе дзяцінства... І чаму менавіта Курт напамінае нам пра тое? Дзе ж ён цяпер, дзе душа яго, на якім ён цяпер небе? Тады ж яму было, мусіць жа, гадоў з трыццаць, ну, мо меней на гады тры... А мо і жывы яшчэ, калі выжыў, калі вылузаўся з чорных лапаў той недарэчнай і нечалавечай вайны, калі не загінуў як нямецкі палонны... Чым жа мы тады запалі табе ў душу, добры наш сябар Курт? Мы памятаем твае добрыя вочы, твой пяшчотны пагляд, цяпер толькі здагадваемся, што

ты ў кожным з нас, асабліва ў Петрыку Сілічу, бачыў свайго сына... Ці ўбачыўся ты хоць з ім? Ці лічыў ты тое спатканне і сяброўства з намі развітальным акордам са сваім сынам? Можа і так, хто ведае... Мы верым, што Бог дапамог выжыць табе, бо ты быў веруючым чалавекам, і строга прытрымліваўся аднаго з запаветаў – не забі...”

У абодвух нарадзілася жаданне напісаць адзін аднаму доўгі і падрабязны ліст, падзяліцца сваімі думкамі і успамінамі, папрасіць даравання адзін у аднаго за маўчанне, успомніць добрым словам свайго сябра – Курта Венцэля... І дзіўна – тыя лісты былі б падобныя адзін да аднаго. Бо адны і тыя ж думкі наведалі іх, прыйшлі да сяброў адначасова. І пісалі б яны пра адно і тое ж – успаміналі б дзяцінства, Забалацце, свае дзіцячыя гульні, нямецкіх афіцэраў, з якімі жылі ў дружбе і зладжанасці, адчуваючы іх прыхільнасць да сябе і ахову ад ворагаў – сваіх і чужых...

Калі яны -– Пятро і Віктар – здагадаліся хаця б пазваніць адзін аднаму, то адразу знялі б з сябе тое незразумелае напружанне і боль, што падгарнуліся да іх ў адну і тую ж хвіліну. Але Пятрусь баяўся, што разбудзіць сярод ночы Віктара ў Піцеры, а Віцька шкадаваў трывожыць сон свайго сябра ў Гомелі...

А тэлефон жа стаяў пад рукамі – толькі крутані на дыску неабходныя лічбы, і яны адразу апынуліся б там, у Забалацці, сярод сваіх аднагодкаў, якія заставаліся ў жывых, і якіх няма на свеце яшчэ з той дзіцячай пары, якіх вывезлі альбо якія папалі ў пастку смерці... Але усё роўна звінелі б дзіцячыя галасы, радасныя воклічы, смех, – весялосць дзіцячай пары не ведала межаў. Дарослыя толькі не разумелі іх, сцішвалі іх, як яны лічылі, дурную радасць, бо была вайна, вакол смерць і страх, – але ніхто не мог утаймаваць і забарніць ім радавацца жыццю... Дзеці не разумелі дарослых – немцы ж нічога кепскага вяскоўцам не рабілі, наадварот, кармілі іх, аберагалі ад нечаканасцей...

Не здагадаліся, не настоялі на сваіх памкненнях, пашкадавалі адзін аднаго, – ліцвінская сціпласць і

далікатнасць узялі верх...

Толькі на адлегласці дасылалі праз прастору часу кароткія сігналы ці то ненапісанага пісьма, ці то шкадавання, а можа і духоўнай падтрымкі... І словы тых сказаў былі цёплыя, шчырыя, поўныя любові і павагі.

Бо дзіцячае сяброўства, апаленае вайной, хрышчонае ліхалеццем і нішчымніцай, горкімі слязьмі і душэўным болем, будзе працягвацца-доўжыцца і на тым свеце не адно тысячагоддзе...

1.

Вечаровае стомленае сонца раскідала млява-крывавыя пырскі па высозных гурбах свежага, яшчэ не зляжалага, снегу.

Здавалася, што снег выпраменьваў пахі свежага сырадою ці тварагу, пацьвельваў над галоднай дзіцячай душой і страўнікам, – і тады міжволі на язык накотвалася сліна і хлапчук каўтаў яе, каб не захліпнуцца. Кружылася галава, падкошваліся ногі.

Над Забалаццем плыла мройная і звонкая цішыня, і таму здавалася, што не было на свеце аніякае вайны і калатнечы, ніякіх чужых людзей у вёсцы, чужой мовы, ніякага гуду чужых машын, – тое было у нейкім трывожным сне, у хворым трызненні.

Падціскаў ужо ладны марозік, дужаўся з кароткім зімовым днём, рожкамі маладзіка біў пад бокі, браў верх. Заходзіліся ў шпары ногі, праз дзіравыя чаравікі дапякаў холад, але Пятрусь не спяшаўся ўцякаць ад яго ў хату, хаця не адзін раз гукала маці і пагражала нават:

– От бо выйду, ды перацягну бацькавай дзягай па рэбрах – не хапала яшчэ, каб застудзіўся на такой халаднечы... От, Божачка, неслух расце, ну што з ім паробіш!.. Ідзі дадому – зараз жа!

Пятрусь усміхаўся, чуючы матчын голас, але ведаў, што яна зусім і не злуецца, занятая сваімі клопатамі ў хаце, а сварыцца для прыліку, каб паказаць сваю злосць, што не адабрае яго стаяння на вуліцы.

– Іду, іду! – адгукваецца сын, але ўсё яшчэ не адрывае позірк ад вялікага сланечніка-круга, не ведаючы, чаму ў яго ногі прыраслі да ўмерзлай са снегам зямлі, і якая колецца тысячамі іголачак, што і ўтрываць нельга, як не танцуе, пераступаючы з адной нагі на другую.

А сонца завісла над Шкрадзюковымі платамі, што ледзьве тырчаць з-за гары снегу, – яно акурат уціснулася ў разгаліну куртатай дзічкі, – як зачапілася сядно ў тую расшчэліну і не мела сілы адарвацца, вылузацца з палону і нырнуць за высокія сумёты шэрай смугі гарызонту.

Недзе брахнуў коратка і як бы боязна сабака – ці не ў Аўгушовых, а мо і за імі ў каго, не разабраць. Рэха паскакала па сумётах і платах, як мячык, – і зглухла ў кустоўі, што падступаліся да лугоў.

Ногі ўжо, здавалася, не адчувалі холаду. Яны ўжо зліліся з халадэчай, і Пятрусь забыўся на перасцярогу – адно “танцаваў” і слухаў, як парыпвае пад дзіравымі падэшвамі чаравікаў крухмальны снег.

Аднекуль вынырнула нячутна сініца, пырхнула шэрымі крыльцамі і села на частаколіну, што была за паўметра ад хлапчуковых вачэй. Глядзела на яго цікаўным вочкам, як дзівілася з яго – чаго мерзне на такім марозе. Увага хлопчыка перабегла на маленькую птушачку з жоўтай манішкай на грудзіне, і ён не ведаў, як паводзіць сябе побач з ёю. Сінічка прылятала і раней, не толькі зімой, а і летам, восенню, калі з дрэваў злятала зжоўклае лісце. Цяпер жа ён ведаў, што сінічка прасіла ў яго есці. Ён пашкроб кішэні – мо што засталося там пасля сухароў, што насіў заўчора, калі пачаставала маці, – але няшмат назбіралася ў дзіцячую жменьку рэшткаў хлеба.

Выкінуў шалупінне на снег каля плоту – і туды ж адразу

пырхнула сінічка, нешта знайшла для сябе, бо дзюбкай раз-пораз дзяўбла нябачны наедак.

“Значыць, засталося нешта для сінічкі, – радасна падумаў хлопчык, зноў запусціўшы руку ў кішэньку, але нічога ўжо выграбці не ўдалося – амаль пустую жменьку выняў і растапырыў пальцы. І зноў сінічка, яшчэ з большым імпэтам, накінулася на пацяруху. – Сам галодны, дык хаця сінічку падкармлю, – падумаў горычна Пятрусь, не адрываючы позірку ад крылатай госці. – Добра ўсё ж дзяліцца з некім, калі хоць нешта маеш...”

Ён зноў зірнуў на Шкрадзюкову грушку, і яго тут жа апанавала расчараванне – сонца ў разгалістай выямцы не было, яно ўжо схавалася за гарызонтам, толькі чырвоныя водсветы выпраменьваліся ў крывавых аблоках, што нізка плылі над зямлёю, у тым баку, дзе, як казаў бацька, быў Бабруйск.

Неўпрыкмет знікла і сінічка, ведаючы, што ў хлопчыка скончылася частаванне.Сонца схавалася, не паказаўшы на развітанне нават акраец свайго брыжыка. Ён здрыгануўся, сцепануўся ад холаду. Падышоў да дзвярэй, узяўся за клямку.Яшчэ раз азірнуўся: на небе нават і водсветаў чырвоных ужо не было. Сонца легла на спачын. А мо і ўцякло ад марозу.

Ён адчыняў дзверы, і першае, пра што падумаў, дык гэта пра тое, як яму цяпер адагрэць ногі: іх амаль не адчуваў.

2.

– А што ж было пасля, баба Васіліха? – папытаўся Пятрусь у жанчыны, седзячы насупраць, пазіраючы ў яе светлыя і спагадлівыя вочы. – Раскажы, баба Васіліха...

– Ото калі цікава вам, нябожкі, то і раскажу. Чаму ж не расказаць...

Васіліха нахіліла ў правы бок галаву, прымружыла вейкі, як усё роўна старалася ўбачыць тое, пра што збіралася апавядаць хлапчукам – Петрусю і Віцьку, – уздыхнула, сашчапіла на каленях вузлаватыя спрацаваныя пальцы, вялікімі круціла адзін вакол аднаго, на нейкі момант замоўкла, як збіралася з сіламі і думкамі.

– І пасьля гэтага Гасподзь угледзеў чатырох анёлаў, а яны, у сваю чаргу, стоячы на чатырох вуглох зямлі, трымалі чатыры вятры зямлі, вельмі ж стараліся, каб ня дзьмуў вецер ні на нашую зямлю, ні на глыбокае мора, ні на якае дрэва – малое і вялікае...

“Як толькі такое і можа быць – чатыры вуглы зямлі? – недаўменна думаў Пятрусь, але стараўся не перабіваць бабу Васіліху, бо ведаў, што яна надта ж не любіць, калі яе перабівалі – саб’ецца з думкі і зусім перастане расказваць пра тое, што сніла-мроіла. – Як цікава Васіліха расказвае – дзень і ноч слухаць яе можна...”

Не адводзіў позірку ад яе і Дударэнка.

– І тады, нябожка, Гасподзь угледзеў і другога анёла. А ён ужо ўзыходзіў ад усходу сонца, і вялікая адказнасьць ляжала на ім – ён меў пры сабе пячаць ад Бога Жывога. І тады ён, увабраўшы ў сябе нябеснага паветра, гукнуў на ўсю моц вялікім голасам да тых чатырох анёлаў, якім і было дадзена чыніць шкоду і зло зямлі й мору, дрэвам і птушкам...

Васіліха ажывілася, набрала ў грудзі паветра, ператваралася ў апавядальніцу-артыстку – вочы гарэлі таямнічым агнём, голас мяняўся, пераўвасабляўся ў іншыя, і хлапчукі здзіўляліся, як гэта ў яе лоўка выходзіць.

– Гэ-гэ-гэ! Слухайце мяне, перш чым узяцца за д’ябальскую справу! Слухайце! Ня шкодзьце ні зямлі, ні мору, ні дрэву, ні птушачцы, ні казурцы да тае пары, пакуль не папячатаем рабоў Бога нашага на лабох іхніх. Пячатка ў кожнага мелася стаяць, кожная жывая істота павінна быць Богам занесена ў свае атраманты-спісы,

нічога, нябожко, нічога ў Бога ніколі не выпадала з-пад Яго пільнай увагі...

“Значыць, і пра мяне Бог ведае, і пра Верку, і пра Толіка, і пра Міколку, пра маці, пра бацьку... – Пятрусь не адрываў позірку ад твару жанчыны, адчуваючы, як ад яе сыходзіла нябачнае цяпло – быццам ён сядзеў каля невялікага вогніка і грэўся-радаваўся, і на яго наплывала мройная палярына, як сядно агортваў сон, але не той, глыбокі, пад час якога сняцца цікавыя і дзівосныя сны, а павярхоўны, калі чуеш усё-усё, а сказаць нічога не можаш... – І пра бабу Васіліху ведае, так як і баба Васіліха ведае пра Яго, Бога...”

Гэтаксама думаў пра Васіліху і Віцька.

– І пачуў тады Ян Багаслоў сапраўдную лічбу ўсіх папячатных. А іх, Петрусёк і Віцька, было ні многа ня мала, а сто сорак чатыры тысячы – то з усіх родаў сыноў Ізраілевых...

Із роду Юдавага дванаццаць тысячаў папячатаных. Із роду Гадавага дванаццаць тысячаў...Тое ж із роду Асіравага дванаццаць тысячаў. Із роду Нафталімавага гэтаксама дванаццаць тысячаў, із роду Левіявага і Ізахарава – гэтулькі ж...

– Бабо, а бабо, а адкуль табе ўсё тое вядома? – не ўтрымаўся, забыўся пра перасцярогу Пятрусь, а, спахапіўшыся, апамятаўшыся, са шкадаваннем і трывогай паглядзеў у вочы старой.

– А адтуль і вядома, Петрусёк, бо я кажынны дзень і ноч з Богам размаўляю, з Ім вяду размову.

– І пра мяне ўспамінаеш?

– І пра цябе, і пра Віцьку. А як жа? Часта гавару пра вас, каб абярог ад бяды, каб сілу вам даў абодвум.

– І пра Курта?

– І пра яго таксама. Як жа ён без цябе? Вы ж як два боты – пара...

Пятрусь засмяяўся – вясёлая баба Васіліха! Нездарма ж людзі вымаўляюць яе імя на свой лад – Весяліха. Бо вяселіць усіх.

– Дык от слухайце, што было далей. Бо болей ні ад кога не пачуеце такое. Дык от што далей было... Папячатныя сталіся яшчэ і із роду Завулёнавага, із Язэпавага, Беніямінавага – па столькі ж...

Жанчына чамусці зірканула за акно, як бы цікавала за кім, але ўпэўнілася, мусіць, што памылілася ці не было вартае яе ўвагі, зноў да хлапчукоў павярнулася. А пасля як успомніла, што траціць дарма час са сваімі маленькімі суседзямі, за верацяно ўзялася. Паслюніла тры пальцы і пачала скубці з кужалю, што быў прымацаваны да прасніцы, нітку. Верацяно маўкліва закруцілася ў правай руцэ, і Васіліха ўсё далей і далей адводзіла руку ад каленяў...

Пятрусь і Віцька ведалі, што баба Васіліха была майстрыцай на ўсю вёску, што лепш за ўсіх ўмела ткаць прасцірадлы і ручнікі, – вунь на абразах якія прыгожыя. Бабка яшчэ і павітухай была. Маці казала, што то дзякуючы Васілісе ён, Петрусёк, нарадзіўся на Божы свет, як і ён, Віцька Дударэнка...

– Дык пра што гэта я? А, успомніла... Пасля ўсяго гэтага глянуў святы Ян, а перад ім велізарны натоўп, а палічыць, колькі там было жывых душаў, ніхто, здаецца, і не змог бы – із усіх пляменьняў і родаў, і народаў, і языкаў, земляў і абшараў, стаіць той натоўп перад пасадам і перад Ягнём, а ўсе такія незвычайныя, аж свецяцца ўсе, і як быццам бачна кожнага наскрозь, бо былі яны ўсе апранутыя ў белыя шаты, і пальмы, пальмы ў руках іхніх, як жывыя былі, лісточкі блішчэлі, адсвечваліся ад нейкага таямнічага сьвятла, хаця і сонца, здавалася, не было ў небе...

“А адкуль жа тады сьвятло было? – дзівіўся хлапчук. – Дзе ж тады сонца дзелася? Хто ўкраў яго?..”

– І тады пачуўся адзіны працяглы вокліч, нават не вокліч, а велічны і зычны, як удар языка аб сценку

звона:

– Ратаваньне Ягняці!

– Ратаваньне нашым збаўцам!

І што тады, дзеткі мае, адбылося! Усе анёлы стаялі навокал пасаду і сьсівелых ад доўгага веку дзядоў, у якіх бароды цягнуліся па зямлі ў некалькі аршынаў – як воблакі плылі па зямлі, і як па небе, і не чуваць было нават, як яны, бароды, сунуліся па зямлі. Яшчэ тамсама стаялі чатыры жывёліны, і яны няўзнак укленчылі перад пасадам, упалі пысамі ў зямлю і сукланіліся Богу. Так яны ў маўклівасьці стаялі працяглы час, даказваючы і паказваючы сваю павагу і любоў, а потым мовілі ўжо не такім, як натоўп, зычным голасам, а нейкім сцішаным, пакорлівым і спадзеўным:

– Амін! Амін! Амін!..

– Багаслаўленне і хвала, і мудрасьць, і падзяка, і чэсць, і моц, і сіла Богу нашаму на вечныя вякі! Амін!

І тады ж, у тое імгненьне, азваўся адзін з тых сівых пракаветных дзядоў, якія пражылі мо не адну тысячу гадоў, павярнуўшыся да Яна, стаўшы на поўны рост, выпнуўшы наперад грудзі:

– Адкажы мне – гэтыя, апранутыя ў белыя шаты, – хто яны і скуль прыйшлі?

Ян, усміхнуўшыся, мовіў з хітрым прымружам вачэй:

– Быццам ты і сам, васпане, не ведаеш, адкуль і чаго яны завіталі сюды?

І адказаў тады сцвярджальна і радасна доўгабароды, што сьвяты Ян усё чысьценька ведае і адчувае, што ад чаго дзеецца і да чаго прыдзе, ускінуўшы да неба рукі і барада яго гэтак жа ўзьнялася да неба, зьлілася з кужэльнымі воблакамі:

– Так, сапраўды, гэта тыя, што прыйшлі зь вялікага гора. Так, яны памылі апранахі свае і выбелілі апраткі

свае ў крыві Ягняці! Дзеля гэтага яны перад пасадам Бога, і служаць Яму ўдзень і ўначы ў храме Ягоным. І сам ведаеш, васпан Іаан, што і Сядзячы на пасадзе жыцьме ў іх. Так трэба. Так загадана Богам і Небам. І таму ня будуць яны ўжо хацець есьці ані піці, і не падзе на іх сонца, аніякая жадная спёка. Бо Ягня, што пасярод пасаду знаходзіцца, будзе іх пасьвіць і вадзіць іх да жывых крыніцаў. І абатрэ тады Бог кожную слязінку з вачэй іхніх, асабліва дзіцячых...

Апавядальніца зноў заціхла, услухоўваючыся ў сябе, у хлапечыя душы, перажывала адначасова – ці не нагаварыла чаго непатрэбнага для іх, бо не разумеюць жа яны ўсяго, пра што яна казала-мовіла, – калі ўжо на тое, то яна і не ім апавядала, а самой сабе апавядала, правяраючы, ці ў суладдзі яна з Богам, ці не забылася пра тое, што апавядаў сьвяты Ян-Іаан, але ў тайнічках сваёй душы верыла ўсё ж – хаця ж і не ўсё зразумелі яе малыя слухачы-субяседнікі, але зярняткі надзеі і спадзявання яна ўсё ж пасеяла ў іх душэўную ральлю. І гэта яны потым, калі падрастуць і стануць мудрымі, стаўшы дарослымі чалавекамі, успомняць яе словы. Абавязкова ўспомняць. Не плевелы-пустазелле яна кідала ў ральлю, а Божае слова, дабрыню і пяшчоту. Зярняткі некалі прарастуць і вырастуць буйным і магутным дрэвам. У іх народзіцца вера ў светлае і добрае, і яны павераць, пераканаюцца потым – усім на свеце кіруе Бог. А чалавеку пакідае толькі магчымасць і жаданне служыць яму, Богу. У іх наперадзе цэлае жыццё, і таму яе словы былі як бы абярэгам ад уздзеяння на іх душы чорных сілаў...

Хлапчыкі разважалі над словамі Васіліхі. Сваім дзіцячым розумам яны не разумелі сапраўднага сэнсу сказанага, але адчувалі, што баба расказвала ім не казку пра чароўныя пераўтварэнні і цуды, а нешта больш значнае, без чаго не абыходзіцца ні адзін чалавек на зямлі. Нешта падобнае расказвала і маці, але яна гаварыла неяк не так, трошкі інакш, больш проста і коратка. У бабы ж Васіліхі тое атрымлівалася нейк прыгожа і таямніча, словы захоплівалі, бралі ў палон, абвалоквалі мройным туманом, суцішвалі боль, а

замест яго тут жа падкатвалася суладнасць і супакаенне.

– Баба, а баба, а што ж было далей? Што сталася з тым Ягнём? Ты не думай, што мы маленькія і нічога не разумеем. Мы ўсё чысценька разумеем, толькі пераказаць не можам. Бо не ўмеем мы яшчэ пісаць і чытаць. Але з цягам часу навучымся, вось пабачыш...

Васіліха стомлена ўсміхнулася:

– Навучыцеся, хлопчыкі, навучыцеся, чаму ж не навучыцеся? На тое і мае чалавек розум, каб навучыцца грамаце. А што далей было, пытаецеся? Цікава было далей. Але не ўсё ж адразу і расказваецца. Ва ўсіх добрых клопатах павінны і перапынкі быць, бо чаго зашмат, тое не на карысць і ўжо нецікавым робіцца. Вы разбярыцеся з тым, што пачулі, а потым праз нейкі час зноў наведайцеся.

– А калі, баба Васіліха? – удакладніў Віцька.

– А вы самі павінны пра тое ведаць, – усміхалася, гледзячы на іх, бабуля, паднялася з услона, патэпала да печы. Прыўзнялася на дыбачкі, прасунула некуды руку і, мусіць, з нейкага патаемнага мяшэчка зачарпнула жменю і другую гарбузікаў з арэхамі, сушоных дзічак-грушак... – Во, вазьміце, патачыце зубкі...

Жанчына забожкала, зноў гледзячы ў вокны. На дварэ пачынала ссутоньвацца, на шыбах вымаляваліся дзвосныя ўзоры. Ведама ж – дужэў мароз, браўся ў сілу. Жанчына як бы ўжо й не глядзела на хлапчукоў, якія завіталі да яе ў госці, яе ўжо непакоіла нешта іншае – трывожнае і неадступнае. Яна прыкусіла ніжнюю маршчакаватую губу, задумалася на момант – як вырашала нейкую сваю задачку, якая непакоіла яе, турбавала. Васіліха то падыходзіла да печы і заглядвала ў яе чорнае чэрава, то спынялася каля акна, зноў жа нешта выцікоўваючы. Але што можна было там ўбачыць, калі па шыбах спрэс мароз намаляваў дзівосныя казачныя галіны і карункі...

Пятрусь адчуў, што яны з сябрам ужо і пераседзелі ў хаце бабулі, мо нават і замiналі ўжо, і ёй ужо не да размоў з імі цяпер, не да тлумачэння святога Пісання...

– То мы пойдзем ужо, баба Васіліха, забавіліся мы ў цябе, і маці нашы будуць непакоіцца, – сказаў, стоячы ў парозе, за абодвух Пятрусь.

– Аўжэ ж, нябожко, ідзіце, ідзіце, – азвалася старая – як і не да іх, а да некага іншага і нябачнага ў хаце, – маці спытай, чаго доўга да мяне не заходзіла... Ідзіце, хлопчыкі, ідзіце. Не мінайце маёй хаты.

Васіліха ўжо і не была падобна на тую Васіліху, якая была перад імі колькі хвілінаў назад – гаваркая і дабрачая, і ў вачах свяцілася дабрыня і спагада, сама свяцілася нейкім таямнічым святлом, якое ахутвала іх, – цяпер жа яна падалася быццам бы і чужой, якой і не бачылі да гэтага. Бо вунь як голас памяняўся, пастражэў.

На яе твары стома. І – боль. Туга і скруха.

– То дабранач, баба Васіліха! – узяўся за клямку Дударэнка.

– Дабранач, нябожко, дабранач! Хай памагае вам Бог!

Як толькі выйшлі ў двор, убачылі, як сядала сонца за небакрай – і брыжык чырвоны ўбачылі, які Пятрусь празяваў надоечы. І тады да сяброў прыйшоў цёплы настрой – падумалі, раз убачылі захад сонца, то ўсё ў іх будзе добра. Гэтай прыкмеце яны прывучыліся верыць.

Пад ногі кінулася шэрая чародка неспакойных вераб’ёў, пырхнулі крыльцамі, зноў памкнуліся некуды за платы. Петрусю здалося што яны, вераб’і, усе да аднаго сталі белымі – як анёлы, пра якіх апавядала баба Васіліха.

Птушкі паляцелі напрамкі да брыжыка сонца і зніклі, – як згарэлі ў чырвоным полымі.Азірнуліся – у хаце бабы Васіліхі было ціха, як ніхто ў ёй і не жыў.

Цішыня стаяла ва ўсім Забалацці, незвычайна ціха.

Сябры, развітаўшыся, разышліся ў розныя бакі. Холад зноў падкраўся да Петруся і выкраў у яго цяпло. Ён сцепануўся ад холаду, пашыбаваў да сваёй хаты.У кішэні прыемна грэла думкі жменька гарбузікаў. Во абрадуецца Верка, калі ён насыпле ёй у далоньку дарункаў бабулі. Будзе абавязкова дапытвацца, дзе ўзяў. А ён і скажа ёй, што вавёрка з лесу прынесла. І гарбузікі, і арэхі.

І верыў, што сястрычка ўсяму паверыць...

У вокнах хаты Сілічаў ужо запалілі святло – на камінку разгаралася лучына, якую бацька заўсёды нарыхтоўваў летам са смалістых пнёў.

Пятрусь узяўся за халодную клямку...

3.

Немцы ў Забалацці з’явіліся нечакана.

Усе ведалі, што вораг узяў Бабруйск. Забалацянцы трывожна перагаворваліся, перашэтваліся, у душы кожнага нарастала трывога за заўтрашні дзень.

Пятрусь не чуў, пра што гаварылі людзі,не ведаў, як і не ведаў, хто такія немцы і што такое вайна... Разумеў з абрыўкаў нечаканых размоў, што вяскоўцы гаварылі пра нешта страшнае, якое ўсялілася ў іх душы і жыццё...

Ноччу сніліся страшныя сны са злымі пачварамі, страшыдлы з рагамі і даўжэзнымі крыламі. І тады ён усхопліваўся, напалоханы страхамі сну, крычаў незразумелае, ратуючыся ад нечага невядомага і жахлівага.

– А мо нас абыдуць? – меркавала маці, гледзячы на бацьку. – Мо не зачэпяць нас, га?

– Цыц, старая, – агрызаўся нязлосна бацька, смокчучы

сваю цыдульку, – як гэта абыдуць, калі мы знаходзімся побач з асноўнай дарогай, га? Прыскачуць, вось пабачыш, і радасці ад іх не будзе, але што паробіш...

Чужынцы прыехалі сярод дня. У самую спякоту. Немчукі былі запыленыя, у касках і без касак, у нейкім шэрым, непрывычным для вяскоўцаў, адзенні, у ботах з кароткімі халявамі, з невядомымі мелодыямі, што выводзілі яны на губных гармоніках...

Немцы згружалі з высокіх машын нейкія скрынкі, металічны посуд, коўдры, прасціны, і шмат чаго незразумелага для яго, Петруся. Машын ён такіх да гэтага не бачыў. Ён увогуле не бачыў ніколі ніякіх машын, – і гэта для яго цяпер было вялікім дзівам.

Здзівіла яго і яшчэ адна акалічнасць у тэхніцы – яны гудзелі, а з трубы, што тырчэлі ззаду, выходзіў сіні дым. Хлопчык не ўтрымаўся, падышоў да тае трубы, унюхаўся з асалодаю ў яе смярдзючы дым. Ён ніколі такога паху не смакаваў. Гэта напомніла, як ён са старэйшымі хлапчукамі паліў на вогнішчы старую гуму. Але тут было штосьці іншае, тут не гума, – гэты дым, мусіць, і штурхае магутныя машыны.

Немцы гергеталі на сваёй мове, рагаталі, жартавалі між сабой. Нейкі высокі, і адзенне было не такое, як у іншых, аддаваў каманды і загады. І людзі, што былі ў касках, слухаліся яго. На хлапчука ніхто не звяртаў увагі, і ён асмялеў, абышоў машыну і з другога боку, стаў спераду, пакратаў пальцам фары, правёў паласу па брудным шурпатым шкле.

Дзядзькі, што прыехалі да іх, падаліся хлопчыку не злымі.

Яны штурхалі адзін аднаго, абліваліся вадой, калі мыліся, але пра што яны гаварылі, зразумець не змог. Адзін з іх, што корпаўся ў сваёй валізцы, дастаў з яе нейкую бліскучую паперчыну, нешта загорнутае ў ёй, і падазваў да сябе Сіліча. Хлопчык не ведаў, падыходзіць да яго ці не. Але, убачыўшы ў яго светлых вачах давер і дабрыню, ступіў наперад.

Незнаёмец выдаўжыў руку з бліскучым невялічкім пакуначкам.

“Браць ці не? Бацькі заўсёды гаварылі, што ніколі нельга нічога браць у невядомых людзей”.

– Бітэ, бітэ, – гаварыў даверліва мужчына ў форме афіцэра – у яго былі чорныя валасы і тварам быў нечым падобны на брата Толіка. – Бітэ...

Петрык усё ж недаверліва паглядзеў на незнаёмцаў, такіх непадобных на забалацянскіх людзей, а таму і незразумелых і неспадзяваных, і рука паміма волі падалася да бліскучага падарунка – як міласціну ўсё роўна прасіў. Але такога адчування на той момант у яго не было, ён яшчэ не ведаў, што такое міласціна, толькі бачыў, як жабракі, праходзячы вёску, прасілі ў людзей хлеба...

То пазней ужо, калі прыходзілі да іх бежанцы недзе з-пад Смаленска, калі хворая жанчына ўпала на зямлю, укленчыла перад маці, шаптала асмяглымі вуснамі: “Паміраю, людцы добрыя, ці не выратавалі б мяне ад смерці?..” Маці не пагнала з двара чужынку, падхапіла яе пад пашкі і амаль зацягнула да парога. Жанчына нічога не прасіла, толькі ўмольвала выратаваць ёй жыццё. Яна раз-пораз кашляла – глуха, надрыўна...

– Нэме, нэме, брать, вкусно, – падахвочваў афіцэр, пры гэтым не пераставаў даверліва ўсміхацца, чакаў, калі хлопец возьме ад яго салодкі ласунак.

Петрык узяў з рук пакуначак і не ведаў, што з ім рабіць – разглядваў як нейкую дзіваванку. А ўсе глядзелі на яго, чакаючы, калі на яго вачах народзіцца радасць і паспытае тое, што трымаў у руках. Хлопчык круціў у руках бліскавічны дарунак і, хоць забі, не ведаў, што з ім рабіць.

Тады афіцэр здагадаўся, чаму разгубіўся хлопчык. Ён сам разгарнуў пакуначак, зашамацеўшы абгорткай, адламаў ад пласцінкі колькі квадратных карычневых частачак, паднёс да рота зніякавелага хлапчука, зноў

падахвоціў:

– Эсэн, бітэ, кушать, вкусно...

Пятрусь узяў карычневыя квадрацікі, якія ўжо раставалі на вачах і прыліпалі да пальцаў, паклаў у рот. Тады адразу і зразумеў, што гэта было. Такога смакоцця ён, здаецца, ніколі не спрабаваў. І таму па-дурному заўсміхаўся, гледзячы ўжо вясёлымі вачыма на ўсіх, хто стаяў над ім, і ўжо не смяяўся натоўп, а рагатаў з яго недаверу і недасведчанасці, з яго радаснага нечаканага адкрыцця.

Больш Пятрусь Сіліч не асмельваўся адломваць долькі ад шакаладу, загорнутага ў такую бліскучую і прыгожую абгортку, бо падумаў: “А Верка? А маці?..” Ды і падумаў пра тое, што добра было б піць гарбату, па кавалачку адломваючы і адкладваючы на далей... Дзе ж такога смакоцця раздабудзеш па такім часе?

Таму ён загарнуў пакецік і кінуў запазуху, паказваючы, што есці пры ўсіх і ўсё не будзе – у яго яшчэ дома ёсць тыя, каму ласунак прыйдзецца да спадобы...

Калі адсмяяліся, калі аціхлі, калі супакоіліся і нешта зразумелі, то той жа афіцэр, ужо стаўшы сур’ёзным, зноў засунуў руку ў свой чамадан-сумку, дастаў адтуль і яшчэ некалькі плітак шакаладу, падаў хлапчуку:

– Бітэ... Ду іст швестэр унд мутэр... Бітэ... Сестра, мать...

Нехта даў бохан хлеба, хтосьці пакет цукру... Надавалі столькі, што ён усё гэта не мог увабраць у свае дзіцячыя рукі – і багатым чалавекам ён ішоў дадому.

Не вытрымаў, падбег да яго самы лепшы сябрук Віцька Дударэнка, здзіўлена паглядаў на яго і на тое, што ён трымаў у руках, спытаў:

– За што яны табе столькі падаравалі?

– А ні за што. На і табе, мне не шкода, – спыніўся Пятрусь, аддзяліў і Віцьку плітку шакаладу, цукар і пачак пячэння.

Сябра стрымгалоў кінуўся дадому, каб пачаставаць сямейнікаў салодкімі ласункамі.

Пятрусь ведаў, што не вельмі і вялікае багацце нясе ён дадому. Бацька з маці, калі адышлі чырвонаармейцы і падступаліся да Бабруйска немцы, падаліся ў горад, у якім нікога не было – ні чужых, ні сваіх. Усе крамы былі аддадзены на разрабаванне (усё роўна немцам усё дастанецца!), і бацькі прынеслі адтуль столькі ўсяго-усялякага, колькі здолелі панесці. Яны закаплі ўсё тое ў агародзе, пад яблыняй. Петруся на той час адправілі гуляць на вуліцу, каб не падгледзеў, каб не выдаў потым незнарок ці суседзям, ці тым жа немцам... Але ён падгледзеў адным вокам. Але ён не такі дурны, каб каму расказваць пра тое, язык распускаць не прывык, хоць і быў яшчэ малечай...

Бацькі, як і думаў Пятрусь, сустрэлі яго і прынялі падарункі без асаблівай радасці, што, між іншым, не засмуціла хлапчука. Найбольш хіба радавалася Верка, калі брацік даў ёй шакалад, што не даеў там, каля машыны. Астатняе маці прыхавала, а куды, сын і не заўважыў. Па сялянскай завядзёнцы ведаў, што ўсяго і адразу есці нельга – маці пакідала на далей і для ўсіх.

– Петрык, а дзе гэта ты гэта ўсё ўзяў? – папыталася Верка са шчаслівымі вачыма, жуючы павольна смачны наедак.

– Ды тыя дзядзькі далі, што каля машыны, – кіўнуў на вуліцу.

– А чаго яны прыехалі да нас у вёску?

– Не ведаю... Нейкія немцы, кажуць.

Для Веркі тое слова нічога не азначала. Гэтаксама як і для яго, Петруся. Галоўнае, што яны яму спадабаліся. Не з-за шакаладу і пячэння, канечне ж, што шчодра адарылі яго, а падаліся яны яму нейкімі таварыскімі, вясёлымі.

А потым немцы пачалі разкватароўвацца па

хатах.Размяшчаліся амаль у кожнай, дзе было трохі прасторней, дзе можна было паставіць ложкі для адпачынку. У Сілічаў хата была ніштаватая, і нямецкія афіцэры аблюбавалі другую палавіну, дзе было больш прасторней, і вокны большыя.

– У вас будзе жыць нямецкі афіцэр Курт Венцэль. Яму трэба вызваліць жыллё, – сказаў перад гэтым перакладчык – невысокага росту, з вострым даўгім носам.

– Айн хальб, – паправіў афіцэр, здымаючы з рук пальчаткі, чамусьці кінуўшы пільны позірк на Петруся.

– Так, пан Венцэль будзе займаць толькі палову вашай хаты. А вы будзеце жыць у той, што злева.

Пятрусь адчуў на сабе пільны позірк, і ў адказ паглядзеў на Курта. Калі афіцэр усміхнуўся, тым жа адказаў і ён: адгукнуўся на дабрыню незнаёмага чалавека. З’явіўся незнаёмец з нейкага іншага, невядомага хлапчуку, свету, таму цікавага і дзівоснага, – і паміж імі адразу ж нарадзіўся ўзаемадавер і прыхільнасць.

Курт як нечакана кінуў на яго позірк, гэтак жа нечакана і адвярнуўся, гледзячы ўжо на вуліцу. Нешта сказаў салдатам, што былі з ім, – і тыя пайшлі зноў да машыны. З ім засталося некалькі чалавек і перакладчык.

Венцэль больш не праяўляў ніякай цікавасці, мелькам кінуў позірк на гаспадароў, што стаялі збоч, задумаўся.Верка спалохана прыціснулася да маці, учапілася ў спадніцу, з цікаўнасцю пазірала на людзей, што стоўпіліся ў двары.

Браты Петруся на вочы немцам не паказваліся. Хлопчыку тое было незразумела. Яны нават сышлі некуды, схаваліся. А чаго хавацца? Вунь як усміхаецца ветліва нямецкі афіцэр, што частаваў яго шакаладам, жартуюць і смяюцца з нечага салдаты. Хіба ж яны могуць што кепскае зрабіць?

У душы хлопчыка спела нейкая незразумелая радасць. То была звычайная радасць сустрэчы з іншымі людзьмі. Яго радасць была падобна на тую, калі ў бацькоў збіралася процьма народу на свята Савы. Прыязджалі людзі – знаёмыя і незнаёмыя, вясёлыя і негаваркія, пахмурныя і надзьмутыя, – адныя заўважалі яго, другія – не, – але ўсё роўна ад таго тлуму і гармідару на душы рабілася радасна-неспакойна...

Ён тады жыў у прадчуванні нечага незвычайнага, цікавага і дзівоснага, нават казачнага цуду. Тое дзівоснае і таямнічае не прыходзіла, бо людзі былі занятыя сваім – сядалі за стол, пілі гарэлку, спявалі, а на яго забываліся, нават не глядзелі ў яго бок.Яго, Петруся, зноў і зноў зачапіў позірк нямецкага афіцэра. Здавалася, той позірк пранізваў яго, даходзіў да самага сэрца.

Напачатку ён і не пачуў, як яго завуць. Потым і Курт пра сябе напомніць, калі прыйдзе на другую палову хаты, каб бліжэй пазнаёміцца. Маці з бацькам перанеслі свае транты ў сваю палавіну. Не разумеў Пятрусь, чаму прыгнечаныя і маўклівыя бацькі, чаму не ўсміхаюцца, чаму маці не спявае больш песень, як раней, чаму браты Толік і Мікола стараюцца не пападацца на вочы чужынцам.

Немцы паводзілі сябе спакойна і ціха, на іх палавіну без асаблівай патрэбы амаль ніколі не заглядвалі. Яны і не выстаўлялі сябе галоўнымі, паводзілі сябе, як кватаранты.

Калі ж маці падаіла карову, адзін з іх падышоў да яе, папрасіў:

– Матка, млеко. Харашо? Гут?

Маці заківала галавой, даўшы зразумець, што ўцяміла, што ён прасіў.

– Добра, пан афіцэр, прынясу вам гладышку малака.

– Данке, мутэр, данке, – ветліва гэтак жа кіўнуў галавой

немец і пайшоў да сваіх.

Маці працадзіла малако, адліла ў гладышку – для “гасцей”, панесла ў другую палавіну хаты. Хутка адтуль і выйшла. Выйшла без гладышкі, але ў руках трымала кулідку хлеба. То так нямецкі афіцэр аддзячыў за малако.

Потым пачулася, як у іх нехта зайграў на губным гармоніку. Але Пятрусь не ведаў такога музычнага інструмента – ніколі не бачыў. Музыка яму спадабалася, хаця і была чужой, не такой, якая чулася ў Забалацці.

Але хіба ж уседзіш у хаце, калі на вуліцы раскашоўваецца лета. Калі можна бегаць босаму, купацца, лавіць рыбу. Хлапчукі і наладжвалі сабе гэтую радасць, бегаючы на рачулку, якая вілася па шырокім лузе і ўпадала недзе за ўзлескам у Беразіну. Старэйшыя дык і з таптухаю поўзалі па берагах, і ім траплялі карасі ды плоткі – добрую тады ладзілі дома юшку. А то і не дома. Хто-небудзь прыносіў з сабою вядро і тут жа, на беразе, раскладвалі цяпельца і варылі, сыпнуўшы туды трохі бульбы, трошкі цыбулі, лаўрухі ці перцу, ладную і густую юшку.

А тады ўжо кубкамі чэрпалі з вядра смачны кіпень і, абпальваючы губы і горла, маленькімі глыткамі адхлёбвалі пахкае варыва.

Вось і цяпер – хутка забяжыць Васілёк Бандарчук, і яны разам пабягуць на рачулку. Вельмі ж хацелася паплёхацца ў цёплай вадзе...

Над вёскай нечакана загудзеў самалёт. Раней Петрык ніколі не бачыў іх, і таму спалохаўся, не ведаючы, што гэта такое. Бачыў бусла, коршака з вялізнымі крыламі, – дык яны махалі крыламі, а гэты не махае, а ляціць праменька ў адным кірунку.

Самалёт зрабіў разварот і паляцеў некуды ў той бок, дзе быў луг.

“Мо пакупацца хоча, як і мы? – падумалася хлапчуку. – А куды ён, цікава, сядзе – на траву ці на ваду?”

Бачыў, што панесліся хлопцы на вуліцы ў той бок, дзе намерыўся сесці самалёт. Але Пятрусь збаяўся чамусьці туды бегчы, сам не ведаў, чаму.

Праз нейкі час да хаты Сілічаў прыйшлі невядомыя людзі ў скураных камбінезонах. На галаве квадратныя акуляры, сонца адсвечвалі.

– Хто гэта, мама? – ціснучыся да яе, спытаў спалохана Пятрусь.

– А гэта, сын, лётчыкі з таго самалёта, што толькі што праляцеў над Забалаццем.

– Лётчыкі? Дык як жа яны змаглі ўмясціцца ў тым самалёце? Ён жа такі маленькі, а дзядзькі вунь якія вялікія.

– То ён у небе маленькі, а як сядае на зямлю, то большы за нашую хату.

– За нашую хату? – не паверыў сын. – Большы?

Лётчыкі былі як бамбізы – здаровыя, нейкія непаваротлівыя. Калі ж знялі з галавы шапкі, то падаліся нейкімі рыжымі, і выглядалі яны стомленымі. Яны пайшлі ў хату – да нямецкіх афіцэраў, а Пятрусь, нічога не кажучы маці, вышмыгнуў на вуліцу і пабег даганяць сваіх сябрукоў.

Ён не мог дапусціць таго, што яны першымі ўбачаць той самалёт, на якім прыляцелі гэтыя людзі ў скураных шлемафонах. Яны ж – Васілёк Бандарчук і Алёша Бандарчук – і будуць потым хваліцца перад усімі, што першымі з усіх хлопцаў падыходзілі да нямецкага летака...

А такой абразы, што ён можа не пабачыць крылатую жалезную птушку разам з хлопцамі, Пятрусь Сіліч вытрымаць не мог. Сам жа сябе потым зневажаць будзе за марудлівасць, абзываць будзе самога сябе рознымі

нядобрымі словамі...

Вось ужо і хата Шкрадзюкоў, потым платы бабы Варвары, а далей пачынаўся поплаў – здалёк убачыў, што на выгане стаяў вялізны самалёт з распластанымі крыламі, і хлапчукі, што былі побач з ім, выглядалі маленькімі, бы мурашы...

4.

“Божа, Божа, што за насланнё такое на нас? – скрушна ківала маці галавой, уклаўшы спаць дзяцей – Верку і Петруся. Толік і Колька баяліся пакуль начаваць у хаце, бо баяліся, што іх, дарослых, можа забраць немчура на якую-небудзь службу. У тыя ж паліцаі. – Вось тады ўжо ад сораму і ганьбы не адцярэбішся, на ўсё жыццё выпэцкаешся ў брудзе. Як жа яно будзе далей, невядома... Каб жа так яны сябе паводзілі і далей, немцы, то яно яшчэ б нічога, а калі... Ой, Божачка, якой тут даць рады, як абысці гора? Як дзяцей ўратаваць ад гэтай навалачы, як уберагчы ад бяды?..”

Напачатку напалохалася, страх неадчэпны прычапіўся да яе, як убачыла, колькі нямецкіх ваякаў прыехала ў вёску. Але, на дзіва, яны не ўчынялі ніякіх зверстваў, нічога і нікога не рабавалі, былі гаваркія і вясёлыя. А калі падсялялі ў іх хату афіцэраў, то і зусім супакоілася – да іх ніхто не чапляўся, у хляве стаяла карова, парсюк гадаваўся для зімы, куры хадзілі па двары, гусі...

Аднойчы салдат падкраўся да курынага седайла, доўга цікаваў-чакаў, калі чубатка згубіць яйка, а калі дачакаўся, то курку застрэліў. Яна не пачала сварыцца, не абурылася нават, толькі скрушна паглядала, як немец абскубваў чубатку і пер’ечка ляцела па двары...

Той стрэл пачуў Курт, і таму выйшаў у двор. Убачыў салдата з забітай куркай у руцэ. І нешта выкрыкнуў афіцэр злоснае салдату. Той выпусціў з рук чубатку і стаў навыцяжку. І яшчэ колькі хвілін выгаворваў нешта

салдату, а потым падышоў да Алены Іванаўны і неяк вінавата сказаў:

– Эндшульдзіген зі бітэ, мутэр!

Што ён сказаў, жанчына не зразумела, але ў голасе пачула вінаватасць. Яе тое найперш уразіла і здзівіла. Сама цікавае выйшла тое, што ні ў тыя дні, ні пасля таго здарэння, нават за ўсе гады вайны, калі ў іх знаходзіліся нямецкія афіцэры і салдаты, ні ў іх, нават па ўсёй вёсцы ні ў кога нічога не забралі, не адабралі... Больш таго, нікога не расстралялі, не павесілі, не спалілі ніводнай хаты...

Як быццам сам Бог ахоўваў і аберагаў забалацянцаў ад бяды і гора. Хаця ж ведалі людзі, што не ўсюды такое было, што па ўсёй краіне лілася кроў і гарэлі паселішчы, гінулі дарослыя і дзеці, і невядома яшчэ, ці выжыве ўвесь народ і краіна...

У адзін з днёў, калі адлілі цёплыя і спорныя дажджы, прыехалі ў вёску і немцы, і паліцаі, і шмат якіх яшчэ невядомых людзей...

“Божачка, скончылася нашае спакойнае жыццё, нешта страшнае рыхтуюць нам, – перапалохалася не на жарт Алена Іванаўна, дзяцей да сябе прыціскаючы, хацела ўжо і старэйшым казаць, каб уцякалі. Але куды ўцякаць, калі вакол чыстае поле ды луг. А да лесу бегчы і бегчы, а калі і пабяжыш, то што могуць падумаць пра тое немцы і паліцаі? То потым вяскоўцы выказвалі здагадку, што, мусіць, з-за таго, што ў іх не было побач лесу, немцы і не асцерагаліся, што побач ёсць партызанскія атрады. – Нешта ж іх дужа багата панаехала – з чаго б гэта?..”

Людзей са зброяй амаль не было, і тое крыху пачало супакойваць людзей. А калі абвясцілі па вёсцы, што збіраецца агульны сход вяскоўцаў, перахрысціліся: “Слава табе, Госпадзе, слава Айцу і Сыну, і святому Духу, цяпер, на ўвесь час і вякі вечныя. Амін.”

З усімі разам прыехаў і Вінарскі – бургамістр акругі, з

Кавалёў. Яшчэ стала на сэрцы лягчэй – Вінарскага Сілічы ведалі добра: перад вайной не адзін раз прыязджаў да іх у вёску праводзіць сходы – працаваў у абласным выканкаме, у Бабруйску, – кожны раз спыняўся начаваць у іх хаце. Падоўгу гаварылі з гаспадаром, Сяргеем Фёдаравічам, і бачылі, пераканаліся, што чалавек ён быў неблагі, сэрца меў добрае, мог выслухаць кожнага чалавека і памагчы, калі што было ў яго сілах і кампетэнцыі. Калі ж хто потым з вяскоўцаў дабіраўся да яго на працу, каб параіцца ці папрасіць якой помачы, ніколі не адмаўляў і нікому ў тым не адмовіў.

Цяпер жа Вінарскі і выгляду не падаў, што некалі зналіся з Сілічамі. Гэтай перамене не здзівіўся ні Сіліч, ні яго жонка.

“Не хапала яшчэ, каб мы у абдымкі кінуліся, – падумала пра сябе Алена Іванаўна, – а і добра, што ён за бургамістра – людзей у крыўду не дасць...”

Побач стаялі Апанас Чэрнік са сваімі – дачкой Вальжынай і сынам Мікалаем, Аўгушова Варвара – з сынам і дачкой, Ганна Шкрадзюк, адзінокая жанчына, якая ніколі не выходзіла замуж – не ладзілася ў жанчыны жыццё, Іван Шкрадзюк і з імі Сашка, Ніна, Марыя, Васіль і Таццянка, баба Васіліха Бандарчук з двума сынамі – Янкам і Міхасём, дачкой Ганнай, Матруна Бандарчук... Гэта былі суседзі, якія жылі побач з Сілічамі, а астатніх, хто стаяў воддалеч, і не злічыць – уся чысценька вёска прыйшла на сход.

Лёс вырашаў жыццё людзей.

Людзі вырашалі самі свой лёс.

Гаварыў Вінарскі. Гаварылі іншыя. Казалі тое, што хвалявала людзей, непакоіла.

Вінарскі выглядаў спакойна, і гаварыў ціха, гледзячы на людзей, якіх добра ведаў, якія добра ведалі яго:

– Людзі! Вы мяне ведаеце даўно. Як і вы ведаеце тое,

што я нікому з вас нічога кепскага не зрабіў. І нікому не адмовіў, калі хто прыязджаў да мяне ў Бабруйск. Скажыце, паклаўшы руку на сэрца, – ці ёсць сярод вас хаця б адзін чалавек, каму я не памог? Ёсць такія?

Натоўп маўчаў, як усё роўна маўчаннем сваім пацвярджаў справядлівасць яго слоў.

– Тады спытаюся інакш. Той, хто верыў мне і верыць сёння, падыміце рукі.

Пасля гэтага натоўп ажывіўся, загаманіў, і ўсе да аднаго паднял ўгару рукі.

– Жыццё наша пацякло па-іншаму, і тое не залежала ад нас. І таму мы – хочам таго ці не – павінны падпарадкоўвацца гэтаму, а яшчэ канкрэтней – падпарадкоўвацца той уладзе, якая прыйшла сёння на нашую зямлю. Я даю слова ад імя нямецкай улады, што ніхто з вас не будзе безпадстаўна пакрыўджаны і абражаны. Калі ж такое здарыцца, падавайце скаргу мне. Мне дадзена права разглядаць такія канфлікты, і я абяцаю быць на баку пакрыўджанага. Што яшчэ хачу вам сказаць. Кожная сям’я атрымае надзел зямлі у дзесяць дзесяцінаў і будзе апрацоўваць яе, садзіць і збіраць ураджай. Нейкую частку, невялічкую частку, трэба будзе здаваць у бургамістрат. Так сказаць, падатак. Каб мы маглі добра разумець адзін аднаго, нам трэба будзе абраць старасту Забалацця. Мы прызначаць яго не будзем, вы павінны самі яго абраць. Ён будзе ваш камандзір, ваш бацька і матка. Вы павінны адразу ж, сёння, тут жа, на гэтым сходзе, назваць імя такога чалавека. Пакуль я пагутару з нямецкім афіцэрам, вы падумайце, парайцеся паміж сабой.

– Мы ведаем яго! – выгукнуў нехта з натоўпу – ці не Апанас Чэрнік, і натоўп захваляваўся, як бы падтрымліваючы вокліч вяскоўца. – Ведаем!

Пятрусь з хлапчукамі асмялелі і выйшлі наперад натоўпу, сталі паміж людзьмі і Вінарскім. Уважліва сачылі за тым, як праходзіў сход.

Вінарскі зрабіў крок, каб падысці да афіцэраў, але тут жа павярнуўся на вокліч, моўчкі паглядзеў на людскую грамаду. Глядзеў на ўсіх, а ўсё роўна як пранізваў кожнага сваім уважлівым і пранікнёным позіркам. Ён стаяў за некалькі метраў ад Петруся, маўчаў, не пытаўся ў людзей ні пра што, чакаў іх адказу.

– Ёсць такі чалавек! Несцера трэба абраць, Несцера! Так, Бандарчука Несцера!

Выгукнуўшы гэтае прозвішча, забалацянцы яшчэ больш загудзелі, узрушана пачалі выкрыкваць адно і тое ж прозвішча:

– Правільна! Правільна – Несцера! Справядлівы чалавек, ніколі нікому кепскага не зрабіў.

– І цяпер не зробіць!

– Несцера! Несцера! – чулася з усіх бакоў.

На твары Вінарскага засвяцілася ледзь прыкметная ўсмешка. Ён радасна глядзеў на людзей, што не памыліўся ў вяскоўцах, ківаў адабральна галавой, што людзі зрабілі правільны выбар, бо ён і сам добра ведаў Несцера – не раз звяртаўся да яго раней і за парадай, і за падтрымкай.

“Ой як добра, – абрадвалася Алена Сіліч, штурхаючы злёгку пад бок гаспадара, выказваючы сваю радасць і задаволенасць, бо і тут выходзіла палёгка – Несцер даводзіўся родзічам Сілічам. – Дзякуй Богу, што так атрымалася!..”

Пятрусь падышоў да маці, побач з якой стаяла Верка, і яна яго моцна прытуліла да сябе. Позаду стаялі Мікола, Валодзя і Толік.

Але радасць была перамешана і з мацярынскай трывогай: “Як, як выгадаваць чатырох сыноў і дачушку? Дзе ўзяць сілы? Чым карміць, калі ніякай дапамогі ні ад кога не будзе? Немцы памогуць? Як і за што? За ўсё ж трэба плаціць. А якую плату яны запатрабуюць?..”

– Але ў нас не вырашана і яшчэ адно пытанне, – сказаў Вінарскі. – Акрамя старасты ад вашай вёскі неабходна прызначыць паліцая. Такі парадак, шаноўныя грамадзяне. Так патрабуюць нямецкія ўлады. Але сёння мы яго выбіраць не будзем. Гэтае пытанне мы пакінем на пазнейшы час. А вы падумайце таксама, каго можна прызначыць на гэтую пасаду.

І пазней ім стаў Іван Шкрадзюк.

Ніхто не ведае – сам напрасіўся, ці запрасілі, каб ён ім стаў. А мо і пад прымусам, хто ведае. Але ўся вёска ведала, што больш паскуднага і злога чалавека ў Забалацці нельга было і адшукаць. І таму ў кожнага стала прыкра на душы, бо ведалі, што любую агіднасць а то і гора ён мог прынесці нечакана ў любую хату.

Але яшчэ не размясціліся па ўсіх хатах немцы, яшчэ не ўсталяваўся абяцаны нямецкі парадак, а гора на людзей пачало накручвацца, як снежны камяк...

Наехала немчура з машынамі і аўчаркамі, з аўтаматамі салдаты і ў касках, на матацыклах і пеша, – і пачалі нечакана хапаць людзей для адпраўкі ў Нямеччыну.

Без разбору. Без папярэджання. Наехалі знекуль з Бабруйску, так бы мовіць, “чужыя”, тыя, што знаходзіліся ў вёсцы, удзелу ў той акцыі не прымалі.Толькі паліцай Шкрадзюк, як яго называлі вяскоўцы – Дранік, бегаў разам з іншымі паліцаямі і немцамі, штурхаў вяскоўцаў у агульную калону.

Крык, галашэнне, плач, стогн, брэх сабакаў... Лютыя вышчараныя іклы злосных аўчарак гатовыя былі ўчапіцца ў любога чалавека і разарваць яго ўшчэнт. Ледзьве стрымлівалі іх на павадку ахоўнікі і вартавыя.

Схапілі і яе, Алену Іванаўну, а на руках Верка і Пятрусь, – абвілі за шыю, не адпускалі.

– Паночкі, у мяне пяцёра дзяцей, як жа іх пакіну? – прасіла літасці жанчына, на калені перад немцамі падала. – Яны ж паўміраюць без мяне. Пашкадуйце,

паночкі!

Нехта груба схапіў яе за шыю і з усяе сілы піхнуў на зямлю. Петруся немец узяў за каршэнь і панёс дахаты, як палена кінуў на палок – хлопчык балюча ўдарыўся галавой аб сценку, і праз момант страціў прытомнасць...

Здаецца, страціла прытомнасць і жанчына, бо перад вачыма ўсё паплыло бы ў шэрым тумане, і неяк невыразна бачыла людскія твары, такія знаёмыя, і такія няшчасныя ў сваёй бездапаможнасці, да якіх лёс аднёсся безуважна і жорстка. Яе упіхнулі ў агульную калону, наздагон ударыўшы ў спіну нечым тупым і важкім.

– Пашавелівайся тут! Хутчэй! Калі не прывыклі яшчэ да нямецкага парадку, дык мы хутка навучым, тваю маць!..

Шчыравалі найбольш свае – паліцаі, немцы толькі назіралі за тым, што тварылася, і падавалі каманды.

“Усё, не вырвацца, застануцца дзеці без маці, – скрушна ламала рукі жанчына, ногі ледзьве трымалі яе, вадзіла ўбок, як п’яная была. – Божачка, злітуйся! Чым я перад Табой правінавацілася, скажы, Божачка? Даруй, калі парушыла Твае запаветы! Калі Ты ёсць, калі Ты існы ў небе і ратуеш нашы душы, то памажы мне, Ойча!.. Хай свяціцца імя Тваё, няхай накрые мяне валадарства Тваё і буду я пазбаўлена Табою ад пакутаў...”

Нехта побач упаў у гарачы пясок, хтосьці падняў чалавека, нехта з жанчын загаласіў, – але яна нічога не бачыла перад сабою і не чула, – як хто вушы заткнуў, як мову адняў...

Фарміравалі адну калону, за ёй другую. Збіралі людзей у групы, запіхвалі ў машыны і везлі некуды далей – ці не ў Бабруйск, на чыгуначную станцыю. А там вядома што, там чакаюць таварныя вагоны...

Трошкі пасвятлела ў вачах. Яна пачала ўжо цяміць, што тварылася наўкола. Трошкі адышлася ад калоны, прыхінулася да вушака нечыяй хаты, старался не

ўпасці, хапала ротам паветра, і была ў той момант падобна на рыбіну, выкінутую на бераг...

– Алена, не абарачайся... Не абарачайся, кажу!

Голас знаёмы, прыемны, хаця і злы. Дык гэта ж ён, Несцер! Божачка, Ты пачуў маю малітву! "Не, я не адвярнуся, не – што трэба рабіць далей?"

– Я адыйду, а ты хуценька бяжы ў мой бок, на мой голас, завярні за вугал і хавайся ў хлеў. Сядзі там і не дыхай. Усё. Не зявай толькі!

Жанчына трошкі пастаяла, перахрысцілася, і борздзенька пабегла туды, куды ўказаў Несцер. Яна яго не бачыла. А мо яго і зусім не было, і ўсё тое ёй толькі падалося, то Бог пачуў яе малітву і прыйшоў на дапамогу?

Але дзверы хлява былі расчынены. Яна ўскочыла ў праёміну, забілася ў сена і не высоўвалася. Тады ж за ёю нехта і зачыніў дзверы. Ці не Несцер?

Яна чула людскія галасы, крыкі і стогны, брэх сабак, радавалася, што, мусіць жа вырвалася з лапаў смерці, хаця ж адначасова і грызла сумленне: "А як жа астатнія людзі? Што іх чакае наперадзе? Ці застануцца хоць жывыя? Ці вернуцца калі дадому?.."

Яе калаціў страх, хаця на вуліцы была спякота, але яе білі халодныя дрыжыкі, "сакаталі" зубы, – і яна ўсё не магла ніяк сагрэцца.

"Божачка, памажы!.. Памажы ўбачыць маіх дзетак – Верку, Петрыка, Толіка, Кольку і Валодзьку!.."

Калі ўсё аціхла, калі ўжо ад'ехалі машыны, калі перасталі гірчэць і гаўкаць аўчаркі, яна падышла да дзвярэй і прыслухалася. Нікога побач не чулася, маўклівасць акружала яе. Яшчэ пільней прыслухалася – здаецца, было ціха і бязлюдна.

Дзверы, на шчасце, звонку не былі зашчэпленыя, а толькі прачыненыя, каб ніякае злое вока не зазірнула ў

хлеў.

Калі яна паспрабавала больш прачыніць дзверы, то яны слаба рыпнулі. Ёй падалося, што тое пачула ўсё наваколле, і што на гэта маглі звярнуць увагу немцы і паліцаі.

Жанчына высунула галаву. Яшчэ раз пераканалася, што ёй не пагражала ніякая бяда, і супакоілася.

Забалацце як вымерла. На небе не было ні воблачка. Няшчадна паліла сонца. Алена яшчэ нейкі час разважала, вагалася, як выбірала спрыяльны момант пакінуць сваю схованку, але страх перамагаў, прымушаў асцерагацца, – і яна працягвала стаяць на месцы, не рухалася.

І – рашылася ўсё ж, перамагла страх і подых невядомасці. Алена ці то бегла, ці то ішла подбегам, раз-пораз аглядваючыся, як усё роўна хто гнаўся за ёю, спатыкалася, падала, зноў уставала, аглядвалася, баючыся, што нехта нябачны вось-вось учэпіцца ў яе кашчавымі рукамі...

Жанчына дабегла да хаты, расчыніла дзверы і найперш убачыла на палку Петруся. Кінулася да яго, а ён паспеў расхінуць рукі, абняў матулю, і з яго грудзей вырваўся доўгачаканы і такі родны вокліч:

– Мама! Мамачка, ты вярнулася?

– Вярнулася, сынок!

– Назусім?

– Назусім, сынок! Вырвалася... Памог добры чалавек. А Верка дзе ж? Бацька, Толік?

– У падвале... А я не змог ісці, ударыўся вельмі. Галава дужа баліць. Немец шпурнуў мяне сюды... І я не помню, што было потым...

Маці плакала, хаваючы слёзы, усё яшчэ не верачы, што вырвалася на волю, што бачыць зноў Петруся, што

ўбачыць хутка і астатніх сваіх дзяцей, гаспадара, што яна зноў у роднай хаце.

Курт прыехаў у вёску праз дзень. Калі даведаўся, што здарылася, вельмі перажываў. Не адыходзіў ад Петруся. Прыводзіў да яго ваеннага доктара. І той даў яму пякучы ўкол, насыпаў жменю нейкіх таблетак.

Праз колькі дзён павесялеў Пятрусь, радасным позіркам глядзеў на Курта. Курт усміхаўся, скрозь слёзы шаптаў:

– Гут, Пэтэр, гут... Майне Пэтэр...

5.

Добрыя суседзі былі ў Сілічаў.

Што і казаць – таварыскія людзі, дабрачыя, заўсёды адгукваліся на любую просьбу, і самі калі прыходзілі за якой дапамогай, то атрымлівалі яе. Ніколі і ніхто нікому не адмовіў ні ў чым.

Сядзіба Сілічаў была не апошняй у Забалацці. Трэцяя з краю, з другога боку, што ад бальшаку на Бабруйск.

Кастусь Бандарчук – з аднаго боку, ён і быў другім ад краю. Кастусь трошкі маладзей за Сяргея Сіліча. Дачка Вальжына, аднагодак Петруся – Генка. За імі, як кажуць, мая хата з краю, жыла Матруна Бандарчук, – дзве дачкі гадавала, – Волечку і Марынку... А праз дарогу хата Івана Шкрадзюка была. То ён стаў паліцаем. Суседзіла з ім Васіліха Бандарчук, у якой былі два сыны – Міхась і Янка, дачка Ганна. Апошняй, з другой вуліцы, за Іванам Шкрадзюком, жыла адзінокая Ганна Шкрадзюк.

А з другога боку вуліцы суседзямі ў Сілічаў былі Апанас Чэрнік. Сябраваў Пятрусь з дачкой Волечкай. Мікола быў ужо дарослы, хаўрусаваў са старэйшымі. За Чэрнікамі жыла Варвара Аўгушова – з сынам і дачкой...

Вось такое суседства. Вось такая сям’я, калі адзін без аднаго не маглі жыць, не маглі абысціся без дапамогі і падтрымкі, без шчырага ўдзелу ў сваіх агульных клопатах і нечаканых выпадках жыцця, без талакі, калі навальваліся агулам на нейкую цяжкую працу аднаго чалавека...

А вайна ўнесла ў душы людзей няхай не раз’яднанасць, а ўнутраны недавер, паняверку, перасцярогу, бо кожны вясковец ведаў, што шчырасць і адкрытасць ў такіх выпадках можа даць непажаданасць і прыкрыя вынікі. Хаця б з тым жа Янкам Шкрадзюком. Здаецца ж, і ніштаватым чалавекам быў, хаця і скнара, а тут, як займеў стрэльбу, на плячо яе пачапіў, то і перамяніўся чалавек, заганарыўся, нос задраў высака. І нікога ўжо не шкадаваў, да людскога гора і бяды не прыслухоўваўся, нікому і ні ў чым не саступаў, – адчуў смак улады і радасна ўпіваўся ёю.І не падазравалі людзі, што ў ім могуць адкрыцца самыя агідныя якасці. Хаваў, хаваў іх у сабе чалавек, а тут яны і вырваліся на волю, як ваніты з сярэдзіны выскачылі...

Але, як кажуць, той, хто шукае, то абавязкова і знойдзе.

Ці, як яшчэ дакладней, – Бог шэльме абавязкова адмецінку паставіць...

6.

А жыццё нейк жа наладжвалася, уваходзіла ў свае берагі.

– Жыццё як у ваўка і барсука, якія жывуць побач, – казаў Сяргей Сіліч. – Адзін аднаго не пакусаюць, але і сябрамі не назавеш...

Ён назіраў такое суседства, калі хадзіў у лес. Напаткаў неяк логава ваўчыцы. Каля яго было шмат касцей, і побач, праз курганок, была нара барсука. Барсук жыў як бы пад прыкрыццём ляснога гаспадара, якога ўсе баяліся.

Воўк за здабычай бегаў за сотні кіламетраў, а каля сваіх мясцінаў ніколі не чапаў ні авечак, ні кароў, нават у калгасныя кашары не меў звычкі залазіць. Ведаў, што потым паляўнічыя могуць наладзіць яму аблаву…

Так і тут. Немцы жылі сабе, не зважаючы на іх сям'ю, не ўлязячы ў іх клопаты. З цягам часу людзі асмялелі. Словы Вінарскага пра клопаты аб людзях пацвярджаліся, хаця тыя ж людзі не маглі ацаніць і асэнсаваць тое, чаму так здарылася, што немцы раптоўна зрабілі аблаву і шмат людзей павезлі ў Нямеччыну. Здагадваліся – ён не меў такой сілы, каб нешта змяніць, перайначыць. Сцішвалі хіба сябе тым, што ведалі, што ён здольны толькі зменшыць нейкую бяду, якая абрынецца на іх, а не адвесці яе зусім…

Сяргей Сіліч запрагаў каня, грузіў на воз мех-два жыта, якое ўпотай ад чужога вока выкопваў з зямлі – зарабіў да вайны на працадні, і вёз да мельніка.

Але аднойчы ў начной цемрадзі перастрэлі партызаны. Пацікавіліся, што вязе. Адказаў, што раздабыў, трохі жыта, сям'я з голаду памірае…

– А мы не паміраем? Мы ваюем з фашыстамі, а ты на печы бокі грэеш… Так ты памагаеш фронту?

– Ды ў мяне чацвёра дзяцей, злітуйцеся… Пакіньце трохі.

– Яшчэ адно слова і кулю атрымаеш, – прыгразіў басавіты голас, яшчэ і затворам клацнуў для страху.

Усё забралі, да грама.

На гэты раз вяртаўся дадому з мукой. І тады ўжо трошкі спакайнела на душы – пракорміцца неяк сям"я, з голаду дзеці не паўміраюць. Ды і сыны памагалі – то дроў прывязуць, ды потым і паколюць іх, складуць у штабялёк, то рыбы натопчуць…

Дзіўна, але і "кватаранты" прасілі ў Толіка ці Валодзі сякеру і самі спрабавалі калоць дровы – для размінкі, мусіць. Старэйшы, Клаўс, ледзьве не параніў сабе нагу –

сякера саскочыла і чырканула па калене. З гарадскіх, мусіць, быў, адразу бачна, што сякеры і ў руках не трымаў. А вось Курт Венцэль, якога добра запомніў Сіліч, працаваў рукамі ўвішна і весела. Пад яго рукамі, здавалася, усё гарэла і спявала. Махаў і махаў сякерай, а чурбакі як трэскі адляталі ад калодкі. Спраўны быў немец, працавіты, што вельмі спадабалася гаспадару. Працаваў Курт да сёмага поту, а потым браў вядро з халоднай вадой – са студні, і абліваўся ёю, ускрыкваючы радасна ад задавальнення. Вясёлы быў немец, таму і незразумелы. Было такое ўражанне, што ён тут і жыў у вёсцы недзе па суседстве...

Гаспадар, як і ўсе, меў дзесяць дзесяцін зямлі. І апрацоўваў яе на кані. Памагалі сыны – Толік, Валодзя і Мікола. Працавалі з раніцы і да вечара.

Не раз заглядваў да іх у хату Янка Шкрадзюк.

А на гэты раз у іх палавіну не зазірнуў, на прызбе ўладкаваўся. Зацягваўся самасадам, жартаваў-усміхаўся, з нейкім намёкам гаварыў:

– Цягаю-цягаю цэлы дзень гэтую стрэльбу, а ўзнагароды ніякай. Сабе на шкоду толькі, і людзі спадылба пазіраюць на цябе. Брыдота, адным словам...

– Дык і не ішоў бы, – казаў Мікола, – хто ж прымушаў?

– Гы-гы. Які разумны... – хітра смяяўся Янка. – А сам то ты чаго не ідзеш у паліцаі, га?

Шкрадзюк павярнуў размову ў свой, патрэбны толькі яму, кірунак, мусіць жа з-за гэтага ён і прыблэндаўся да Сілічаў, спытаў і хітра прыжмурыўся, зацягваючыся глыбока едкім самасадам – чакаў, ой як чакаў, што адкажа на яго запытанне сусед.

І тады Мікола зразумеў, сэрцам адчуў, што цяпер ужо не адчэпіцца ад яго паліцай: хоча і яго ўцягнуць, зрабіць сваім памагатым.

– Адкажы, чаго сам не ідзеш, га? Чаму, скажы, будзь так ласкавы, адзін я павінен аддувацца за ўсіх?

– Не аддувайся – спакайней будзе, – параіў Сіліч.

– Не я, дык заўтра іншага прымусяць. Заставяць. Мо і цябе канкрэтна, Мікола, як ведаць. А мо і Толіка заграбуць. А што? Узростам вы акурат выйшлі, любы пацвердзіць.

– Ну, тое як яно яшчэ будзе, Янка. Мо цябе аднаго і дастаткова будзе. Вінарскі пра тое казаў – аднаго. А ты спраўна служыш, немцы хваляць. А я і ростам не выйшаў, і мордай таксама.

Паліцай крутануў галавой, як усё роўна адганяў мух, бо рукі былі занятыя, зіркануў нядобра на хлопца.

– Ты, ета самае, мне жарцікі не строй. Не строй, – стражэў і хмурнеў Янка, пыхкаючы дымком, гледзячы прыжмураным вокам некуды за плот, дзе вішні пазгіналі свае галіны да зямлі. – А я вот вазьму ды і скажу нямецкаму афіцэру ці бурмістру, што ты маеш вялікае жаданне стаць паліцаем, ды толькі вельмі саромеешся ў тым прызнацца.

Мікола збялеў, але на гэты раз нічога не адказаў – не хацеў абвастраць абстаноўку, бо ведаў, што гэты нямецкі паслугач і сапраўды можа сказаць. Тады ўжо не выкруцішся, як піць даць прымусяць насіць старэльбу і прычэпяць на руку павязку з фашысцкай свастыкай...

– Спужаўся? Гы-гы, спужаўся, га? – павесялеў паліцай, заўважыўшы на твары юнака збянтэжанасць і разгубленасць. – Не баісь, сусед, не баісь, калі што – прыкрыю, аберагу... Сам буду гэтую ношку несці, каб толькі мяне аднаго праклiналі людзі... А тое, што я многіх з няволі выбавіў, прыкрыў, як кажуць, сваімі грудзьмі, тое ніхто і не ўспомніць. Ды ладна, то я так, жартую-здзекваюся з самога сябе... Не звяртай асаблівай увагі.

Памаўчалі. Шкрадзюк дакурыў сваю самакрутку, хмыкнуў пад нос. І, стаўшы сур’ёзным, загаварыў ужо іншым тонам:

– Ну і правільна. Мне спадабаўся твой адказ. Але я хачу сказаць пра іншае. Я хацеў, каб ты быў побач са мною. Не прыслужваць немцам, а змагацца з імі. То ні я гаварыў так з табою, а памочнік партызанскага атрада. Табе рызыкоўна заставацца ў вёсцы, рана ці позна трэба будзе рабіць выбар: альбо ў партызаны, альбо ў паліцаі...

І, перайшоўшы амаль на шэпт, дадаў:

– Я на падпольнай службе. І цябе хацеў далучыць. Тваю сям’ю ў партызанскім атрадзе ведаюць, бацьку твайго ведаюць. Таму і паў выбар на цябе. Адказ дай не сёння, пазней, калі надумаешся нешта. Усё. Думай.

Ён яшчэ сядзеў нейкі час, маўчаў ужо, курачы трэцюю ці чацвёртую цыгарэціну. А потым уздыхнуў, падняўся і, не развітваючыся, паклыпаў да веснікаў. Потым ужо, выйшаўшы на вуліцу, гэтак жа, сагнуўшы галаву, паплёўся да сваёй хаты.

Мікола быў ашаломлены. Не ведаў, верыць Шкрадзюку ці не верыць.

“Не, не да дабра Дранікавы намёкі, – падумаў пра сябе Сяргей Сіліч, пачуўшы праз акно размову – у хаце быў на той час. – Пра тое і сынам трэба сказаць... Партызаны? Але чаму ж не да мяне хто прыйшоў, а праз паліцая размова? Не, асцерагацца трэба яго, абыходзіць, на вочы не пападацца, і не нарывацца з ім на спрэчку ці сварку. Што ён замыслівае, і чорт яго не разбярэ... Але што тут разбіраць – у паліцаі сына ўцягнуць хоча, няйначай...”

Мікола зайшоў у хату, убачыў, што бацька сядзеў каля акна.

– Ты ўсё чуў?

– Чуў, сын, чуў, не глухі.

Алена таксама занепакоілася, калі гаспадар расказаў пра падслуханае. Забожкала, на абразы перахрысцілася, папрасіла Бога адвесці бяду...

– Ад мяне ён не адчэпіцца, – уздыхнуў Мікола, гледзячы праз шыбы ў двор.

– Не адчэпіцца, – згадзіўся бацька.

– Што ж рабіць у такім выпадку?

– Што? Пакумекаць трэба...

Пятрусь глядзеў на брата, шкадаваў яго. Паспрабаваў уявіць, як ён са стрэльбай будзе хадзіць па Забалаццю разам з Дранікам, і не мог таго ўявіць.

У хаце ўсталявалася маўчанне.

...Летам накасілі карове на зіму сена, трохі бульбы ўкапалі. Каб на мірны час, то маліны можна было б наварыць – зімой яно, варэнне, добра ад праступы, ды і з гарбатай смачна... Але як яго зробіш, калі цукру няма? Немцы падзяліліся “цукрозай”, але то ж не цукар.

Алена сушыла на зіму малінавыя галінкі – для гарбаты. Падмешвала яшчэ лісты смуроды, святаянніку, сухога квету ліпы...

Ужо ішла другая ваенная зіма...

Тыя запасы, што прынеслі Сілічы з Бабруйску, ужо заканчваліся. Ды і не маглі яны доўга захоўвацца – псаваліся.

Трэба было неяк дабрацца да Вінарскага – з ім параіцца не шкодзіла б. Ён абавязкова падаказаў бы, што рабіць, як паводзіць сябе, каб пазбегнуць бяды. Нездарма ж на тым сходзе, калі Сяргей Сіліч стаяў непадалёку ад яго, злавіў позірк, як даў зразумець усё роўна, што паміж імі існавала нябачная нітачка ўзаемаразумення. А як тапталіся адзін каля аднаго, дык і на нагу яшчэ наступіў. Быццам бы выпадкова. Але больш позіркамі не сустракаліся, адышлі адзін ад аднаго.

“Трэба, трэба схадзіць і параіцца, павінен жа падказаць,

параіць, памагчы. Але ў які дзень выбрацца? А можа тады, калі на млын трэба? Так, на наступным тыдні...”

Думаў, разважаў над сваім лёсам і лёсам сям’і Сяргей Сіліч. Верыў, што Вінарскі не адпрэчыць яго, выслухае ды і параду дасць патрэбную. Бо заўсёды ён вылучаўся мудрасцю і дальнабачнасцю.

“Так, на наступным тыдні...”

7.

– Гутэн таг, – на парозе стаяў Курт Венцэль і ветліва ўсміхаўся, як прасіў прабачэння, што без запрашэння зайшоў ў іх палавіну. – О, майне кляйн фройнд Петрусь, біттэ эссэн... Кушать, Петрусь, кушать...

Курт, называючы яго па імені, рабіў націск на “е”, стараўся называць яго так, як клікала маці – Пятрусь, Петрусёк.

У руках Курта былі алюміневыя міскі з ядою. Немцам рэгулярна, калі яны былі на месцы, прывозілі ў тэрмасах тры-чатыры разы на дзень харчаванне. Калі ж яны некуды знікалі, то машыны ці матацыкліст з тэрмасамі не з’яўляліся.

Курт падышоў да стала, паставіў міскі.

Потым падышоў да Петруся, які сядзеў у кутку і разглядваў малюнкі ў нейкай старой зашмальцаванай кніжцы, узяў за руку і падвёў да стала.

– Кушать, Петрусь, тебе кушать...

Спачатку хлопец не разумеў, чаму толькі яго аднаго запрашае немец да стала. Хлопчык сеў за стол, азіраючыся на Верку, узяў у руку лыжку, згаладала пачаў есці. Жуючы, не адрываў позірку ад Венцэля. Усё яшчэ не мог зразумець яго жэст – чаму ён прынёс яду толькі яму аднаму. Вунь і Верка галодная, і маці не

адмовілася б, мусіць...

З’еў хутка. Як за сябе выкінуў, паспеў падумаць толькі: “Мусіць, лішняя порцыя засталася, вось і аддаў ён яе мне...”

Курт сядзеў маўкліва побач, пра нешта думаў.

З задумлівым выглядам курыў, зацягваўся пахкім дымком. І той дым для Петруся падаўся прыемным, нават салодкім. У блакітных вачах афіцэра хлопчык заўважыў ці то сум, ці то скруху. Як быццам у яго была нейкая бяда ці гора. Курт раз-пораз уздыхаў, глядзеў некуды ў нябачную кропку.

Потым ён наліў хлопчыку з бліскучага тэрмаса салодкай кавы. Зноў жа – такога напітку Пятрусь ніколі не спрабаваў, не ведаў, як той напой і называецца. Кава яму не вельмі спадабалася.

– Ду іст Петрусь, – паказаў пальцам афіцэр на хлопчыка, а потым, ткнуўшы сябе пальцам у грудзі, прамовіў: – Іх хайзэ Курт. Курт Венцэль. Фэрштэйн? Понимаешь?

– Ты – Курт, – паказаў Пятрусь на яго. – Курт Венцэль. Так? Правільна?

– Рыхтык! Правильно! – радасна падхапіў нямецкі афіцэр. – Петрусь і Курт. Курт – фройнд Петрусь. Ты есть мой друг. Я есть твой друг. Твой фатэр – Сергей, муттэр – Елена. Дайн брудэр – Николай, Анатолий, Владимир, швестэр – Вера. Рыхтык?

– Рыхтык, Курт, рыхтык! Ты ўсіх ведаеш. Ты – мой сябар. Я – твой сябар! Курт – сябар Петруся!

Нечакана Курт падхапіў хлопчыка на рукі і пачаў насіць па хаце. Садзіў на плечы, распластваў рукі, гудзеў, як самалёт і насіліся з ім па хаце. Маці спачатку здзівілася, напалохалася, а потым пачала ўсміхацца, рагатаць:

– Уздурнеў немчык, няйначай...

Растапырыў рукі і Пятрусь, пачаў гудзець, як яго сябар.

Потым Курт паставіў яго на ногі, абняў, як свайго роднага, прыгаворваў:

– Курт – сябар Петруся, так?

– Так, Курт, рыхтык, правільна! Сябар!

Бацькі здзіўлена назіралі за гэтай сцэнай і не маглі зразумець – чаму нямецкі афіцэр упадабаў іх сына? Мо хоча забраць яго ў Нямеччыну? А мо што іншае ўдумаў?

Не спадабалася ім такое сяброўства. Яно не абрадвала іх, а, наадварот, насцярожыла. Але змяніць нешта, забараніць ім сябраваць не маглі, не ў іх сілах было тое.

Тое ж паўтарылася і назаўтра. Дурэлі, як маглі, дэманструючы сваю радасць яднання.

Пазней ужо, мо на чацвёрты ці пяты прыход да іх, Курт Венцэль дастаў з кішэні блакноцік у цвёрдай вокладцы, выцягнуў з яго фатакартку, паказаў Петрусю:

– Дызэ майне фамилия… Семья… Дызэ – Пэтэр, майн зонэ, мой сын. Ду – ист аух майне сын. И ты теперь мне стал сыном…

Ён тую фатакартку паказваў і бацькам.

Яны жахнуліся, і тады для іх усё стала зразумелым – на фота хлопчык быў падобны на іх Петруся. Як дзве кроплі вады. Калі б яшчэ Пэтэр быў апрануты так, як забалацкі хлопчык, то ніхто і не адрозніў бы іх. Яны аж напужаліся напачатку – як быццам гэта іх сынок сядзеў побач з Куртам і яго жонкай.Вось чаму так адносіўся Курт да іх сына – у самога у далёкай Нямеччыне гадаваўся такі ж хлапчук. Балела бацькава сэрца па Пэтэру, і яны – Алена і Сяргей – разумелі той боль…

А як зразумелі ўсё, то і перасталі баяцца, наадварот, адчулі, што Петрусю нічога не пагражае, што ў яго з’явіўся не толькі добры прыхільнік, а і сябар, абаронца ад злыбяды, ад яго недругаў ці ворагаў...

Было нават смешна глядзець, як Курт садзіў на плечы Петруся і бегае з ім па хаце, хаця ў іх палавіне нельга было дзе і развярнуцца. Пятрусь расстаўляў рукі, як крылы, і ўяўляў сябе тымі лётчыкамі, што прыляцелі на луг. А Курт яшчэ і гудзеў, як самалёт, – то прысядаў, то зноў выпрамляўся. Здзяцінеў немец, няйначай, так збоку можна было падумаць таму, хто бачыў бы тое на свае вочы. Ён бы не зразумеў, што тут і да чаго.

Рагатаў і вішчэў ад радасці і задавальнення хлапчук; смяялася Верка, гледзячы на іх забаву, зайздросціла іх гульні, самой карцела быць на месцы брата, але не асмельвалася нават і папрасіць пра тое, бо ведала, адчувала, што тая радасць належыць толькі Петрыку...

Курт прыходзіў да свайго сябра амаль кожны вечар. Прыносіў шакалад, галеты, іншыя прысмакі. Адзінае, што вельмі не падабалася Петрусю, дык гэта тое, што яго сябар не дазваляў больш нікому есці прынесенае. Нават Верцы, якая, не адрываючыся, каўтаючы сліну, глядзела на брата, як ён чэрпаў лыжкай кашу і падносіў лыжку да рота. А яна ж была меншая за Петруся...

І тады ён пайшоў на хітрасць. Калі Курт прыносіў шакалад ці цукеркі, то ён рабіў выгляд, што са смакам жуе, і доўга жуе. Курт, седзячы побач, звычайна задумваўся і курыў, асабліва і не назіраў за хлопчыкам, чакаў толькі, калі той павячэрае. Пад сталом стаяла табурэтка. На яе і складваў, хаваючы ад Курта, рэшткі пачастунку.

Нямецкі сябар прыносіў то аловак, то сшытак, то нейкую цікавую, з каляровымі малюнкамі, кніжку. Падараваў нават сцізорык, чаму вельмі абрадваўся Пятрусь, хваліўся потым перад сябрамі на вуліцы. Губны гармонік нават падараваў. Але не ўпадабаў яго чамусьці хлапчук, сам не ведаў, чаму. Ці то музыкальнага слыху не было, ці лічыў тое рыпанне несур’ёзным заняткам, але праз некалькі дзён засунуў тую бліскучую цацку пад комін на гарышчы і болей не ўспамінаў пра яе...

А аднойчы Курт, застаўшыся амаль на цэлы дзень у іх

палавіне, змайстраваў яму аўтамат. Аўтамат не быў падобны ні на нямецкі, ні на які іншы, але выглядаў натуральна і ўнушальна – зноў жа, на зайздрасць Петрусёвых сябрукоў.

Венцэль яго яшчэ і пафарбаваў чорнай фарбай – пад колер сапраўднай зброі. Фарсіў хлопец, ды яшчэ і як, перад сваімі аднагодкамі. Зайздросціла яму ўся вёска, і асабліва Віцька і Васіль, Пятрок і Зміцер. Калі ж гулялі ў вайну – у чапаеўцаў і белагвардзейцаў, – то па чарзе прасілі аўтамат “паваяваць”.Але даваў Пятрусь зброю не ўсім, а тым, з кім меў сапраўдныя сяброўскія стасункі, хто і яму ніколі і нічога не шкадаваў. Як і той жа Віцька Дударэнка.

І трэба ж было здарыцца такому.

Нечакана ўсё адбылося, раптоўна. Як чорны віхор наляцеў на Забалацце – ніхто і не падазраваў і не прадчуваў...

Аблава, пачалася самая звычайная аблава. Аблава на дзяцей.

Невядома адкуль і з’явілася тая машына з паліцаямі і немцамі, і яшчэ з нейкімі невядомымі людзьмі – мусіць жа таксама паліцаямі, але з іншых вёсак. Машына пакрысе паўзла па вуліцы, а паліцаі забягалі ў кожную хату, хапалі і выцягвалі на вуліцу хлапчукоў, якім было больш за пяць гадоў...

Людзі ведалі, чаго забіралі іх дзяцей. Для параненых салдатаў вермахта патрэбна была кроў, дзіцячая кроў. Шпіталі рабілі запасы дзіцячай крыві...

Нехта бачыў, быццам бы у адной з тупарылых машын быў і Дранік. Не ў Забалацці, ды ў іншых вёсках памагаў адбіраць у бацькоў дзяцей і запіхваць у кузаў крытай брызентам машыны.

Галасілі маці, стараючыся вырваць з рук паліцаяў сваіх дзяцей, прасілі пакінуць, умольвалі, заклiналі і – праклiналі тых, хто адарваў ад сям’і роднае дзіця...

Вырывала, што было сілы, і Алена Сіліч свайго Петруська ў невядомага ёй паліцая – чорнага, як галавешка, ці не цыгана бяздомнага, прыблуды з іншых мясцінаў. Перад гэтым кінулася ў другую палову хаты, каб папрасіць Курта аб дапамозе, каб выбавіў свайго сябра з бяды, але той, як на тую бяду, некуды з’ехаў са сваімі ў невядомым кірунку...

– Не забірайце, прашу, не трэба. Ён хворанькі ў мяне, слабенькі... – учапілася ў сына, трымала, што было сіл.

– Пшла адсюль! – адпіхнуў яе той жа чорны, як грак, паліцай, адной рукой падняў Петруська і закінуў у кузаў, дзе месцілася ўжо каля дваццаці дзяцей...

Жанчыны крычалі, плакалі, галасілі...

Алена, падаючы на зямлю, балюча выцялася аб змерзлую храпу – ужо лістапад гуляў па зямлі. А яна выбегла без світкі, нават хустку не здагадалася накінуць на галаву.

Калі апрытомнела, доўга не магла ўцяміць, чаму ляжыць на зямлі, чаму галосяць жанчыны.

– Павезлі на станцыю! – пачула нечы голас.

“Вязуць дзяцей на станцыю! Туды мне трэба! – прыйшла да яе думка. Нікому нічога не кажучы, бегма кінулася да горада – верыла, упэўнена была, што ўдасца выратаваць сына. – Божа, памажы і на гэты раз! Ты не раз памагаў, і я ўдзячна Табе! Выратуй і памілуй!..”

Трынаццаць кіламетраў жанчына прабегла няхай і не хутка, але ніводнага разу не спынілася, не перавяла дыханне і не прысела. Толькі кружылася галава, падкошваліся ногі. Але яна знаходзіла ў сабе сілы, каб бегчы і бегчы наперад. Ведала, дзе станцыя, ведала, дзе можа адбывацца пагрузка дзяцей.

Не памылілася – сэрца маці вяло правільным кірункам.

“Цялятнікі” стаялі збоч асноўнай станцыі, у тупіку. Жанчына баялася, каб і яе не схапілі ды не кінулі ў

вагоны да дзяцей, таму старалася не выклікаць падазрэння немцаў і паліцаяў, што шнyралі туды-сюды... Доўга прыглядалася да таго, што рабілася, выбірала зручны час і месца, каб падступіцца да вагонаў...

І – о, Божа! Алена ўбачыла непадалёк ад сябе Несцера. Ён стаяў з нейкім паліцаем і пра нешта гаварыў, найбольш слухаў, што той тлумачыў. Алена ўпілася пільным позіркам яму ў патыліцу.

І Несцер павярнуўся да яе. Жанчына ўмольна глядзела на яго, не зводзіла позірк, маліла зноў Бога, каб стараста пачуў яе боль і покліч.

Скончыўшы размову, падышоў да Алены, але не адразу, а трохі счакаўшы. Пахадзіў яшчэ трохі сярод натоўпу, пераканаўся, што не пагражае небяспека, – тады толькі стаў побач.

– Што здарылася, Алена? Якое гора ў цябе?

Стараста стаяў побач, але адвярнуўшыся ад яе, як і не ведаў жанчыну, і спытаў праз плячо, гледзячы на перон, дзе адбывалася размеркаванне і пагрузка дзяцей.

– Гора, Несцерка, ой якое гора! Схапілі майго Петрыка, на машыну пагрузілі і сюды, мусіць, прывезлі. Недзе тут ён, мо і Дранік яго садзіў, бо казалі, што сярод іх быў...

– Добра, стой тут, а я што-небудзь прыдумаю... Толькі адыдзі адсюль, далей стань, каля тых скрыняў схавайся...

Яго не было доўга, можа цэлую вечнасць. Яна ўжо і не ведала, колькі прайшло дакладна часу, бо вельмі змерзла, і запознена шкадавала, што не прыхапіла ў гарачцы з сабой якой-небудзь апранахі. Мо то з-за холаду доўжыўся час, а мо і з-за хвалявання і невядомасці. Цярпенне пакідала яе. Яна ўжо і пашкадавала, што звярнулася да Несцера, – мо сама даўно ўжо дабілася б нечага, дамаглася б. Але тут жа

сабе і дакор выказала – нельга ж так, не ведаючы, ганіць чалавека. Калі ўзяўся, то будзе старацца памагчы ёй... Можа проста пакуль не ўдалося, бо нялёгка адабраць сына ў немцаў, нейкія ж важкія прычыны павінны быць на тое... А якія тут могуць быць прычыны, хто ім паверыць... Бралі ж усіх падрад, пачынаючы з пяцігодак... Мо і сам чалавек папаўся праз гэта, і яму будзе гора і кара...

– Алена, ты дзе? – пагукаў недзе збоку Несцер, і яна скаланулася, ледзьве не закрычала, але стрывала, моўчкі прыўзнялася са сваёй схованкі, выпрамілася.

– Тут я, Несцерка!

Староста, усміхаючыся, падштурхнуў у плечы хлапчука:

– Бяжы да маці!

А потым пастражэў тварам, загадаў затоена:

– Хуценька ўцякайце адсюль! Зараз жа! Бяжыце да Беразіны, перасядзіце там з паўгадзінкі, а потым толькі ідзіце дадому...

– Дзякую, Несцер!

– Хутчэй, Алена! – не адказаў на падзяку, крутануўся і пабег назад, асцерагаючыся, каб не хапіліся яго.

Маці абхапіла сына, прытуліла да сябе, як старался абагрэць яго апошнім сваім мацярынскім цяплом. Туліла і аглядвалася па баках, каб не папасці каму на вочы.

Потым пацягнула яго за сабой, але не вытрымала, узяла на рукі, трымала як неацэннае багацце, імкнулася бегчы туды, да вербалозу, дзе іх ніхто не ўбачыць, не разлучыць іх больш.

За спіной чуваць гудкі паравозаў, дзіцячы плач, нейкія глухія выбухі ці стрэлы, ляскат вагонаў...

– Сыночак, ты як, цэлы хоць? – спытала запознена,

сеўшы з ім на пясчаны бераг.

– Галава баліць, а так нічога...

– Як Несцер адшукаў цябе, сынок?

– Я сам яго ўбачыў, але не крыкнуў, а толькі памахаў рукой. Ён і ўбачыў мяне. Мы былі ў апошнім вагоне...

– Разумнік ты мой, малайчына! – пахваліла маці, цалавала і цалавала яго ў галаву, гладзіла па спіне, зноў туліла да сябе.

Калі аціхла радасць сустрэчы і прыйшло разуменне таго, што самае страшнае засталося ззаду, маці пачула недаўменнае пытанне сына:

– Мама, а дзе ж Курт, чаму ён аддаў мяне паліцаям?

– А ён і не бачыў усяго гэтага, сынок. Яны ўсе некуды з’ехалі... Я шукала яго, каб папрасіць дапамогі, не знайшла...

– Шкада. Ён бы не аддаў мяне ім, праўда?

– Праўда, Петрык, праўда... Ляжы, маўчы, так Несцер загадаў. Я з табой, і цяпер нам нічога не страшна. А дадому мы з табой хуценька зойдзем, напалім у печы. Адагрэю цябе і сама адагрэюся...

Сын перастаў дрыжэць і калаціцца, супакоіўся. Дрыготка прайшла і ён ужо драмаў на руках маці. А потым прахапіўся, як усё роўна яго абудзіў напамін пра нядаўняе страшнае, папытаўся:

– А куды яны нас хацелі везці, мама?

– Куды? Несцер казаў, што з вас хацелі браць кроў.

– Для чаго?

– Для нямецкай арміі.

– А Пецька, Змітрок, Паўлік, Колька – яны там, засталіся ў вагонах, так?

Маці нічога не адказала. Не хацела больш нічога гаварыць сыну, каб не вярэдзіць дзіцячае сэрца. Але ён і так усё зразумеў, заплакаў, уткнуўшыся ў грудзі маці.

Яна мацней прытуліла да сябе, стараючыся, як магла, утаймаваць боль, сцішыць яго пакуты.

Ён доўга ўсхліпваў, не могучы суняць дрыготку, шкадаваў, што немцы і паліцаі адабралі ад яго добрых і верных сябрукоў. А потым сцішыўся, заснуў.

І снілася яму чыстае і прасторнае поле – вялікае і зялёнае. І што нясе яго на сабе Курт, нешта вясёлае і радаснае расказвае пра сябе. Але слоў Пятрусь не разумее, толькі адчувае радасць яднання, радасць сяброўства.

Алена пабачыла на сынавым твары спакойную ўсмешку і сама паспакайнела. Ужо можна было ісці дадому, але яна не магла рашыцца будзіць Петруся, хацела, каб ён паспаў яшчэ якую хвілінку... Жанчына зноў падзякавала Богу, што паслаў ёй Несцера, што навучыў яго, як адшукаць яе сына... Падумала яшчэ, што ўсё жыццё будзе ўдзячна яму за дапамогу.

“Няхай потым будуць казаць, што ён служыў немцам, назавуць яго здраднікам ці іншым словам, – я ніколі пра яго не скажу ніводнага кепскага слова. Як і не скажуць пра яго і іншыя забалацянцы. Стараста? Але ж ён і не напрошваўся на тое старастава. Дранік вунь сам пайшоў у паліцаі, і што пра яго кажуць людзі? Не толькі мне памагаў Несцер, а шмат каму і яшчэ...”

Калі ж перастала адчуваць ногі, калі да яе прыгарнулася мройная цеплыня, жанчына спужалася: гэта азначала, што яна пачынала замярзаць. Яна злёгку патармасіла за плечы сына. Ён і прахапіўся, глядзеў здзіўлена на матулю.

– Пайшлі, Петрык, дадому... Позна ўжо.

Лістападаўская ноч накідвала сваё шэрае халоднае прасцірадла на зямлю. Ад Беразіны патыхала холадам і

зябкасцю. Было зімна. Здавалася, што вось-вось з неба пачне падаць густы і лапушысты снег…

Не даходзячы да дарогі, пачула фырканне матацыкла. Прыўзнялася, каб пільней прыгледзецца. Сапраўды, на паваротцы заўважыла матацыкл. На ім сядзела двое. Падумала: “Мо то Курт едзе, даведаўшыся пра ўсё? Ратаваць спяшаецца… А мо і не ён, а хто іншы…” Але на ўсялякі выпадак прыгнулася з сынам як мага ніжэй да зямлі.

Перачакала, пакуль невядомыя ад’едуць ад іх далей.

Толькі пасля гэтага ўзяла сына за руку і, выйшаўшы на дарогу, спусцілася да Забалацця.Стомы жанчына не адчувала.

На сэрцы – бязмежная радасць.

Курт Венцэль вярнуўся ў вёску пад абед.

Даведаўшыся, што здарылася з Петрусём, збялеў, скрыгатнуў зубамі, вылаўся. Адчуў, як пякучы боль паласнуў па сэрцы. Ён не знаходзіў сабе месца, курыў і курыў адну цыгарэту за другой. Адчуванне было такое, што гэта не ў Сілічаў, а ў яго аднялі сына…

Напачатку было жаданне кінуцца следам за машынамі – дагнаць на дзяжурнай, што прывозілі ім абед, але перадумаў – яго маглі няправільна зразумець. Асабліва Гунтэр Клаўс, патомак баронскага роду, які не прызнаваў ні жаласці, ні шкадавання. Ён маліўся толькі свайму адзінаму богу, якога прыдумаў, і рысы характару пераняў у таго вар’ята, які паабяцаў сваёй нацыі росквіт і працвітанне, калі яны заваюць усходнюю краіну… Калі жыхароў ператвораць у рабоў, і яны будуць працаваць на іх, арыйцаў…

“Гэта Шкрадзюк, толькі ён, – падумаў Курт, – і як толькі можна так – быць сярод сваіх і прыносіць ім гора. Няўжо ён так шчыра верыць, што Гітлер пераможа Сталіна, і што яму дастануцца ўсе даброты і багацце

пасля перамогі? Наіўны і дурны чалавек. Не, гэта я дурны чалавек, дужа дурны. Як я не здагадаўся сказаць раней, каб Петрык, калі што якое, хаваўся ў другой палавіне хаты – туды не асмеліліся б зазірнуць паліцаі, ім забаронена без дазволу пераступаць парог жылля афіцэраў... Хаця... Не, не такі выхад, не такі. Забралі, адабралі ад мяне майго Пітэра, я і не ведаў, што так прывязаўся да яго, палюбіў яго... Божа, каму патрэбна гэтая крывавая і такая бесчалавечная вайна?..”

Курт Венцэль быў не з беднай, але і не з багатай сям’і. Бацька быў чыгуначнікам, працаваў на станцыі. Маці – у прыватнай бальніцы. А потым яны пабудавалі невялічкі дамок на ўскраіне горада, куды потым Курт перабраўся з маладой жонкай.

Ён набыў спецыяльнасць інжынера і працаваў на вялікай фабрыцы, якая вырабляла адзенне, а Марта, жонка, працавала фармацэўтам у аптэцы. Праз год у іх нарадзіўся сын. А праз пяць гадоў яго прызвалі ў армію вермахта. Паслалі ў невядомую краіну забіваць людзей.

Яму пашанцавала. Яго прызначылі служыць у жандармерыю, дзе трэба было займацца фарміраваннем і камплектацыяй фуражу, пракладваць дарогі, будаваць масты...

Пад вокнамі завуркатаў матацыкл.

Курт выглянуў у акно – да дзвярэй кіраваўся салдат, трымаючы ў руках пакет. Венцэль не вытрымаў, выбег насустрач.

– З Бабруйска?

– Так, пан афіцэр. Для вас пакет. Са штаба перадалі. Тэрмінова.

– Дзякую, – адказаў безуважна Курт, паразважаў крыху, разарваў канверт, выняў паперы, прабег позіркам па радках.

Аднёс у хату, паклаў пад падушку.

“Добра, што няма побач Гюнтэра, – адзначыў радасна, – пачаў бы распытваць, што і да чаго, а так абыйдуся без сведак...”

Вярнуўся да салдата, які чакаў яго адказу, чакаў распараджэнняў.

– На Бабруйск! Тэрмінова! – загадаў матацыклісту і тут жа сеў у каляску.

Матацыкл каціўся па ўмерзлай дарозе хутка і роўна.

Курт хаваўся ад сустрэчнага сівернага ветру, сагнуўся, трымаў рукой фуражку, каб не зляцела з галавы.

“От каб нас перастрэлі партызаны, – падумаў нечакана, гледзячы на ўзбочыну дарогі, – тады б скончыліся мае пакуты невядомасці, і прыйшло б да мяне супакаенне. Я сказаў бы ім, што сам даўно збіраюся перайсці да іх... Але дзе яны, тыя партызаны, тут жа і лясоў няма, а яны ў глыбокіх пушчах і барах, куды і дабрацца немагчыма... Ды не, я не пра тое думаю, мне трэба найперш вызваліць майго Пэтэра, Петруся...”

Курт, як і Алена, прасіў Бога, каб выбавіў яго маленькага сябра з бяды.

На паваротцы, калі яны міналі лагчынку, падалося яму, што нехта хаваўся за невыскім кустом, прыгнуўся. Хацелася нават сказаць кіроўцу матацыкла, каб спыніўся, бо адчуў, як сэрца ёкнула ў грудзях, але шкадаваў часу, імкнуўся на станцыю.

Не спыніў, бо калі другі раз зірнуў на тое месца, то нікога і не ўбачыў.

“Падалося, мусіць, хто ж там, у такую халадэчу, мог схавацца? Каб партызаны, то даўно спынілі б іх ці далі аўтаматную чаргу...”

– Шнеллер, шнеллер! – падганяў матацыкліста.

Ён мітусіўся сярод тлумнага натоўпу, падыходзіў да купак дзяцей, позіркам вышукваў таго, дзеля каго ён і

прымчаў на станцыю.

Дзяцей па двое аддзялялі ад групы і заводзілі ў вагон. Пераканаўшыся, што на пероне Петруся не было, пачаў заглядваць у кожны вагон.

– Петрусь! Сіліч!

Але ніхто не адгукваўся – у гэтым мурашніку цяжка было адшукаць хлапчука, амаль немагчыма.

Вагоны пакаваліся не толькі з дзяцей, а і з дзяўчат і маладых жанчын. І вагонаў было шмат, і на розных платформах...

Да яго падышоў забалацянскі стараста. Той пра нешта хацеў спытаць, але яго апярэдзіў Венцэль – узяўшы за каўнер світкі абедзьвума рукамі, як не закрычаў:

– Сіліч! Во Петрусь Сіліч?

Несцер нечакана для Курта ўсміхнуўся, зразумеўшы і адчуўшы неспакой сілічаўскага кватаранта, прамовіў словы, зразумелыя і радасныя:

– Аллес гут! Сіліч цузаммен муттэр коммэн нах хауз.

Немец не паверыў, перапытаў, амаль перайшоўшы на крык:

– Нах хауз? Домой? О, майн Гот! Ты памагаць, да?

Несцер на вачах Курта ўбачыў слёзы, чаму нямала здзівіўся.

І толькі пасля гэтага Венцэль похапкам выхапіў цыгарэты і закурыў, часта зацягваючыся...

Потым ківаў галавой, як прасіў даравацць за нешта, вінавата гаварыў:

– Данке, Несцер, данке!..

На душы паспакайнела, але ўсё роўна ў скроні тоненькімі іголачкамі пульсавала трывога, і яе яшчэ

доўга не маглі затушыць ні доўгая і глыбокая зацяжка, ні ўсведамленне таго, што самага страшнага не адбылося…

Курт сеў на лаўку, шчасліва ўсміхаўся, нешта казаў сам сабе.

А Несцер не вытрымаў, падышоў да яго, паклаў руку на плячо, прамовіў:

– А харошы ты чалавек, немец Курт. Вельмі харошы немец!

Венцэль ківаў галавой, як усё роўна згаджаўся са словамі старасты. А мо ён і не чуў яго слоў, толькі па голасе зразумеў, што той гаварыў яму нешта цёплае і адабральнае…

8.

Пятрусь прахапіўся сярод ночы.

Яго разбудзіла незразумелая валтузня ў хаце, прыглушаная размова. Усё гэта адбывалася ў цемры – нават не запальвалі смалякоў.

– Кажушок вазьмі, Колька, – упрошвала маці.

– Навошта ён там, у партызанах, там абмундзіруюць, – з цемры абзываўся незадаволены бацькаў голас.

– А як жа чакай, з самай Масквы даставяць, персанальна Колю Сілічу, – здзекавалася маці, як пасміхалася над бацькам.

“Колька ідзе ў партызаны? – адразу бліснула думка, і ён споўз са свайго палка, ужо прызвычаіўшыся да цемры, ды і ў акно заглядваў спелы маладзік, і ён добра бачыў, хто таптаўся ў хаце. – І мне нічога не гавораць?”

– Мо яшчэ і валёнкі апошнія аддай, – падначваў ўжо Сяргей Фёдаравіч, курачы самасад.

– А што, – упарцілася маці, увіхалася, борздзенька бегала з кутка ў куток, нешта знаходзіла, запіхвала сыну ў торбачку – у далёкую дарогу збірала, на вайну збірала, і ніхто не ведаў, ці пабачацца больш, – і валёнкі дамо, каб быў не горшы за ўсіх, каб не абгаворвалі потым, што Сілічы свайго сына голым у лес выправілі. Не будзе такога...

– Ды сапраўды, мамо, мо і не след было б так пра мяне клапаціцца – як жа вы тут без абутку? – апамятаўся Мікола. – Маразы вунь якія пякуць...

– А ты – цыц, ты матку слухайся, тады ўсё будзе добра.

Петрык падышоў ззаду брата, абняў яго, моўчкі заплакаў.

– То ты, Пятрусь? Разбудзілі цябе? Ды не бойся, я не пайшоў бы, не развітаўшыся з табой. Ты б на мяне крыўдаваў бы тады, ці не так?

Ён моцна прыціснуў да сябе брацікa, выказаў яму сваю любоў.

– А ты хутка вернешся?

– Не паспееш падрасці, як я вярнуся. І зноў з табой будзем рыбу лавіць, знаходзіць пчаліныя гнёзды.

Брат падхапіў Петруся на рукі, абняў, як маленькага, прытуліў да сваёй шчакі, а на вуха прашаптаў:

– Вярнуся, брацейка, вярнуся. Ты тут ужо глядзі. Ды з Куртам ты, я думаю, не прападзеш, так?

– Мг... Добры ён сябар... А ты ідзеш біцца з немцамі-фашыстамі?

– Ага.

– А Курт – ён таксама немец?

– Немец.

– Дык ты будзеш і з ім біцца?

– Не, з ім не буду. Ёсць розныя немцы.

– А мой сябар – Курт – добры немец?

– Вельмі добры. Ён любіць цябе.

– Я ведаю...

Усё напакавана, усё сабрана. Здаецца, нічога не забылася маці пакласці – усім кіравала яна. Клапатлівая Алена ўсё да дробязяў паўспамінала і ўклала ў торбачку самае неабходнае, што можа спатрэбіцца ў дарозе.

Сын звязаў за гарлавіну торбачку, каб потым, як рэчавы мяшок, закінуць яе за спіну.

– Дзе хлопцы будуць чакаць? – удакладніў бацька.

– Коля Аўгушоў за канавай, пад карчом, а Чэрнік трошкі далей – каля ўзболатка, пад крутой алешынай, – прашаптаў Мікола. – Дык я пайду?

– Не, сын, не спяшайся, – спыніў яго бацька, – спачатку я выйду, разведаю, што да чаго гляну, а потым у акно пастукаю. Ці мала якога сабаку можна напаткаць?

– Добра, але не баўся доўга. Хлопцы, мусіць, зачакаліся.

– Пацерпяць твае сябры, вытрымаюць – не на пагулянку да дзяўчат збіраецеся, на вайну ідзеце, а яна не выбірае сваіх жаніхоў...

Гаспадар выйшаў, і ўсе потым доўга ўслухоўваліся ў рыпенне падэшваў на хрумсткім снезе, чулі, як кашляў, як таптаўся за плотам, ходзячы туды-сюды, – усё правяраў, асцерагаўся, перастрахоўваўся.

А потым і Курт выйшаў, накінуўшы на плечы шынелак, – па патрэбе, перакінуўся словам-другім з гаспадаром хаты, і хуценька шусьнуў назад, дагледжваць свае сны. Ніякай аховы нямецкія афіцэры не выстаўлялі, і бацька яшчэ раней супакоіў іх, сказаўшы, што партызанаў у гэтых мясцінах няма, і таму асцерагацца іх няма патрэбы.

Венцэль паверыў Сілічу.

Праз нейкі час гаспадар пастукаў сагнутым пальцам у шыбіну. Усхліпнула, не вытрымала, маці, абняла першай сына. Потым Валодзька сціснуў яго ў сваіх абдымках. За ім – Толік, Верка на рукі ўскочыла.

Апошнім абдымаў яго Пятрусь, прыціснуўшыся да шчакі, што было сілы сціснуў у сваіх абдымках...

– Бог у помач! – прамовіла Алена, наклаўшы крыж на сына. – Захавай яго, Божа, уратуй ад бяды і смерці!

Сын нячутна шуснуў з хаты, акурат і хмарка набегла на месячык – як памагала стаць непрыкметным у зімовай ціхай начы.

– З Богам!

Маці падышла да абразоў і доўгі час чытала малітву, выпрошвала ў Бога жыццё для сына.Маці ніхто не замінаў. У хаце стаяла гнятлівая цішыня. Кожны думаў пра сваё, жадаў добрай дарогі Кольку.

Не хутка заснуў Пятрусь...

А потым і сам не заўважыў, як пайшоў побач з Міколкам. І з імі – во дзіва! – ішоў і Курт. Ён трымаў яго, Петруся, за руку і пра нешта гаварыў з братам. Пятрусь яшчэ падзівіўся: “Во, і Колька навучыўся гаварыць так, як Курт – разумеюць цяпер адзін аднаго... І я навучуся, абавязкова навучуся. Я ж ужо шмат якіх слоў ведаю, і таму выдатна разумею свайго сябра, як і ён разумее мяне...”

....

Таццянка, самая малодшая у Шкрадзюкоў, да Сілічаў прыбягала не адзін раз. Да Веркі. Назбіраюць markdown

Не любіў Пятрок іх забавы, румзамі абзываў іх, бо толькі зачапі каторую, не так скажы, то адразу ў слёзы.

Ён бы і яшчэ спаў, так соладка было яму на палку, і сны прыгожыя сніліся, а тут яна, Таццянка, прыперлася, запішчэла-зашчабятала:

– Давай, Верка, у лялькі гуляць. Спавіваць іх будзем!..

Здаецца, і не вельмі ж крычала, але вуха пачула – і абудзіўся ад сну. Хацеў прыкрыкнуць на іх, ды ўбачыў, што на вуліцы даўно раніца, што ў вокны б’юцца ад сонца зыркія промні...

У жываце бурчэла – з вечара яшчэ галодным лёг спаць. Усё, што рыхтавалася, маці паклала Міколу ў торбачку. Успомніў Пятрусь пра брата і яго ахапіла шкадаванне – дзе ён цяпер, ці дайшоў туды, у той Клічаўскі раён, ці ў лесе дзе густым адседжваецца, ад ворага хаваецца?

Маці не звяртала на малых увагі, поралася каля печы. Толік недзе знік, а Валодзька да сваёй Машы падаўся, як заўсёды. Пакінулі яго, Петруся, аднаго во з гэтымі плаксамі.

Позна тапіла маці ў печы.Перад гэтым, ведаў хлопчык, яна пякла хлеб у бабы Варвары – для ўсёй кампаніі. Каб не выклікаць падазрэння ў немцаў. Не Курта баялася, а таго белабрысага, які хадзіў заўсёды насуплены, які спрачаўся не раз з Венцэлям – у нечым не саступаў яму, агрызаўся. Старалася заўсёды асцерагацца яго. Калі ж Венцэля не было, а ён заставаўся дома, то стараўся і на вочы яму не пападацца.

Маці ўвішна круціла вілошнікам, качаргой адгортвала жар, і туды ставіла чыгуны, каб зварыць для каровы і свіней бульбы. Потым бацька будзе таўкці яе, перамешваць з сечкай і карміць жывёлу...

– От каб не той Дранік, то хіба пайшоў бы мой Колька ў тыя партызаны, – уздыхнула маці, праказала няведама каму, от так ляпнула пра сябе, бо ведала, што нікога ў хаце не было, а што малыя поўзаюць па падлозе, дык хіба яны што разумеюць?..

Пятрусь заўважыў, як натапырыла вушы малая

Шкрадзючыха. Няхай што малая, а хітрая-хітрая, што ліса, яна заўсёды і Верку абдурвае ў гульні, дурной прыкідваючыся, дражніцца, пацьвельвае, таму і не любілі яе дзеці, не мелі асаблівай ахвоты гуляць з ёю...

– Мама, а ці хутка ты есці згатуеш? – папытаўся сын, каб яна больш яшчэ чаго не сказанула пры малой шпіёнцы, бо невядома яшчэ як яно можа абярнуцца з тым матчыным шкадаваннем, – вушы ж ёй не заткнеш...

– От няўпраўка табе, от толькі каб паесці, – нязлосна адказала маці, але ўжо забылася пра тое, аб чым толькі што гаварыла пра Кольку – тое і абрадвала хлапчука.

– А куды пайшоў ваш Коля? – спытала, трохі счакаўшы, Таццянка ў Веркі, спадзеючыся, што тая, нічога не падазраючы, дакладна распавядзе ёй пра брата.

– Дровы з бацькам пілуюць, – абыякава адказала сяброўка.

Перад гэтым і бацька, і маці вельмі ж прасілі, каб яна нікому-нікому не гаварыла, не прызнавалася, куды пайшоў яе брат. Вучылі яшчэ – калі ж прыставаць будуць з пытаннямі, то каб казала, што дровы з бацькам пілуюць.

Навука пайшла на карысць.

“Тут хоць хапіла розуму адказаць, – адобрыў і пахваліў пра сябе сваю сястрычку брат. – А то прыстае Дранічыха – усё ёй цікава, куды ды што, усё выпытаць хоча. За сваім вунь братам-паліцаем прыглядвай, а не за намі цікуй...”

Таццянка яшчэ які час пагуляла, не нагулялася нават, і сказала, што яе дома чакаюць, шуснула нішком з хаты. Пятрусь маці нічога не сказаў – што яму, малому, папракаць яе, ведала ж, што казала, значыць, не баялася...

Пад вечар у іх хату завіталі бежанцы.

Пятрусь і не чуў такога слова, то маці так сказала, убачыўшы праз шыбы абарваных і стуленых ад холаду людзей:

– Зноў бежанцы... Божа, Божа!..

Іх было чацвёра. Чатыры жанчыны. Адна з іх была пажылога веку, астатнія – аднагодкі, але значна маладзей. Петрусю яшчэ кінулася ў вочы, што адна з іх бесперапынна кашляла, прытуляючы кулак да рота.

– Скуль вы будзеце, людцы добрыя? – спагадліва спытала маці, выціраючы ражком фартуха мокрыя рукі.

– З-пад Смаленска. Папалілі нас, у Нямеччыну амаль усіх вывезлі, мы ледзьве ўцяклі... Шукаем прыстанішча. Мо б у вас маглі як прытуліцца?

Маці разгубілася. Не чакала такой просьбы, задумалася.

– Не ведаю, дарагія мае... Ой, не ведаю... Бачыце самі, колькі ў нас сваіх – то мае двое малодшанькіх, гаспадар і два сыны на працу пайшлі – немцы прымушаюць. І самім цесна. То ж з нас з другой палавіны хаты сюды перагналі...

Жанчына заплакала, пачуўшы такое. Скрозь слёзы загаварыла ўмольна:

– Ды мы як-небудзь, у куточку скраёчку, нам шмат і не трэба... І мы вам работу рабіцьмем любую, нахлебнікамі не будзем... Пусціце радзі Хрыста, век на вас маліцца будзем... Бо смерць нам прыходзіць, больш ужо і сіл няма далей ісці...

Пятрусь глядзеў на незнаёмых жанчын, і ў яго, як і ў маці, прачыналася міжволі шкадаванне да бежанцаў. Ён не ведаў, што адкажа маці.Верка цікаўна паглядала з-за стала на незнаёмых і чужых людзей.

Алена азірнулася на дзяцей, як бы ў іх пытаючыся дазволу ці згоды, уздыхнула, горычна сказала:

– Ну што з вамі паробіш – гора і ёсць гора. Яго не аб’едзеш, ні аббяжыш. Заставайцеся. Разам будзем нішчымніцу сёрбаць…

Тая жанчына, што стаяла побач з маці, кінулася пад ногі, укленчыла, дзякавала, але гаспадыня адхіснулася спалохана і незадаволена – не спадабалася ёй такое, таму строга загадала:

– Вы што – зараз жа ўстаньце! Нельга так… Устаньце. А то перадумаю.

Пагроза падзейнічала, і жанчына тут жа паднялася, не ведала, што рабіць.

Гаспадыня яшчэ нейкі час паразважала, агледзела ўсё ў хаце і прамовіла:

– Вось той кут і займайце. Пакуль адпачывайце з дарогі, а я вас гарбатай з маліны папаю. А потым вады гарачай нагрэю і абмыю вас з дарогі. Будзем жыць, будзем… Бог паможа нам усім выжыць.

Брат і сястра назіралі за бежанцамі са свайго кутка, не асмельваліся да іх падысці, загаварыць.А жанчына кашляла і кашляла і кашляла…

“Во як застудзілася, – пашкадаваў яе Пятрусь, – як і я летась… Мяне дык маці адпойвала гарачымі духмяна-горкімі адварамі. І Курт нейкія таблеткі даваў…”

9.

Немцы прыехалі на двух матацыклах. Яны падрулілі пад двор, злезлі з сядзенняў і пакіравалі ў хату Сілічаў.Курт стаяў на ганку і курыў. Яны выдаўжылі перад ім рукі. Крыкнулі “хайль”. Ён вяла адказаў ім, пра нешта спытаў. Яны паказалі на акно другой палавіны хаты, дзе размяшчаліся Сілічы і бежанцы.

Яны зайшлі ў хату. Адразу ж загадалі гаспадару і маці

выйсці на вуліцу. Сілічы не разумелі, што хочуць ад іх немцы. Тады яны сілай выштурхнулі іх на двор. Адзін з немцаў на ломанай рускай мове сказаў, што іх неабходна даставіць у Кавалі – да бургамістра. Такі загад яны атрымалі ад нямецкага камандвання і самога Вінарскага.

“Калі да Вінарскага, то не бяда, – адзначыў пра сябе Сяргей Сіліч. – Толькі чаго так тэрмінова? Што адбылося?”

Іх у Кавалі прывезлі хутка – дарогая не дужа доўгая, у сем кіламетраў. Там размяшчаўся і бургамістрат.Немец руляй аўтамата падштурхоўваў іх, каб не марудзілі, а хутчэй ішлі. Расчыніліся дзверы, а потым і другія, і іх упіхнулі ў прасторнае памяшканне. За сталом сядзеў бургамістр Вінарскі, каля сцяны – некалькі афіцэраў. Тыя, хто прывёз Сілічаў, адступілі назад, зачынілі за сабой дзверы.

– Вы ведаеце, чаго вас даставілі сюды? – спытаў злосным голасам бургамістр, бровы на вочы наступіў, незадаволенасць сваю паказваў.

– Не, пан бургамістр, не ведаем, – пацісную плячыма Сяргей, недаўменна паглядзеў на Вінарскага. – А чым мы маглі правінавацішча? На працу ходзім, выконваем усе павіннасці, слухаемся нямецкіх афіцэраў.

Вінарскі падняўся з-за стала, выйшаў на сярэдзіну залы, потым скіраваў да Сілічаў, счапіўшы рукі за спіной, гледзячы пільна ім у вочы, яшчэ больш злосці напусціў на свой твар, запытаў:

– Тады адкажыце мне чэсна, а дзе ж тады ваш сын Мікалай? Ну?

“А, вось яно што, – адзначыў пра сябе Сяргей Сіліч, і адразу паспакайнела на душы, бо ён баяўся чаго іншага, неспадзеўнага і страшнага, а тут аказалася... Дык то ж Драніка работа, яго, нездарма Пятрусь казаў, што Таццянка ўчула, што маці ненарокам прагаварылася, забыўшыся, што яна ў хаце была. Яна,

малая ліса, ну сарока, ну паршыўка...”

– Мікалай? – перапытаў здзіўлена Сіліч. – Казаў, што пайду ў прымы недзе пад Бабруйск... Учора ў госці прыходзіў. І Курт Венцэль яго бачыў, наш пастаялец... А што здарылася, пан бургамістр? Мо забілі дзе, ці ён забіў каго? – устрывожыўся сур’ёзна бацька.

– Забілі майго сыночка! – заплакала тут жа Алена, галавой захітала, слёзы пачала ліць.

Вінарскі агледзеў тых, што сядзелі каля яго і слухалі ўсю размову, як бы даказваючы: “Вось бачыце, а вы пра людзей так кепска думаеце...”

– А ці не хлусіш ты, Сяргей Сіліч, га? – прымружыў вока бургамістр, яшчэ бліжэй нахіліўся, свідраваў сваім позіркам. – А падманьваць нямецкую ўладу нельга – такое караецца вельмі строга па сённяшнім часе.

– Ведаю, пан бургамістр, – аддана выцягнуўся прыведзены, як па струнцы стаў, як салдат перад генералам, прадчуваючы, што Вінарскі выручыць, адвядзе ад яго падазрэнні.

– Дык чаму ж тады Іван Шкрадзюк дакладвае мне, што твой сын падаўся ў партызаны?! Чаму?

“Ага, пра сябрукоў не ведаюць, значыць, пра іх не ведала малая даносчыца, – адзначыў пра сябе і зразумеў, што бургамістр адкрыў перад ім карты, намякнуў, адкуль той вецер дзьме, хто заварыў гэтую кашу”.

– Ну і Дранік, ну і падонак... Пачакай, ты яшчэ будзеш адпомшчаны – і за жонку, што ледзьве не запёр у Нямеччыну, і за Петрыка, што ледзьве не падвёў пад нямецкі шпрыц...”

– Пан бургамістр, Шкрадзюк можа сказаць, што і я партызан, – усміхнуўся Сіліч, – і што мая жонка Алена – партызанка. Ды ўсё гэта, пан бургамістр, скажу я вам чэсна і паклясціся магу, усё з-за таго, што ён думае, што я яго карову некалі атруціў. А сам жа накарміў яе

нейкім паскудствам, што яна і капыты адкінула... Злы ён на мяне, пане бургамістр, і зайздросны без меры. Хай мая Алена пра яго скажа.

– Чыстая праўда, па бургамістр! – прамовіла жанчына. – І даўно тое цягнецца, вельмі даўно. Дранік – ён і ёсць Дранік.

– А гэта што азначае?

– Ды так дражняць яго ўсе ў Забалацці – збрэша, і не засмяецца.

На твары Вінарскага адбілася ледзь прыкметная ўсмешка. Пасля пасур’ёзнеў, а звярнуўся да прысутных ужо іншым голасам:

– Паклёп таксама строга караецца. Паклічце мне Дра... Шкрадзюка сюды!

Праз колькі хвілінаў на парозе з’явіўся паліцай Іван Шкрадзюк. Уважліва паглядзеў на Вінарскага, чакаў, што той скажа яму важнае.

– За тое, што наводзіш паклёп на невінаватых людзей, ты, Іван Шкрадзюк, атрымаеш трыццаць плётак. І зараз жа!

– За што, пан бургамістр? – узмаліўся паліцай. – Я не вінаваты, мне так далажылі!

– Хто далажыў? Пляткары? – пацікавіўся бургамістр, але ўжо не жадаў пачуць ад паліцая адказ, адвярнуўся ад яго.

Двое немцаў схапілі Draніка, паклалі на лаву, скінулі штаны і па голым азадку адлупцавалі трыццаць разоў. Але таго ўжо не бачылі Сілічы. Яны і не жадалі глядзець на тую экзекуцыю, хаця ў душы радаваліся, што так усё абышлося.

Пра сябе адзначыў Сіліч, што яшчэ трымалася сувязь паміж ім і Вінарскім. Значыць, быў і застаўся чалавекам бургамістр...

– Гэта я, Сярожа, вінаватая, – вінавацілася перад гаспадаром Алена, – язык распусціла... Няма мне даравання...

– Эх ты, балаболка! – замахнуўся на яе Сіліч, але не ўдарыў, толькі ўздыхнуў, крутануў галавой. – Баба, яна і ёсць баба, і мазгі ў яе курыныя...

Не крыўдавала яна на такую абразу, згаджалася, бо сама сябе ненавідзела ў гэтыя хвіліны. І было б лягчэй ёй, мусіць, ад таго, калі б даў ёй муж добрага кухталя...

... А Таццяна Шкрадзюк ужо больш ніколі да Сілічаў у госці не з’яўлялася. Ні пад час вайны, ні пасля яе...

Той жа выпадак наклаў адбітак і на адносіны паміж нямецкімі афіцэрамі і Сілічамі. Яны пачалі радзей мець размовы з гаспадарамі, трымаліся больш стрымана і афіцыйна – мусіць жа асцерагаліся, што могуць данесці і на іх, і асабліва на Курта, што ён занадта ў цёплых адносінах з сям’ёй Сілічаў і бежанцамі...

Але Курт доўга не асцярожнічаў. Праз колькі дзён зноў прыйшоў да Петруся. Прыходзіў з тымі ж алюміневымі міскамі. Ставіў іх перад хлопчыкам і не адыходзіў да тае пары, пакуль яго “сын” не падмятаў усё да дна.

– Эссэн, Петрусь, эссэн... Тебе нужно кушать, хорошо кушать... Фрау очень больной, нужно кушать...

І, як звычайна, задумваўся, курыў, глядзеў у адну кропку. Дзе ён быў у такія хвіліны? Сярод сваіх – на радзіме? Побач з жонкай і са сваім Пітэрам?

Ніхто пра тое не ведаў.

10.

І не раз, і не два быў Пятрок Сіліч у бабы Васіліхі.То з

сябрам Віцькам, а то і без яго, але не мог і тыдня пражыць, каб не праведаць яе, пагаварыць з ёю. Калі вясёла на душы было, калі грудзі распірала радасць, – да яе бег, каб падзяліцца, каб і яна ведала, што яму добра. А калі цяжка было, калі прыгнятала нешта, ці балела ўсярэдзіне, як быццам вуголле ў жывот папала, – да яе ішоў, спадзяваўся, што Васіліха дапаможа, аблегчыць яго пакуты.

Занядужаў аднойчы яго старэйшы сябар – Курт. І лекар прыязджаў да яго, лячыў сваімі лекамі, ды нешта не ачуньваў чалавек, яшчэ горш рабілася.

– Баба Васіліха, а баба Васіліха, – прыйшоў да яе Пятрусь, – вылечы майго сябра – шкада мне яго... Мяне ён не раз вылечваў, як і ты, а я яго не магу. Не ўмею. Ад таго і кепска мне. Памажы, баба, га?

Жанчына для выгляду яшчэ трошкі паўпарцілася, каб пабачыць, як хлопчык перажывае за Венцэля, а потым, лагодна глянуўшы на малога госця, прычасаўшы светлыя косы, згадзілася:

– Ну, то добра, добра, прыйду ўжо, палячу твайго немчыка.

– Не, баба Васіліха, цяпер пайшлі, разам пайшлі. Ён цябе чакае.

– Ты казаў пра мяне? – яе светлыя вочы пранікліва глядзяць у хлапчуковыя – як два васількі сярод жыта.

– А як жа, казаў.

– І ён зразумеў цябе?

– А як жа – ён усё разумее, толькі пакуль што не можа гаварыць па нашаму, як у Забалацці.

Курт як быццам і сапраўды чакаў забалацянскую лекарку, бо слаба пасміхнуўся, паказаў, каб жанчына села на табурэтку, што стаяла побач.

Шаптуха села, уздыхнула, папыталася:

– Ну, што, галубец, занядужаў? Што баліць?

Венцэль паказаў на галаву. Дакрануўся рукой да патыліцы:

– Кранк майн копф, больно голова...

– Зразумела, галубок, зразумела. Добра, ляжы, заплюшчы вочы. Во, так... Сапраўды ўсё разумееш, як казаў Петрусёк.

Васіліха абхапіла яго галаву рукамі, сціснула раз, потым другі, пачала шаптаць сваю нейкую малітву, зноў абхапіла, але ўжо там, дзе скроні, потым дзве далані на лоб паклала. Зноў адняла, паўтарыла ўсё зноў...

Шаптала, доўга шаптала, трымаючы рукі на галаве.

Потым тры раз сплюнула, гледзячы на парог...

Петрусю здавалася, што доўга, надта доўга чаравала над яго сябрам шаптуха. Але радаваўся, ведаў, што калі яна згадзілася выгнаць з Курта хваробу, то абавязкова тое зробіць... Калі што бабе было не пад сілу, то яна і не бралася за лячэнне.

– Ну, во, а цяпер спі... Доўга спі. Пайшлі, Пятрок, ён доўга спаць будзе – не трэба замінаць яму. Да яго трэба яшчэ раз прыйсці, і не раз. Хворы ён. І хвароба яго не прастудная. Ён там яе нажыў, на сваёй радзіме, і сам не ведаў пра тое...

– Адкуль ведаеш, баба Васіліха? – ужо на вуліцы пацікавіўся ў яе, заглядваючы ў вочы.

– Ведаю, хлопча. Я ўсё ведаю.

– Баба Васіліха, не пайму я цябе. Твае сыны на фронце, можа іх і немцы забілі, не дай Бог, а ты майго сябра лечыш, як нашага забалацянца. Можна сказаць – ворага. Як такое можа быць?

– Вось бачыш, ты і сам кажаш, што ён твой сябар. А хвароба, нябожка, не выбірае – ты немец ці беларус,

габрэй ці ўкраінец… Усім аднолькава баліць. Твой Колька, – баба перайшла ўжо амаль на шэпт, каб ніхто не пачуў, – пайшоў на вайну з немцамі, але ніколі не забіў бы твайго Курта. Ці не так?

– Так, баба, і ён мне казаў пра тое.

– Трэба ўсім рабіць дабро, як раіў Гасподзь, тады і табе аддзячыцца…

– Як гэта, баба Васіліха? Раскажаш сёння?

– Можа і раскажу, але трошкі пазней. Сёння я стамілася вельмі. Цяжка хварэе твой Курт, шмат сілы аддала яму.

– А калі, баба?

– З сябрамі прыходзь, і сястрычку Верку вазьмі з сабой. Праз днёў тры прыходзьце. Я падужэю да таго часу. І тады да твайго немчыка схаджу, зноў сілы яму прыбаўлю.

– Пад вечар прыходзіць?

– Ага, пад вечар, – адказала стомлена шаптуха і, ні слова больш не гаворачы, пасунулася пакрысе, перавальваючыся з нагі на нагу, да свайго дворышча.

Хлопчык яшчэ доўга глядзеў ёй услед, і на душы ў яго цяплела ад таго, што не адмовіла шаптуха ў яго просьбе, што аблегчыла пакуты хвораму. І адначасова пашкадаваў Васіліху – вунь як стамілася, – і голас зусім аслабеў, і ногі ледзьве трымаюць…

Дабрачая баба ў яго, і ўсім-усім дапамагае!

Курт спаў і суткі, і двое, і трое.

Пятрусь раз-пораз заглядваў да яго, але, убачыўшы, што яго сябар спіць і не прачынаецца, не пераступіў парог. І яго саслужывец, прывыкшы ўжо да з’яўлення

хлапчука, ведаючы, што гэта ён прыводзіў лекарку, моўчкі паціскаў плячыма, паказваючы на соннага, як бы гаворачы: “Спіць, не прачынаецца... Не будзем турбаваць яго...”

Калі ж Сіліч прыйшоў на наступны дзень, то падзівіўся – Курт сядзеў на ложку, трымаў у руках кубак з пахкай кавай, адхлёбваў па глытку. Убачыўшы яго, заўсміхаўся, запрасіў да сябе. І добра, што Курт быў адзін, без прысутных ён адчуваў сябе смялей...

– Ну, як табе, Курт, палепшала?

– О, мой Петрусь, гут, зер гут... Твоя гросмуттер Василиха большой доктор! Большой! Зер гут!

Пятрусь шчасліва ўсміхаўся, гледзячы на Венцэля.

– Баба і яшчэ прыдзе. Аднаго разу мала. Сёння прыдзе...

Курт не адрываў позірку ад хлапчука, радаваўся, што бачыць яго.

– Данке, Петэр, данке... Дзякуй!

– І Ён у тыя дні ўзышоў на гару памаліцца. І ўсю ноч прабыў у малітве да Бога...

Васіліха сказала першы сказ і паглядзела на сваіх маленькіх слухачоў. Кожнаму перад гэтым яна дала па коржыку з жытняй мукі, падмяшаўшы туды намолатых грушак-дзічак, – і смакталі дзеці яе прысмакі, слухалі, пра што баяла-расказвала Васіліха. А яна як пастар была над імі, як усё роўна праводзіла катэхізацыю, сеючы ў дзіцячыя душы першыя зярняткі, каб узышлі яны добрым парасткам, а потым і буйным коласам, каб ведалі, Каму яны ўдзячны сваім з’яўленнем, і ад Каго залежала іх будучае шчасце...

Мудрая была бабуля Васіліха, усіх магла абагрэць, кожнага ахутаць сваёй дабрынёй.

– Ноч была і не сказаць каб і не доўгая, але ж і не кароткая, а такая, якая бывае акурат у Бога. Калі ж

прыйшоў дзень, калі прабіліся праз воблакі першыя промнікі сонца, склікаў Ён вучняў адданых Сваіх, але выбраў зь іх толькі дванаццаць…

“Я выбіраю вас, бо Бог выбраў вас, і вы будзеце цяпер Апосталамі. І будуць пра вас ведаць праз стагодзьдзі і стагодзьдзі, і будзеце вы несьці людзям усяго свету маю праўду і вучэньне, слова божае і Яго дабрыню…”

І пачаў Ён называць кожнага зь іх, каб пачуў тое Бог, каб ведалі пра тое людзі. Найперш назваў Сымона, каторага і назваў Пятром, як і імя нашага Петруся, і Андрэя, брата яго, Якава і Яна, Піліпа і Баўтрамея…

А потым і Мацьвея, Хаму, Якава Алфеева і Сымона, называнага Зілотам…

“Якія цікавыя імёны, – падумаў Пятрусь, гледзячы на сваіх сяброў – Віцьку Дударэнку, Кольку і Андруся, – мо то пра іх і расказвае баба Васіліха? І адкуль, цікава, яна ведае столькі імёнаў?”

– А потым пачаў – Юду Якубавага, а пасля і другога Юду – Іскарыёта. Гэта ён, дзетачкі мае, пасля і выдаў Ісуса Хрыста, стаў здраднікам і закляйміў сваё імя на ўсе вякі вечныя. Вось і ўсе яны дванаццаць, і ўсе яны ўвайшлі ў гісторыю – у вялікую сьвятую кнігу, якая перадаецца з рук у рукі, з пакаленьня ў пакаленьне…

І, зыйшоўшы зь імі, стаў Ён на роўным мейсцы, і свяцілася круга Яго, як сонца, як месячык, і мноства вучняў Яго і шмат народу з усяе Іудзеі і Ерузаліму, і іншых прыморскіх мясьцінаў і паселішчаў – Тырскіх і Сідонскіх… Шмат і шмат народу папрыходзіла туды, і не зьлічыць усіх. Кожны хацеў не толькі паслухаць Яго, а і пазбавіцца хваробаў і немачаў сваіх, як і тыя, хто цярпеў пакуты ад нячыстых духаў, якія невядома і як авалодалі чалавечымі душамі. Мусіць жа, усё ад таго, што не было ў іх сэрцах Госпада і Яго вучэньня. Калі ж толькі яны прасілі Яго пазбавіць іх хвароб – і яны пазбаўляліся, рабіліся здаровымі…

І тады, дзетачкі мае ўлюблёныя, людзі зразумелі, што

Ён валодае вялікай сілай, цудадзейнымі здольнасьцямі, і кожны імкнуўся хаця б дакрануцца да яго адзеньня, – і не памыляліся: ад Яго сыходзіла Боская сіла і моц, і тут жа перасялялася ў тых, хто верыў, што сапраўды вылечыцца...

Тады Ён, бачачы, што народ паверыў у Яго, падняўшы рукі да неба, а вочы скіраваў на вучняў Сваіх, прамовіў:

– Шчасьлівыя ўбогія духам, бо вашае ёсьць Царства Божае. Шчасьлівыя, бо галодныя цяпер, бо насыціцеся. Шчасьлівыя, хто плача цяпер, бо засьмяецеся... Шчасьлівыя вы, калі зьненавідзяць вас людзі і калі прагоняць вас і будуць зьневажаць, і выкінуць імя вашае, як зло, за Сына Чалавечага. Таму радуйцеся ў той дзень і весяліцеся, бо вялікая ўзнагарода і падзяка на нябёсах. Таму што так абыходзіліся з прарокамі айцы іх... Пра багатых жа ўсё наадварот. Гора вам, багатыры! Бо вы пасмакавалі ўжо і атрымалі сваю радасьць!

Да ўсіх, дзетачкі мае любыя, зьвяртаўся Ён, кожнага бачачы наскрозь, адчуваючы кожнага, як травінку, як вецер, як промнік сонца... Усё Яму было падуладна, усё слухалася і падпарадкоўвалася Яму.

– Але гора вам, хто перасыціўся цяпер, бо будзеце наперадзе адчуваць і цярпець голад. Гора вам, хто сьмяецца цяпер, – бо заўтра вы заплачаце і зарыдаеце. Гора вам, калі ўсе людзі будуць гаварыць пра вас толькі добра. Зразумейце – гэтак жа рабілі з фальшывымі прарокамі бацькі іх. Але вам усім, хто слухае Мяне, скажу:

– Любіце ворагаў вашых, чыніце дабро, нават тым, хто ненавідзіць вас, абражае вас, жадае зла вам...

“Во адкуль у бабы Васіліхі яе дабрыня, во адкуль у яе тое, што яна нам казала, калі мы выходзілі ад Курта, – думаў пра сябе Пятрок, – яна ўсім робіць дабро... Нават Драніку, які загнаў яе родзічку ў Нямеччыну... Дзіўная бабуля, таму і незразумелая, нялёгка зразумець яе... Для чаго яна нам усё гэта расказвае, няўжо не ведае, што мы ўсяго не разумеем? А мо і разумеем, ды не

можам паўтарыць усяго, пераказаць? Слоў такіх яшчэ не ўмеем гаварыць... Але ж, мусіць, галоўнае пакуль не пераказваць, а разумець. Дык чаму ж тады, чуючы бабулю-шаптуху, прыходзіць незразумелае супакаенне і лагода? Можа то яна і лечыць так нас, пераказваючы сваю святую кнігу, праз малітву і словы дорыць нам здароўе і розум? Можа яна засцерагае нас ад будучых няшчасцяў і нашых ворагаў?..”

Баба Васіліха перавяла дух, як быццам стамілася, расказваючы, пераказваючы святое пісанне, якое чытала кожны дзень, якое напамяць ведала, – выдатная памяць была ў забалацянскай бабкі-павітухі і чараўніцы! Потым набрала ў грудзі паветра, зноў прабегла позіркам па тварах і вачах маленькіх слухачоў, пераканалася, ці слухаюць хоць, ці цікава ім, і ўбачыла тое, што хацела ўбачыць, працягвала:

– Дык от што далей надарылася, пташачкі мае...

Далей Ён казаў так: “Блаславуляйце тых, хто праклінае вас і маліцеся за тых, хто крыўдзіць і робіць балюча вам. Той, хто ўдарыць цябе па адной шчацэ, то падстаў яму другую. А таму, хто здыме з вас апошнюю кашулю ці верхняе адзеньне, не замінайце яму браць і ўсё астатняе...”

“Не, вось тут я з бабай Васіліхай не згодзен, – нахмурыўся Петрык, пачуўшы такое, – як гэта, крывароты Паўлік будзе мяне біць, юшку спускаць, а я маўчаць буду, павінен падставіць яму яшчэ і другую шчаку? А дудкі... Баба Васіліха, адумайся, ці пра Святую Кнігу ты гаворыш нам?..”

– Я бачу, як ты, Петрык, перакрывіўся, пачуўшы такое, і ты падумаў, што зусім ужо здурэла баба. Ці не так? Так, так... Я вам расказваю сёння, каб вы тое зразумелі заўтра. І паверылі ў тое. Прыдзе час, калі вы паверыце ў тое. Дык ось што было далей... Ён казаў яшчэ: “Усякаму, хто просіць цябе, давай, і ад таго, хто ўзяў у цябе, не адбірай і не патрабуй назад...”

“Маці ж так і зрабіла, калі бежанцы са Смаленска

прыйшлі да нас – папрасілі, і яна прытуліла іх, хаця і самім цесна жыць… Значыць, маці шануе Бога, і робіць усё так, як Ён хоча?”

– І калі хочаце, каб з вамі людзі былі добрымі, то і з імі будзьце добрымі! І калі ўжо любіце тых, хто любіць вас, – якая тады вам за тое ўдзячнасьць? Бо і грэшнікі любячых іх любяць. І калі ж вы дабро робіце тым, што робяць вам дабро, якая вам за тое ўдзячнасьць? Бо і грэшнікі тое ж робяць…

Шмат чаго яшчэ Ён казаў людзям. І кожны слухаў, не прапускаючы ніводнага слова, – і таму рабіўся мудрэйшым і добрым, спагадлівым і шчырым, не здольны ўжо на падман. Бо казаў Ён, што добры чалавек з добрага скарбу сэрца свайго выносіць добрае, а благі чалавек з благога скарбу сэрца свайго выносіць благое. Бо ад перапоўненага сэрца гавораць вусны яго…

Заціхла Васіліха, глыбока ўздыхнула, галаву схіліла. Нешта балела ёй, а што, ніхто з дзяцей не ведаў, ды і не адчувалі яны яе болю. Дзіцячыя душы яшчэ не навучыліся успрымаць чужы боль. Ды і не хацела яна, каб дзеці пра тое ведалі – ім наперадзе яшчэ гэтага ліха-дабра хопіць і хопіць…

– Баба Васіліха, а як нам адносіцца да ворагаў нашых? Яны ж сеюць, як казала маці, смерць і голад.

Віцька Дударэнка спытаў пра балючае, што хвалявала кожнага. Ведаў, што Васіліха адкажа, растлумачыць.

Жанчына памаўчала трошкі, як усё роўна абдумвала адказ, прамовіла:

– Некалі, Віцька, ворагі нашы будуць шкадаваць пра тое, што ўчынілі. Каяцца будуць перад жывымі і мёртвымі. І доўга не змогуць даравацць людзі ім іхняга граху. Такое будзе… Пры вас будзе.

– Ці ж праўда тое, бабуля?

– Чыстая праўда. Я ж казала, што тыя, хто хацеў пазбавіцца ад сваёй немачы, пазбаўляліся, нават і тыя

пазбаўляліся, хто цярпеў пакуты ад нячыстых духаў. І быццам бы свой, а вар'ят, нячысты духам, і вораг таксама вар'ят – усяліўся д'ябал у душу. І гэны, наш, і той, вораг, не захацелі пазбавіцца ад д'яблавага ўздзеяння на сваю душу, бо не ведалі нават пра тое, уявіўшы, што яны і толькі яны валадары зямлі і народаў... Аж наадварот усё выйдзе. І таму праклянуць іх людзі ўсёй зямлі, хаця атожылкі ад іх яшчэ доўга будуць існаваць і перашкаджаць шчасліваму жыццю і тым, хто набліжаны да Ўсявышняга... І пра гэтае вы зразумееце пасля, як дарослымі станеце, як палавіну сваёй планеты пераступіце. Каму дадзены розум, той разумным будзе – іншых мудрасці навучыць...

Маўчаць дзеці, нават перасталі грызці коржыкі і сухары, – і разумеюць бабу Васіліху і не разумеюць. Прыцягвала яна да сябе нейкай добрай таямніча-чароўнай сілай, і святлеў іх розум, святлелі чыстыя і цнатлівыя душы, і рабіліся яны дзівоснымі птушкамі-анёламі, у якіх толькі-толькі пачыналі праклёўвацца крылы, якія праглі тугога паветра, нябеснай вышыні, каб дапяць туды, адкуль і сыходзіла ўсялякая сіла на род людскі. Верылі, што даляцяць. Верылі, што не падманіць іх баба Васіліха. Верылі, што і яна валодае той цудадзейнай сілай, якая робіць немагчымае і дзівоснае. Бо вунь жа як атрымалася – схадзіла адзін раз да Курта, падзялілася з ім сваёй сілай і здароўем, перадала яму яму сваю моц, – і палепшала яму адразу...

Васіліха, Васіліха! І чым потым табе аддзячаць дзеці, калі праз шмат гадоў ты прыйдзеш да іх у сны разам з Куртам – і ворагам, і сябрам, са шчырай непасрэднай усмешкай, з добрым і чуйным сэрцам, якое не магло пагадзіцца на зло, якое выпраменьвала толькі дабрыню?..

Шаптуха-павітуха не мела адукацыі, была амаль непісьменнай, чытаць навучылася па Бібліі, – але валодала яна неацэнным дарам – дарам прадказальніцы і дабрадайнасці, мудрасці і ўсёдаравання. Людзі цягнуліся да яе, любілі і паважалі яе.

Цягнула і прыцягвала Петруся Сіліча хата бабы Васіліхі.

Як і сябрука яго – Віцьку Дударэнку.

Тут, у хаце Васіліхі, набіраліся мудрасці і сілы, вучыліся. Хаця і слаба яшчэ асэнсоўвалі сваё прызначэнне на зямлі, але цвёрда ступалі на свае будучыя сцежкі і заблытаныя дарогі, верачы, што яны абавязкова выведуць на жыццёвы бальшак...

– Ну, што, дзеткі, патаміліся, слухаючы дурную бабу, так? – свяціўся сонейкам твар бабулі, і яна выглядала перад дзецьмі як святая, як іх абаронца ад злыбяды.

– Дзякуй табе, за гасцінцы, за тое, што расказвала нам так цікава, – здагадаўся Віцька ад імя ўсіх падзякаваць бабулю. – Мы будзем помніць твае урокі ўсё жыццё...

– Дай Божа, каб так і было!

Васіліха сядзела нейкі час маўкліва, а потым, глянуўшы на Петруся, праказала:

– Ну, што, сёння да твайго немчыка сходзім?

11.

А жанчына кашляла ўсё часцей і часцей... І ніякай сілы ўжо не знаходзілася спыніць той кашаль. Не памагла і баба Васіліха, хаця яна наперад ведала, што нічым ужо не пасобіць беднай жанчыне...

Было зразумела, што жанчына хворая на сухоты.

Употай ад людзей Верцы і Петрыку казала-наказвала маці:

– Вы ўжо, дзеткі, старайцеся як падалей быць ад той жанчыны. Барані Божа, каб не пілі з яе кубка, каб не елі з яе міскі – каб на вас хвароба не перакінулася. Чуеце хоць, што я загадала вам?

– Добра, мама, добра! Будзем асцерагацца! – адказаў Пятрусь, не разумеючы, як гэта хвароба можа

перакінуцца ад жанчыны, як і не разумела тое Верка.

Ды і таварышкі хворай самі аберагалі дзяцей.

Ды не ўберагласяВерка. Пра тое і сама не здагадвалася. І бацькі напачатку не здагадваліся... Ды і адкуль было здагадацца, калі ўсе амаль кашлялі – то прастудзяцца на холадзе, то ногі прамочаць у халяпу, – як малыя, так і дарослыя...

Хвароба ў Веркі толькі-толькі нараджалася...

А голад даймаў усё часцей і часцей.

Курт знікаў па сваіх справах – будавалі масты і дарогі, – то выклікалі ў далёкі штаб, то кідалі іх на рыццё канаў. Не раз яго бачылі на тых работах забалацянцы. Яшчэ два ці тры разы наведвалася да яго бабуля. Гэтак жа шаптала, сціскаючы галаву, малітвы чытаючы. І потым жа сама сказала яму:

– Цяпер, пан афіцэр, усё. Больш не будзе ў вас балець галава. Ніколі. Выйшла з вас хвароба.

Вельмі дзякаваў Венцэль за лячэнне. І не толькі дзякаваў, а цэлую сумку прынёс бабе прысмакаў – і хлеба, і сала, і кансерваў...

Склікала бабуля да сябе дзяцей – для іх стол накрыла, з радасцю і скрухай глядзела, як малыя елі... Усміхалася, падпершы бараду рукамі. Калі ж Венцэль прыязджаў стомлены і нявыспаны, то ўсё роўна заглядваў да Петруся, каб сустрэцца-пабачыцца, каб прынесці яму ў алюміневай місцы яду...

Цярпеў-цярпеў бацька да апошняга, а потым не вытрымаў, раней часу выкапаў з зямлі скрыню, адгроб паўмеха жыта.

Звазіў да мельніка Чумака, а назад ноччу вярнуўся з мукою.

Хлеба напяклі, цудадзейным духам набрыняла хата. Ды мо то зусім і не хлеб быў, а праснак, бо напалову з

бульбай, напалову сланечнік, з жалудамі, перамолатымі на жорнах... З таго ж сланечніка, выціскаючы алей, макуху рабілі... Выкручваліся, як маглі, усё рабілі для таго, каб не памерці з голаду...

Праходзілі праз Забалацце розныя войскі – і італьянцы, і мадзяры... Людзі баяліся не так немцаў, як мадзяраў. Тыя не разбіралі, дзе хто, у любы хлеў маглі зайсці, забіць жывёлу, курэй пастраляць... Выглядалі яны няйначай як рабаўнікамі, на якіх няма ніякай ўправы. Забалацянцы вельмі баяліся іх, не спрачаліся з імі, і думалі, што спакойнае жыццё, якое было пры адных немцах, скончылася...

...Калі рабілася млосна, калі наступала слабасць ад голаду, Пятрусь лез на гарышча. Там, ля цёплага коміна і ляжака, ён падсцілаў старую кажушыну і любіў ляжаць на ёй, прытуліўшыся спіной да цэглы.

Хлопчык зажмурваў вочы, уяўляў, што знаходзіцца сярод квітнеючага лугу, а твар грэюць гарачыя промні сонца. Тады яму рабілася цяплей. Тады адтавала душа, і не так хацелася есці, не так кружылася галава.

Ужо колькі дзён ён не завітваў да бабулі Васіліхі – не хацеў паказвацца з такім кіслым выглядам. Тады яна пачне шкадаваць яго, а ён вельмі не любіў, калі яго шкадавалі, адносіліся да яго, як да малечы... Ён ужо не малы, ён амаль дарослы чалавек.

Адольваў голад – бурчэла і пякло ў жываце пастаянна. Ужо колькі разоў разам з Віцькам успорвалі снег пад грушамі – шукалі змерзлыя дзічкі. Адкапалі некалькі, са смакам жавалі іх, глыталі, але усё роўна голад не знікаў... То ж будзе добра вясной, калі спадзе вада пасля разліву! Яны з Віцькам возьмуць вялікі кош і пойдуць таптацца па канавах. Тады яны наловяць поўную торбу ліноў і карасёў, плотак і нават шчупакоў. Тады ён, як і летась, абавязкова пачастуе свайго сябра Курта. Ён з вясёлым выглядам будзе сёрбаць юшку, глядзець радасна на Петруся і ўсклікаць удзячна: “О, гут, смачна, вельмі смачна!..”

Ад думак у жываце забурчэла яшчэ больш, разанула лёгкім болем. Але ён стараўся не думаць пра яду. Той хлеб, што выдзеліла маці на дзень, ужо быў амаль увесь з’едзены, заставаўся маленькі акрайчык, на адзін зуб, – і сінічка не наелася б... І то ён думаў аддаць той акрайчык Верцы, бо яна захварэла – пачала часта кашляць, акурат, як тая жанчына-бежанка... Мо то і не прастуда зусім, а тая хвароба, што была ў прышлай кабеты?

Яе, бежанкі, не стала ўжо – пахавалі, а вось хвароба засталася жыць, і перасялілася ў Верку.

Жанчына перад смерцю счарнела ўся, не пазнаць было. Бацька памагаў хаваць, – труну зрабіў, адвёз на могілкі. Маці малітву прачытала памінальную. Пятрусь і сам не заўважыў, як яны разам з Куртам пайшлі па заснежаным нерушы, як гаварылі пра вясёлыя клопаты. І на душы ў хлапчука адразу ж зрабілася спакойна і суладна. Яму заўсёды было хараша і спакойна побач з Куртам, во акурат як цяпер.

Яны спачатку ішлі як быццам бы па полі – ці то на лыжах, ці то на каньках, – а пасля ўжо пайшлі басанож па лузе. А скрозь ляталі чмялі і пчолы. Пятрусь любіў пчол, хоць яны і кусалі колькі разоў яго. Перад вайной бацька трымаў некалькі вуллякоў, і таму прывучыў сына да гэтай цікавай працы. А ў вайну Пятрусь меў справу з дзікімі пчоламі. Гэтаму яго навучыў Мікола, брат. Яны, пчолы, маглі сяліцца ў дуплах дрэваў, а то маглі асесці пчаліным вулеем у зямлі, як чмялі. І тады Пятрусь разам з Віцькам выдзіралі іх з дуплаў, а дадому прыносілі каштоўны дарунак – і тады ўжо ўдосталь можна было напіцца гарбаты, усалоджваючы душу бурштынным нектарам...

Тады і Курта частаваў Пятрусь. Сябар піў гарбату, смяяўся чамусьці радасна, нешта вясёлае лапатаў...

Потым Петрусю захацелася плаваць, – і ён кінуўся першым у плыткую Беразіну, пачаў махаць рукамі. Яго не пускаў туды Курт, але хлапчук вырваўся з яго рук, не разумеў, чаму не дазваляў сябар яму купацца... Рэчка

была чамусьці брудная, шэрая і – халодная... Мах-мах рукамі – і праплыў трохі, яшчэ некалькі ўзмахаў – яшчэ далей адплыў ад берага...

Але Курт неяк жа злаўчыўся і ўхапіў яго за руку – сілком выцягнуў з вады, сварыцца нават пачаў, чаго палез туды – захварэць можна. Хлопчык пачаў вырывацца, каб зноў кінуцца ў неспакойныя хвалі, але Венцэль так моцна сціснуў яго руку, што адразу ад яго адскочыў сон...

Расплюшчыў вочы, і здзіўляўся, чаму гэта перад ім не Венцэль, а брат Валодзька – устрывожана мацаў яго лоб, пытаўся, чаму залез на гарышча...

– Купаўся, а Курт забараняў мне тое рабіць...

Ён не ведаў, што хоча ад яго брат, чаму перабіў такі слаўны сон. І есці ўжо зусім не хочацца, толькі галава не перастае кружыцца, а хочацца спаць, спаць і спаць...Брат узяў яго на рукі, некуды панёс. Да рэчкі? Насуперак Курту? Навошта?... Здаецца, спускаліся па драбіне. Перадаў яго ці то маці, ці Машы, сваёй будучай ці цяперашняй жонцы... У іх нешта было накшталт вяселля, на якім быў Несцер, быў нават Курт – выпіў чарачку, куфэрачак ім падарыў з нейкімі падарункамі...

А мо то і Курт узяў яго на рукі, нельга разабраць, вочы не расплюшчваліся.

– Ой, дык ты ж гарыш увесь! – пачуўся голас, здаецца , матулін.

Яна моцна прытуліла яго да грудзей, некуды панесла... Паклала на цвёрды палок, дала нешта папіць з глінянага кубка. Пітво было горкім і праціўным...

Потым як скрозь сон памятаў, што прыходзіў да яго Курт. Ён перад ім быў як у нейкім тумане. Даў нейкія жоўтыя таблеткі, і потым Пятрусь зноў праваліўся ў глыбокі сон. І той сон, які перарваўся, зноў прыйшоў да яго. Яны з Куртам зноў былі разам, разам хадзілі па Петрусёвых сцежках, выкалупвалі з дуплаў пчаліныя

соты...

Калі ж прачнуўся, над ім сядзела баба Васіліха. Яна клала на лоб далонь, нешта шаптала, прымружыўшы вочы. Палёгку ён адчуў не адразу, а калі адчуў яе, то пачала кружыцца галава і яго некуды зноў панесла бы на крылах – ці то па вірлівай рацэ, ці то ў паветры, не разабраць... Усё сплывала некуды, а перад ім стаяў суцэльны туман...

Праз колькі дзён Венцэль прыйшоў да яго разам з доктарам – чалавекам у гадах, у акулярах, нават і на немца непадобнага, а на іх родзіча – Несцера, старасту. І гаварыў ён нешта спакойнае і ціхае, але ўкол даў у азадак балючы і пякучы – як і год назад, – ад чаго хлопчык неўзлюбіў яго адразу, адвярнуўся нават ад яго. Бо ўколы ён разумеў па-свойму, ён іх баяўся як агню – то ж яго ледзьве не здалі ў Нямеччыну для тых уколаў. І ён заплакаў, спужаўшыся, што не пазбегнуў іх...

Не спадабалася, як усміхаўся Курт, калі ён, Пятрусь, скрывіўся ад болю: як быццам радаваўся, што яму балюча. Але на Курта ён не ў крыўдзе. Крыўдаваў ён на самога сябе. То ж трэба – з Віцькам на канаву паперліся, думалі, што мо дзе ў прарубленай пельцы ўюноў кошам наловяць. Уюноў не налавілі, а Пятрусь ускочыў у пельку па самы пояс. Ледзьве выцягнуў яго сябрук. А час быў перадвечаровы, з марозікам.

Пакуль дабраліся дадому, то за дарогу і прыхапіла – жар падкінуўся да яго...

Больш тыдня пралежаў Пятрусь на сваім палку.

Больш тыдня неадступна не адыходзіў ад яго Курт Венцэль – нават нікуды не выязджаў з вёскі, адзін і заставаўся дома.

– Ну, што, нябожка, выжыў, выкарабкаўся? – клала Васіліха даланю на лоб. – Вярнуўся з таго свету? А мы ўжо думалі, што не вырвем цябе... Перажываў вельмі за

цябе твой Курт, як за роднага хваляваўся. Ёсць, значыць, Бог на свеце, што ты такога заступніка займеў сабе, як анёла-ахоўніка усё роўна...

Венцэль сядзеў побач, ківаў радасна галавой, як пацвярджаў словы шаптухі, паддакваў:

– Я, я, Петрусь, очень был больной... Сейчас хорошо, всё будет абгемахт!..

А іх ужо выселілі і з другой палавіны, і ў іхняй хаце пасялілі новую каманду немцаў – і мадзяраў, і італьянцаў. Сілічы перасяліліся ў падвал, што знаходзіўся асобна ад дома, за хлявом.

Дзверы ад падвала выходзілі ў двор. Як у зямлянцы усё роўна знаходзіліся, спалі на самаробных ложках – палках. Адзінае, што дазвалялі немцы, дык гэта распараджацца печчу – рыхтаваць яду для сябе і для жыўнасці, якую яшчэ не да канца пазнішчалі прышлыя чужыя людзі...

Наведваўся – і не раз – да яго Віцька Дударэнка, Вася Бандарчук, усе яго сябры-аднагодкі, з якімі хаўрусаваў. І яму весялей было, але шчымела душа, што не мог выйсці на вуліцу – не трымалі ногі, слабасць вялікая была ў целе...

А ўжо і сорак другі год адышоў у небыццё, і сорак трэці завяршаў свой ход...

Так і Петрусю – на пачатку вайны было пяць гадоў, а то ўжо сямігадовым хлопцам стаў, разумеў усё, што і да чаго, што дзеелася на свеце...

Выбавіўся з хваробы Пятрусь Сіліч. Павесялеў, акрыяў, набіраўся моцы. Ужо не так кружылася галава, мацней трымалі ногі.

Ужо і сам схадзіў колькі разоў да бабы Васіліхі – прасіла сама, каб праведаў яе. Не столькі праведаць, як хацела-жадала да канца вылечыць яго хваробу. Пасадзіўшы яго перад сабою, чытала малітвы, шаптала свае, толькі ёй і вядомыя, замовы. І абавязкова усё рабіла пры

запаленай свечцы. Паіла халоднай салодка-горкай вадой, невядома на якіх зёлках настоенай.

І потым хуценька дадому выпраўляла:

– Ідзі паляжы, Петрык, на сваім палку. Табе ляжаць цяпер трэба.

А ў двары нейкая ўзбуджанасць узнікла сярод немцаў. Яны бегалі перад вокнамі, радаваліся нечаму, як не танцавалі. Пілі шнапс, пэўна, бо былі п’яныя.

– Капут Москаў! Масква – капут! – падняў над галавой Гюнтэр вялікую лучыніну-факел, крочыў-маршыраваў, як на парадзе.

Ужо змяркацца пачало, і ў вечаровай шэрані добра выдзяляліся чырвоныя факелы.

– Москаў фойер! Москва в огне! – крычалі яны ў радасным парыве, паказваючы-дэманструючы сваю радасць.

Чамусьці радасна стала ад тае навіны і Петрусю. Ён не ведаў, што такое Масква, і чаго яна гарыць, і хто яе падпаліў. У цемры так і не вызначыў – быў сярод іх Курт ці не. Колькі ні ўглядаўся, Венцэля не ўгледзеў.

Хлапчук стаяў воддалеч ад п’янай кампаніі і маўкліва назіраў за ўзбуджанымі немцамі.

Нехта пацягнуў яго за рукаў.

– Ідзі, сынок, на свой палок, – лагодна загадала маці, – радасці мала глядзець за п’янымі і слухаць іх п’яную балбатню...

Ён паслухаўся маці, адразу ж пайшоў следам за ёю.

...Дасылаў калі-нікалі весткі з партызанскага атрада Мікола Сіліч. Яго атрад знаходзіўся на Клічаўшчыне.

У кароткіх запісках перадаваў бацьку, што Масква выстаяла, што на подступах да яе разбілі немцаў;

абяцаў, што у хуткім часе пагоняць немчуру назад, адкуль яны і прыйшлі…І сапраўды, праз колькі дзён пасля той сваёй радасці, яны сталі нейкія прыгнечаныя, хмурыя. Адзін Курт Венцэль быў аднолькава і вясёлы, і заклапочаны. Па-ранейшаму прыходзіў да свайго малодшага сябра з алюміневымі міскамі, бавіў з ім час…

Гітлераўцы, атрымаўшы магутны адпор пад Масквой, пачалі адступаць. Тое пачаў ужо разумець і Пятрусь Сіліч. З хлопцамі не раз “абмяркоўвалі становішча на фронце”.

Старэйшы, крывароты Зміцер, які заўсёды любіў над некім паздзеквацца, сказаў з’едліва Сілічу:

– Хутка паб’юць усіх фашыстаў. І Курта твайго заб’юць – ён жа таксама фашыст, гітлеравец!

– Не заб’юць. Курт добры, ён не вораг, – нахмурыўся Пятро Сіліч, зпадылба паглядзеў на нядобразычліўца – што ён мае да Курта і да іх сяброўства? Зайздросна стала, што яны паразумеліся?

– Ён нікога не забіваў, то Дранік людзей гнаў у Нямеччыну, і мяне туды хацеў загнаць, ды Венцэль выручыў…

– Нічога. Усё роўна заб’юць… І цябе па галоўцы не пагладзяць, што з немцам хаўрусаваў, вось пабачыш…

А вось гэтага ўжо Пятрусь вынесці не мог, гэта ж абраза і Курта, і яго. Падскочыў да Змітрака, з усяго размаху гваздануў кулаком у сківіцу – аж рука забалела. Той хацеў даць здачы, размахнуўся нават, але Сіліч вывернуўся, нанёс новы ўдар – ужо прама ў нос… Змітрок заліўся чырвонай юшкай.Тады яны счапіліся ў бойцы…

Ледзьве разнялі іх хлапчукі, якія назіралі за гэтай сцэнай…

Начавалі ў хаце-немцы-франтавікі, што ўжо адступалі

на захад – далей ад Масквы, ад паляшуцкіх балот, ад партызанаў, – адно стараліся пазбегнуць смерці, застацца ў жывых і вярнуцца ў родны Фатэрлянд.

Пасялілася адна група немцаў у Сілічаў, пажыла і далей паехала. Замест іх новая каманда прыехала, пасяліліся ў хаце. Новыя і новыя, і былі яны непадобныя на тых немцаў, што жылі першымі ў іх. З тымі няхай і не адразу, але ж паразумеліся, знайшлі, так бы мовіць, агульную мову, а гэтыя... Нейкія злыя, раз’юшаныя, раздражнёныя. Хадзілі па вёсцы як гаспадары. Забівалі жывёлу, курэй, парсюкоў, – усё, што пападала пад руку і на вока. Не стала тады каровы і ў Сілічаў – нават і Венцэль не памог, калі паспрабаваў уступіцца. Нейкі вялікі начальнік – афіцэр – злосна прыкрыкнуў на яго і загадаў не ўмешвацца.

Маці перажывала вельмі – як жа цяпер пракарміцца, без каровы сапраўдны голад наступіць.

Курт бачыў, як пакутуюць бацькі яго малога дружбака, чым мог пасабляў...

У той палавіне, дзе жылі немцы, была грубка. Ад грубкі да агульнага коміна цягнуўся ляжак. Паміж ляжаком і сценкай прагалак, у які можна прасунуць галаву. Немцы нешта ўзбуджана абмяркоўвалі.

Пятрусь зразумеў, што новыя, тыя, хто толькі што прыбылі, жвава распытвалі ў тых, хто прымаў удзел у баях, а тыя адказвалі неахвотна, найбольш маўчалі... Ведама ж, дасталося, ведама ж, добра пашчыпалі, вунь якія патрапаныя, змэнчаныя твары і адзенне пашкамутанае...

Сілічу стала цікава, а што на фронце адбываецца, хто каго перамагае. Ну проста цярпення ўжо не было, так цікавасць разабрала хлопца... Ён услухоўваўся ў размову, і можна было падумаць, што ён добра ведаў нямецкую мову. Такім чынам, Пятрусь пачаў здабываць сакрэтную інфармацыю, збіраць як сапраўдны савецкі разведчык альбо падпольшчык, якога заслалі ў тыл да немцаў...

Каб лепей чуваць і бачыць, ён пастараўся прасунуць галаву паміж комінам і сцяной, павярнуў яе так, каб бачыць нямецкіх ваякаў. Гэтым жа і выдаў сябе – што значыць без спецыяльнай падрыхтоўкі пайсці на заданне ў разведку...

Немцы пілі шнапс, закусвалі кансервамі, пілі каву – пах яды і пітва разносіўся па хаце. Крычалі, спявалі, смяяліся.

І трэба ж – нехта з іх заўважыў за комінам хлапчукову галаву. Ні слова ні кажучы, самы высокі з іх, узяўся за аўтамат. Не цэлячыся, націснуў на курок, скіраваўшы рулю на сцяну, у напрамку галавы “разведчыка”...

Стрэл, здавалася, аглушыў хлопца – і адразу выразна засмярдзела парахавым дымам...

Ён здрыгануўся ад нечаканага выбуху, страх скаваў усё цела, імгненна хацеў схаваць галаву назад, але яна, на вялікі жаль, заціснулася ў праёміну так, што нельга было ёю і пашавяліць...

І тады “разведчык” Пятро Сіліч ад бездапаможнасці заплакаў, так і не здабыўшы сакрэтную інфармацыю ад ворага аб сапраўдным становішчы на фронце...

Заплакаў ад невыноснага болю, але найбольш – ад страху.

Найперш перапалохаўся Курт Венцэль, за сябра свайго спужаўся. Хацеў яму памагчы выбавіцца з палону, але не здолеў тое зрабіць – галава цесна ўбілася між цаглінаў. Падышоў з другога боку – той жа вынік.

Рагаталі немцы, убачыўшы, што адбылося. А потым, убачыўшы, як устрывожыўся Курт, перасталі смяяцца.

Пачуўшы стрэл, прыбег бацька. Убачыўшы, у які нерат папаў сын, адразу знайшоў выхад: узяў зубіла і малаток, выбіў з коміна некалькі цаглінаў – і такім чынам выбавіў галаву з праёміны.

А калі вызваліў, то адразу ж дзягай колькі разоў

перацягнуў па азадку няўдалага шпіёна...

– Забіць жа маглі. Табе няма месца дзе пагрэцца?

Маці потым рабіла адвары з зёлак, прыкладвала прымочкі да сінякоў.

Тыя кулі потым доўга заставаліся тырчэць ў сцяне.

Як напамінак пра “дыверсійную работу” Пятра Сіліча.

12.

Вайна ўсё ж дакацілася і да Забалацця..

У небе змагаліся самалёты – хто каго. Падалі, падбітыя, потым чуліся гучныя выбухі – яны падалі на зямлю і ўзрываліся. Але чые то былі самалёты, ніхто не ведаў, бо ўсе людзі хаваліся па падвалах, у хлявах...

Паўз вёску прагрукацелі варожыя танкі. Падаліся некуды ўбок Гомеля. Праз вёску ішлі і ішлі нямецкія войскі. Усё перамяшалася і злілося ў суцэльны пагрозлівы і трывожны гул. Здавалася, што дрыжэла зямля...

То быў ужо чэрвень...

То быў ужо сорак чацвёрты год.

Жыта ўжо амаль адкаласілася і паднялося порстка ў рост.

– Сядзіце ў падвале і нікуды не вылазьце! – падаў каманду бацька і сам некуды знік – хаваўся ў сваіх схованках.

А схаваўся ён у тое ж жыта, што расло непадалёк ад хаты. Не вытрымаў Пятрусь і следам за бацькам падаўся, але не па яго слядах, а трошкі збоч, правей, дзе расло некалькі бярозак.

Вакол Забалаცця шнырылі немцы з аўтаматамі на грудзях, страчылі ў кожны падазроны куст ці купіну...

Пятрусь прылёг каля канавы, бачыў, як на бацьку насоўваецца нямецкі аўтаматчык – у руках аўтамат, палец на спускавым кручку. Сын хацеў нават крыкнуць бацьку, каб прыгнуўся, схаваўся, каб яго не заўважылі. Але не паспеў крыкнуць – было позна: гітлеравец убачыў яго. Бацька як стаяў на каленях, так і застаўся стаяць, як каменны стаў.

Немец жа падышоў да Сіліча – амаль упобачкі стаў, за нейкія два крокі, і ўжо рукой мог дакрануцца да яго.

Сын бачыў, як бацька, безабаронны, стаў перад немцам. І шкадаваў, што не было побач Курта – той адвёў бы бяду, загадаў бы аўтаматчыку адвярнуць рулю аўтамата... У вачах бацькі страх, бездапаможнасць. І – мальба. Ён як быццам стаяў перад іконай і ўпрошваў Усявышняга, каб застацца ў жывых. Бацька і сапраўды перахрысціўся – як усё роўна развітваўся з жыццём, бо ведаў, што не дачакаецца літасці ад ворага...

Немец нейкі час раздумваў, вагаўся – страляць ці не. Але, напэўна, той немец не быў фашыстам і быў веруючым. Бо, убачыўшы, што чалавек быў без зброі і, укленчыўшы, умольна пазглядаў на яго, а мо і ўбачыў, што чалавек наклаў на сябе крыж, а можа проста быў з той дабрачай кагорты, што і Курт Венцэль, – ён рэзка развярнуўся і пайшоў у адваротны бок, не стрэліўшы, нават і аўтамат не наставіўшы на Сяргея Сіліча...

Бацька ўпаў на локці – тварам у зямлю, а потым паваліўся на бок. Мусіць жа нялёгка даліся яму тыя секунды, калі ён знаходзіўся паміж смерцю і жыццём.

У вёсцы чуліся, не аціхалі, стрэлы... Праз нейкі час яны, хаваючыся, прыгінкамі, прыбеглі да свайго падвала. Бацька рашыў усё ж схавацца разам з усімі – з бежанцамі, са сваёй сям’ёй, з суседзямі, што набіліся туды, ратуючыся ад карнікаў.Да кожнай забалацянскай хаты, дзе знаходзіліся нямецкія афіцэры і салдаты, пад’язджалі вялікія машыны, – спехам грузілі на іх свае

рэчы – зброю, пажыткі, адзенне.

Стаяла машына і каля хаты Сілічаў.Салдаты насілі і выносілі з хаты ўсё, чым карысталіся афіцэры. Курт, здавалася, забыўся пра свайго малодшага друга – быў заняты таксама эвакуацыяй. А мо ён і шукаў яго, Петруся, ды не мог знайсці, ведаючы, што хаваўся разам з бацькамі – вунь як яно ўсё перавярнулася дагары нагамі... Не здагадаўся зазірнуць у падвал.

Недзе ў тым баку, дзе знаходзіўся Бабруйск, і да якога было больш за дзесяць кіламетраў, чуліся выбухі і стрэлы гарматаў. У небе страчылі з кулямётаў нябесныя стралкі...

Амаль усе немцы пагрузіліся на машыны.Толькі чамусьці затрымліваўся ў хаце Курт Венцэль. Сядзей на табурэціку, глядзеў няўцямна ў падлогу, курыў цыгарэту за цыгарэтай.За ім паспяшаліся двое афіцэраў і амаль сілком зацягнулі яго да машыны... Перад тым, як сесці ў машыну, азірнуўся. Усё позіркам шукаў хлопчыка, чакаючы, што ён сам падбяжыць да яго, абдыме, развітаецца, скажа нейкія словы на развітанне...

І здагадаўся ж “дыверсант” Пятрусь Сіліч здзейсніць новую “аперацыю” супраць немцаў. Тым больш, што ў яго і зброя была – аўтамат, які змайстраваў і падараваў яму Курт Венцэль.

Пятрусь Сіліч, ведаючы, што усе немцы пагрузіліся на машыны і яму нічога не пагражае, узабраўся на прыдашак падвала, заняў зручную пазіцыю, якой яго ніхто і ніколі не вучыў, узяў на прыцэл таго афіцэра, якога неўзлюбіў, які сварыўся нават з Куртам, і пачаў па ім страчыць:

– Ту-ту-ту!.. Та-та-та!...

На тую бяду той жа афіцэр заўважыў, як па ім страчыў з аўтамата Пятро Сіліч, успрыняў тое сур’ёзна ці палічыў за абразу, невядома, але, не раздумваючы, скінуўшы з пляча аўтамат, узвёў затвор і скіраваў рулю ў бок

хлапчука, прыцэліўся нават...

Амаль адначасова з ім заўважыў “дыверсанта” і Курт Венцэль. І калі Гюнтэр амаль дакрануўся пальцам да спускавога кручка, крыкнуўшы на ўсю моц сваіх лёгкіх “на-аайн!”, коршакам кінуўся на яго, падштурхнуўшы рулю ўверх...

І аўтаматная чарга расстраляла... неба.

Праз колькі імгненняў Курт пераскочыў высокі плот (потым Пятрусь і сам будзе здзіўляцца, як можна было пераскочыць яго адным махам), падбег да “дыверсанта”, ухапіў за каршэнь, зцягнуў з даху, – і панёс, як шкадлівага ката, у падвал.

Ды ад дзікай ярасці не разлічыў і Пятрусь зачапіўся галавой за вушак дзвярэй, – аж іскры заскакалі ў вачах, і ён адразу страціў прытомнасць...Але гэтага не заўважаў Венцэль, кінуў яго на мяшкі з рыззём. І яшчэ раз балюча ўдарыўся аб сценку...Чаго-чаго, а такога ён ад Курта не чакаў. Ён жа за яго помсціў таму Гюнтэру, за свайго лепшага сябра – чаму ж ён так узлаваўся на яго?!

– Шайзэ! Кіндэр – думкопф! Гаўнюк! Дурань!

Абзываў хлапчука рознымі словамі, стараючыся ўтаймваць сваё хваляванне і злосць.

А потым нечакана ўхапіў дзягу, што вісела на цвіку, і на вачах усіх пачаў лупцаваць Алену Сіліч, гнучы пры гэтым нейкія свае мацюкі і абразлівыя словы.

Хацеў уступіцца, не ведаючы сітуацыі, за жонку гаспадар, дык на яго так бліснуў Курт азвярэлымі вачыма, што Сіліч не пасмеў і слова сказаць... Ніводнага разу ён не бачыў такім раз’юшаным нямецкага афіцэра, не ведаў, што было таму прычынай...Потым Курт сеў на тапчан і заплакаў, абняўшы галаву. Потым апамятаўся, прытуліў да сябе хлопчыка, шаптаў нешта няўцямнае, як прасіў даравання за такую жорсткасць да яго...

Бачыла ўсё бежанка – Зоя. Сказала гаспадару – шапнула на вуха. Сяргей Сіліч пахітаў галавой, збялеў тварам. І ў яго часаліся рукі ўзяць дзягу ды правучыць сына за яго безразважлівасць і дурноцтва...

Колькі разоў потым будзе сніцца Пятру Сілічу той эпізод – вочка рулі нямецкага аўтамата і чарга, якая расстраляла неба. А тыя ж кулі прызначаліся для яго... І ён кожны раз будзе прахопліваецца ад страху ў сне, і доўга яшчэ не будзе верыць, што тое яму толькі прыснілася.

Каб зняць хваляванне і калатун у целе, Курт Венцэль зноў закурыў – рабіў глыбокія зацяжкі і не мог утаймаваць у сабе прыкрую горыч перажывання. Кідаў пад ногі цыгарэты, і тут жа прыпальваў новую ад запальнічкі...

Рукі ў яго трэсліся, і ніяк не мог знайсці душэўную раўнавагу. Усе, хто знаходзіўся ў цесным падвале, маўчалі, не маглі нічога зразумець, не здагадваліся, чаго так раз’ятрыўся нямецкі афіцэр.

А немцы абшукаліся яго – клікалі і гукалі. А ён і не адгугваўся – як усё роўна хацеў застацца сярод вясковых людзей. Растварыцца сярод іх, стаць непрыкметным, незаўважным...Потым нехта здагадаўся зазірнуць у падвал і, схапіўшы яго пад рукі, зноў пацягнулі да машыны.

Курт вырываўся, крычаў адно і тое ж:

– Сталін – шайзэ! Гітлер – шайзэ!..

Потым, калі ўсё аціхла, калі перасталі раўці рухавікамі машыны, а ў яго перастала гудзець у галаве, асмеліўся выйсці у двор. Не вытрымаў, пайшоў у тую палавіну хаты, дзе жыў Курт.

Пятрусь заўважыў на сцяне кабуру. У ёй быў наган. І тут жа, каб не ўбачыў тое бацька, хуценька схаваў яго за грубку – пад праломленую падлогу...

За “праяўленае геройства” бацька дабавіў сыну па

азадку некалькі разоў дзягай, ды нашмат мацней, чым Курт, – сын доўга не мог сесці на лаўку.

– Каб надалей разумнейшым быў і не падстаўляў сваю галаву пад нямецкія кулі, – як бы апраўдваўся бацька перад ім, тым самым тушачы сваё хваляванне, як і тушыў перад гэтым Венцэль.

А маці сказануў крыўдныя словы, дадаў ужо ціха:

– Прасіў жа – сачы за ім, каб не пабег куды і не ўлез у якую бяду. Гэта ж здагадацца – страчыць па немцах з аўтамата! Мог жа Гюнтэр на той свет адправіць – яму ж не да гульняў і жарцікаў... Каб жа не Курт, то...

Той дзень запомніўся хлопцу на ўсё жыццё... Так бы мовіць, баявое хрышчэнне...

На жыццёвым календары было дваццаць дзевятага чэрвеня сорак чацвёртага года.

Тады ж ішла аперацыя “Баграціён”, пра што пісаў Мікола ў сваім пісьме да бацькоў.

Вызвалялі ўжо ад захопнікаў Бабруйск.

То пазней ўжо, калі Пятрусь Сіліч пойдзе ў школу, даведаецца падрабязней пра той час. Ён дачуецца пра бабруйскі “кацёл”, пра так званую аперацыю войскаў 1-га Беларускага фронту па разгроме часцей 9-й нямецкай арміі, якую акружылі пад Бабруйскам 27-га чэрвеня 1944 года. Пад наступам савецкіх войскаў варожая групоўка была раздзелена на дзве часткі: на усходзе ад ракі Бярэзіны (ліквідавана 28-га чэрвеня, знішчана дзесяць тысячаў, узята ў палон шэсць тысячаў салдатаў і афіцэраў) і гарнізон у самім Бабруйску, які прарваўся ў навакольныя лясы (ліквідаваны 1-га ліпеня, знішчана больш як 10 тысячаў чалавек).

Даведаўся ён і пра Бабруйскі лагер смерці, які быў створаны нямецка-фашысцкімі захопнікамі ў акупаваным горадзе летам 1941 года. Пад канец года ў

ім было каля 60 тысячаў ваеннапалонных, з іх больш як 20 тысячаў жылі пад адкрытым небам... У школу, калі Сіліч быў у старэйшых класах, прыходзіў былы вязень гэтага лагера, які цудам выжыў у тых нечалавечых умовах. Расказваў, што ад холаду і голаду, антысанітарных умоў у легеры ўспыхнула эпідэмія сыпнога тыфу. Але мала было фашыстам такіх здзекаў, яны прыдумалі і яшчэ больш жудасныя. Каб заразіць здаровых ваеннапалонных, гітлераўцы падсялілі да іх у барак хворых. І тады за суткі памірала да тысячы чалавек... Цяжкахворых фашысты вывозілі за горад і захопвалі ў зямлю разам з мёртвымі... Прадстаўнік вярхоўнага камандвання германскай арміі палкоўнік Штурм аддаў загад начальніку лагера Рэдэру і яго намесніку Лангуту падпаліць баракі. Калі ж людзі выбягалі, ратуючыся ад агню, з тых баракаў, як палівалі свінцовым агнём з кулямётаў...

Забілі ўсіх савецкіх ваеннапалонных...

У лагеры заставалася яшчэ пяць тысячаў цывільных вязняў, якіх ужо вызваліла Чырвоная Армія...

...Непадалёк ад вёскі прызямліўся падбіты савецкі самалёт. Амаль непашкоджаны апусціўся на луг – кіламетраў з два ад Забалацця.

Не вытрымалі, перамагла смага цікаўнасці, рушылі туды старэйшыя хлопцы – Вася Бандарчук, Алёша Бандарчук, а Пятрусь з Віцем Дударэнкам прыбеглі апошнія...

Экіпаж самалёта быў з пяці чалавек. Усе лётчыкі былі мёртвыя. Яны забілі самі сябе. Адным наганам. Хлопцы знайшлі яго на зямлі. Яны, лётчыкі, нават не ўступілі ў бой з фашыстамі, хаця боепрыпасаў у іх было яшчэ некалькі камплектаў. І кулямёты былі спраўныя, цэлыя...Што штурхнула іх на самагубства? Чым кіраваліся? Даў такую каманду камандзір? Ці самі – калектыўна – прынялі такое рашэнне?Ніхто пра тое не ведаў, і не даведаецца, бо яны не пакінулі пасля сябе

ніякіх сведчанняў і дакументаў, ніводнага перадсмяротнага слова. А ўсе, хто бачыў, як сеў самалёт, бачылі і другое – ніхто з немцаў да іх не набліжаўся. Ім ужо было не да таго, уцякалі ад савецкіх войскаў, ратавалі свае душы. Таму бою з лётчыкамі не было... Значыць, змаладушнічалі? Спужаліся? Не ведалі абстаноўкі?... Загадка. А маглі б і жыць, калі дачакаліся б першых людзей, хто прыйшоў бы да іх... Няўжо хлапчукоў не адрознілі б ад немцаў?

Пасля таго, як уцяклі немцы, праз паўгадзіны ў Забалацце прыехалі рускія войскі – так іх называлі вяскоўцы.Пятрусь не ведаў, хто такія рускія, і таму недаверліва сустрэў салдатаў у выцвілых гімнасцёрках, у кірзавых ботах. Ён баяўся іх, думаў чамусьці, што і яны будуць забіраць яго, каб выцягнуць з яго кроў...На дзіва, недаверліва аднесліся да прыходу салдатаў і дарослыя – усе думалі, што то нейкая правакацыя: толькі-толькі былі ў вёсцы немцы, а тут з’явіліся свае... І калі пачуліся ўжо расейскія словы “папаша”, “мамаша”, “как водички испить” – людзі выйшлі, хаця і недаверліва, на вуліцу.

Петруся падхапіў на рукі нейкі салдат, даў яму амерыканскую галеціну. Адразу есці не асмельваўся, а потым пачаў жаваць. Не зразумеў – смачная яна ці не. Вызначыў так – аніякая.

Гэтак жа аднёсся і да вызвалення сваёй вёскі ад фашысцкіх акупантаў – аніяк. Не ўсведамляючы, што гэта такое – вызваленне...

Завяршыўся “Бабруйскі кацёл”...Немцы, што знаходзіліся на гэтай тэрыторыі, трапілі ў акружэнне.Ноччу прысніўся Петрусю нейкі дурны сон пра Курта.

Быццам ён, Венцэль, абматвае сябе нейкімі вяроўкамі, і ногі у яго стрыножаныя, што ісці не можа, просіць у Петруся, каб пазбавіў яго тых вяровак...

Прачнуўся, не мог зразумець, да чаго такі сон.

Усхліпваючы, хаваючыся ад усіх, пытаўся: “Ты дзе цяпер, мой сябар Курт? Я не ведаў, што мне будзе так цяжка без цябе... Я так хачу пабачыцца з табой, мой добры Курт!..”

Ішла, павольна рухалася доўгая-доўгая калона ваеннапалонных немцаў...

Немцаў вялі некуды ў бок Бабруйска, у накірунку Доўскай шашы, туды, дзе праходзіў тракт Брэст – Масква. Ад Забалацця да яго было з кіламетраў сем, не болей. Канваіраў было няшмат, адзін ад аднаго ішлі мо за сотню крокаў. Ведалі ж, пэўна, што ніхто не ўцячэ. Ды і ніхто не ўцякаў з палонных – мусіць жа і ўцячы было немагчыма, а мо яны і не стараліся тое зрабіць, бо палон для іх азначаў сканчэнне вайны, а, значыць, была мажлівасць выжыць, не папасці зноў у жорны гэтай бязглуздай вайны...

Пятрусь Сіліч безуважна глядзеў на даўгую калону чужых яму людзей, выбіраў з іх “добрых” і “кепскіх” немцаў. Раўняў добрых на свайго Курта – тварам, поглядам, усмешкай. Шмат было падобных на Венцэля – маладыя, вясёлыя, яны як быццам радаваліся, што для іх ужо скончылася вайна, што не трымаюць у руках зброю, ніхто яе не настаўляе на іх...

На яго, Петруся, ніхто не звяртаў увагі – стаіць сабе збоч дарогі хлапец, ну і няхай стаіць, паглядае на іх, палонных фрыцаў... І ніхто яго не адганяў – вунь салдат у гімнасцёрцы няспешна ішоў, трохлінейка на плячы, амаль і не сачыў за калонай. Палонныя цягнулі стомлена ногі па зямлі, падымаючы пылоту – як чарада вясковых кароў ішла, калі пастух гнаў на пашу. Яны ішлі маўкліва, апусціўшы галовы, унурыўшыся ў сябе...

“Цікава, а дзе мой сябар цяпер? – падумалася раптоўна, калі паглядзеў на яго суайчыннікаў. – Ці паспеў хоць уцячы? Але чаму ж ён так не хацеў уцякаць разам з іншымі, чаму яго сілком цягнулі з хаты да машыны?..”

Сіліч яшчэ падумаў, што трэба было б абавязкова перахаваць яго наган. Калі ж угледзіць бацька, то яму не дастанецца. І кіцель трэба недзе схаваць – для яго, Петруся, пакінуў? На памяць? У кіцелі быў запячатаны канверт. Пісьмо для яго? Таксама трэба схаваць, бо бацька ўсё павыкідае – ён заўсёды быў чалавекам асцярожлівым, абачлівым. Значыць, былі на тое прычыны, значыць, Пятрусь шмат чаго яшчэ не ведаў у жыцці. Таму і не крыўдаваў асабліва на бацьку – ведама ж, зла свайму сыну ён не жадаў...

А калона рухалася і рухалася, як маўклівая рака плыла між высокіх берагоў. Адзін з палонных, што ішоў збоку, маўкліва схіліў галаву, другі, побач з ім, накульгваў, апіраючыся на плячо свайго сябрука... Папераดзе іх, невысокага росту, крочыў бадзёра і цвёрда салдат, махаў рукамі ў такт хадзьбы, усміхаўся... Нават Пятрусь з вышыні свайго гледжання адзначыў, што гэтыя немцы ўжо не былі падобны на тых салдат, якія вялі вайну, якія вольна расхаджвалі па іх вёсцы, і не былі падобны на тых апошніх, самых злосных, якія дэманстравалі сваю жорсткасць і агіднасць. Гэта былі простыя і звычайныя людзі, якія выкінулі са свайго сэрца злосць і жорсткасць, агрэсію і ваяўнічасць, яны цяпер былі аддадзены на волю лёсу, маючы ў душы толькі адно спадзяванне – выжыць, застацца жывым і вярнуцца, калі дасць Бог дазвол, на радзіму да сваіх родных...

– Петрусь! – нехта выгукнуў з калоны яго імя, з тым жа націскам на “е”, і тое мог зрабіць толькі адзін чалавек ва ўсім свеце.

І ёкнула сэрца ад трывожна-салодкага прадчування – няўжо?! Няўжо гэта ён, Курт Венцэль? Пачаў пільна ўглядацца ў запыленыя твары гэтых запыленых людзей.

– Петрусь!

І ён убачыў яго! Убачыў і адразу пазнаў свайго сябра!

Курт, распіхваючы палонных, імкнуўся выбрацца з шырокага патоку, каб дабрацца да свайго “прыёмнага сына”...

– Курт! Курт! – крыкнуў, што было сілы малодшы сябрук, памкнуўся насустрач, радасна зноў крыкнуў роднае яму імя, – і папаў у абдымкі. Сам абняў яго, што было сілы, прытуліўся, пацалаваў нават...

– Петрусь...

– Курт, мой дарагі Курт, ты не выратаваўся, папаў у палон? Чаму? У вас жа былі машыны...

– Нас бамбілі... Многія загінулі. Я рад, вельмі рад, што бачу цябе...

Курт гаварыў да яго, і на вачах выступілі слёзы. У вачах – радасць, што трымае на руках свайго Пэтэра.Усе здзівіліся, назіраючы за гэтай сцэнай і нічога не разумелі. Плакаў Пятрусь ад радасці сустрэчы, плакаў і Курт, не выпускаючы хлапца са сваіх абдымкаў.Так і стаялі сярод шырокага шляху, абняўшы адзін аднаго.

– Курт...

– Майнэ Петэр... Петрусь, ты мой сын... Петрусь, я живой, я буду жить, я напишу потом тебе письмо, когда буду домой. Хорошо?

– Добра, Курт, добра!

– Мой китель. Там тебе письмо. Нужно прятать письмо. Прочтешь через много лет, ты меня поймешь... Как хорошо, что я снова вижу тебя!

Курт за гады вайны навучыўся рускай і беларускай мове, і таму мог дакладна выказаць свае думкі і пачуцці свайму малодшаму сябру. Нечыя дужыя рукі адарвалі хлапчука ад Курта, а яго самога адпіхнулі ў калону. Гэта быў ахоўнік, які вёў калону.

– С врагом нашей Родины целоваться? И кто тебя, паршивец, этому научил?

Вайсковец у выцвілай гімнасцёрцы мацюкнуўся расейскім мацюком, чаго хлопчык ніколі не чуў, адкінуў яго ад калоны ў канаву.

– Пшёл отсюда! – яшчэ смачней мацюгнуўся салдат, папраўляючы на плячы трохлінейку. – Значит, помогал фашистам, раз целуешься с нашим врагом! Значит, полицаями были родители!

Пятрусь аказаўся не проста ў канаве, а ў бруднай калюжыне, што яшчэ больш абразіла хлапчука. Ён узненавідзеў таго салдата, спадылба глядзеў на яго. Але хуценька падскочыў і, не баючыся, што канваір зноў спіхне яго ў канаву, пабег даганяць калону, каб хоць яшчэ раз убачыць Курта, свайго збавіцеля ад голаду і смерці, свайго сябра, які ўвайшоў у хлапучковае сэрца назаўсёды, на ўсё жыццё...

– Курт! Дзе ты, Курт! – крычаў наўздагон хлапчук, размазваючы слёзы па твары, пакідаючы брудныя пісягі. – Курт, выжыві, і дабярыся да сваёй Марты і Пэтэра! Выжыві!

Яму ўдалося параўнацца з сябрам, і ён бачыў на адлегласці яго радасна-узнёслы твар і слёзы на вачах, але ўжо не асмельваліся кінуцца адзін да аднаго, каб яшчэ больш не ўзлаваць злога канваіра...

– Петрусь! Я не забуду цябе ніколі!

– І я цябе, мой дарагі Курт!

Далей ужо дарогу, не вытрымаўшы такога свавольства, перагарадзіў ахоўнік. Нічога, праўда, не сказаў, але выгляд яго гаварыў пра тое, што хлапчуку далей ісці забаронена, і што жартаваць ён не любіў...І хлопец не пайшоў. Ён сеў у пясок і схіліў галаву, гледзячы на свае калені. Слёзы капалі ў пясок, і ён больш не выціраў іх, даўшы ім волю...

Доўга рухалася калона...Доўга сядзеў на ўзбочыне шляху Пятро Сіліч.

На яго ўжо ніхто не звяртаў увагі – ні палонныя немцы, ні канваіры. І ніхто, ніводзін чалавек на зямлі, не адчуваў, што рабілася з ім, не адчуваў яго болю, душэўных пакутаў. Ды і не кожны мог зразумець яго

боль, як і зразумеў бы нараджэння сяброўства паміж Куртам Венцэлем і Пятром Сілічам – беларускага хлопчыка і заваёўніка, які прыйшоў ворагам на беларускую зямлю, але не быў залічаны ў разрад ворагаў вяскоўцамі...

Дадому ён вярнуўся позна – на Забалацце ужо начная шэрань накінула сваю коўдру. Ён не прыслухоўваўся, пра што гаварылі бацька і маці, што гаварыла Маша і чаму плакала, не адрываючыся ад Валодзькі, чаму Толік смаліў цыгарэціну за цыгарэцінай і глыбока ўздыхаў...

У яго была свая бяда і горыч на душы, у яго самога разрывалася сэрца ад шкадавання, што не так, як трэба было, развітаўся са сваім сябрам, неяк яно не па-людску выйшла, ой як не па-людску... Перад вачыма стаяў злосны твар ахоўніка і яго абразлівыя словы, яго позірк, і яшчэ больш балюча стала, калі ўспомніў, як яго, Петруся, шпурнуў у калюжыну... Як свінню якую ў гразоцце кінуў...

Потым зноў пасяліліся ў Забалацці немцы – але цяпер ужо палонныя, без зброі. Амаль да кожнага падступаўся хлапчук, задаваў адно і тое ж пытанне: “Майн фройнд Курт Венцэль – мо хто чуў пра яго?”

Палонныя адмоўна круцілі галовамі – не, не ведаем, не чулі пра Венцэля...

Наведаў ён разам з Віцькам Дударэнкам у Плёсы, Кавалі, іншыя вёскі, дзе камплектавалі палонных у групы і некуды адпраўлялі далей, – але нідзе не пападалі на след Петрусёвага сябра, растварыўся ён, змяшаўшыся з тысячамі і тысячамі іншых лёсаў.

13.

Праз днёў тры ванкамат паклікаў на вайну бацьку – Сяргея Фёдаравіча Сіліча.

А праз дзень атрымаў позву Уладзімір Сяргеевіч Сіліч.

Атрымаў яе і Анатоль Сяргеевіч Сіліч. На той час партызанскі атрад на Клічаўшчыне, якім камандаваў Комінаў, злучыўся з часцямі Трэцяга Беларускага фронту – і партызан Мікалай Сяргеевіч Сіліч стаў радавым Чырвонай Арміі... Яго цяжка параніла і знаходзіўся ён на лячэнні ў шпіталі...

Толік на фронт не папаў. Яго накіравалі ў “вучэбку”, а потым ён служыў на караблі і яшчэ доўга вылаўліваў на марскіх прасторах міны...

З дзённіка Пятра Сіліча:

“Прыйшоў брат Коля – партызаны на той час злучыліся з рэгулярнымі войскамі Трэцяга Беларускага фронту.

Калі быў першы штурм Кёнігсберга, а ён, на думку ваенных спецаў, быў неабдуманы і неапраўданы, загінуў брат, “пал смертью храбрых”, як напісалі потым у пахаванцы... Я ездзіў туды, у горад Несцерава, адшукаў брацкую магілу. Залатымі літарамі напісана на сцяне і прозвішча майго брата – Мікола Сяргеевіч Сіліч. Там пахавана дзесяць тысячаў савецкіх салдатаў. А пражывае сёння ў Несцераўскім раёне восем тысячаў жыхароў. Там дзесяць брацкіх магіл, і ў кожнай па тысячы палеглых байцоў... То дзякуючы следапытам Калінінградскай вобласці я пабачыў магілу, дзе пахаваны Коля...

А Валодзьку забілі пад Варшавай – у сорак пятым. Тую мясціну называлі далінай смерці. Там палегла больш як шаснаццаць тысячаў байцоў. Шмат прозвішчаў не ўстаноўлена. Але тое, што там пахаваны Валодзя, сцвярджае яго сябра – Аркадзь Сакун, на вачах якога нямецкі снайпер прамым пападаннем у галаву забіў Валодзьку Сіліча... Ён жа, Аркадзь, і хаваў разам з байцамі ўсіх тых, хто загінуў... Бацьку пры фарсіраванні Нарвы перабіла нагу – шэсць скразных ранаў. З мінамёта біў немец па нашых байцах... Вярнуўся дадому пакалечаны – жывога месца не было на ім – увесь быў у пісягах і ранах...

...Мама ўмела і любіла выпякаць хлеб.

Да сённяшняга дня памятаю яго пах – непаўторны, смачны і прыгожы . Калі яна чаравала каля печы, то гэта быў цэлы таямнічы абрад – яна і малітвы шаптала, і песні спявала, калі саджала на гарачы чарэнь круглыя боханы. Мо ад яе пяшчоты і кулідкі атрымліваліся такія незвычайныя і прыцягальныя.

Калі ж хлеба назбірвалася некалькі мяхоў, бацька запрагаў каня, і мы ехалі ў Бабруйск. Каб за той хлеб выручыць якую капейчыну, каб купіць льга было якога абутку для дзяцей, сітчыку на сарочкі...

Бацька ў той дзень быў у добрым настроі – купляў усё, што прасіла маці.

А ў мяне папытаўся:

– Пятрусь, а ты хочаш на чырвоным кані пакатацца?

– А дзе ён, той чырвоны конь?

– Перад табой. Выглянеш у акенца, што над канём, а дзядзька і сфатаграфуе цябе.

Мне падставілі табурэцік, паказалі, як трэба паглядаць і куды глядзець.

Калі мы праз нейкі час атрымалі фатаграфію, радасці не было мяжы. Маці паглядзела на кавалерыста Петруся, сказала сур’ёзна:

– Ну, выліты Будзённы. І шашка збоку.

Я, прыехаўшы дадому, з адваротнага боку напісаў: “Чэмпіёнам краіны па канькабежцы з’яўляецца Пётр Сіліч...”

То было ўжо ў сорак восьмым годзе...

...У нашай хаце пасялілася гора.

Не ўбераглася мая сястрычка Вера – падхапіла ў вайну тую хваробу. Ад бежанкі. Памерла сястрычка, і яе пахавалі ў Забалацці.

Спахапіліся ды позна – хвароба была ў самым разгары. А было ж сястрычцы трошкі больш за дзесяць гадоў.Да мяне часта падступалася слабасць, кружылася галава і балела ў грудзях. Калі я паскардзіўся маці пра тое, вельмі занепакоілася, спалохалася за мяне, баялася, каб і я не захварэў той страшнай хваробай. На той час з’явіліся рэнтгены, і калі мяне аднойчы прасвяцілі ім, то доктар адразу вызначыў маю хваробу – туберкулёз лёгкіх закрытай формы.

Тады ж не было ні пініцыліну, ні стрэптаміцыну, яно было, канечне ж, ды не ўсім дастаць выпадала, асабліва нам, вяскоўцам...Маці не ведала, што рабіць...Старэйшы брат Анатоль служыў на флоце. Сем гадоў праплаваў ён на тральшчыку. Расказваў потым мне, што шмат мін было на моры – і іх прыходзілася збіраць.Калі памерла Верка, яго выклікалі на пахаванне. Не заспеў. Пахавалі без яго. Вельмі перажываў, што не развітаўся з сястрычкай. Калі ж даведаўся, што і мяне падцікавала тая страшная хвароба, не на жарт захваляваўся і пра маё жыццё.

Адразу ж падаўся ў бальніцу – да галоўнага ўрача. Расказаў пра бяду, прасіў даць накіраванне ў які-небудзь санаторый.

– Нічым памагчы не магу! – катэгарычна адмовіў галоўны ўрач Кацнельсон. – Хай ваш брат тут лечыцца.

– Дык у вас жа тут няма неабходных лекаў! – Толя як не крычаў на яго, бачачы, што таму да лямпачкі дзіцячы лёс нейкага вяскоўца.

Прыехаў дадому раззлаваны, але ні пра што не расказваў. Цэлую ноч думаў, не спаў, вырашаў, як паступіць, як знайсці выхад з тупіковага становішча...

Раніцай, папярэдзіўшы маці, што адлучыцца на дзень-два, знік. У Менск падаўся. У Міністэрства аховы

здароўя. Не ведаю, у якія ён там дзверы стукаўся, каго прасіў і умольваў, але адтуль прыехаў радасны і задаволены.

Паклаў на стол паперчыну і абвясціў:

– Во, Пятрусь, трэба ехаць у Наваельню. У дзіцячы санаторый. На лячэнне. Праз два тыдні трэба выязджаць...

Потым расказваў, што сустрэўся з чэрствасцю чыноўнікаў. Але калі пачаў грукаць корцікам па стале, абяцаючы даць тэлеграму ў Маскву, нарабіць шуму, яго пачалі супакойваць:

– Добра, добра, супакойцеся... Атрымае ваш брат пуцёўку ў санаторый.

Тры з паловаю месяцы прабыў я ў тым санаторыі.Хлапчукі прыязджалі з розных мясцінаў, але ў асноўным з гарадоў. Тыя, хто быў з горада, грэбліва крывіліся ад поснай кашы ці бульбы, супу ці баршчу. Я ж падмятаў усё, што давалі – яшчэ і дабаўкі прасіў. Як за сябе выкідваў усё...

Пасябравалі мы з хлопцамі, больш таго, парадніліся. Фатаграфаваліся на памяць. Кожны з хлопцаў падпісаўся на тым фота. На той жа першай фатаграфіі стаіць дата – 23 ліпеня 1950 года.Гляджу на твары хлапчукоў, успамінаю той нялёгкі час, а ведаю – у жывых з іх не засталося нікога. Ні-ко-га! Скасіла хвароба. Выжыў толькі я. Як з поля бою выйшаў...Нарадзіла мяне маці, даўшы жыццё.Выратаваў ад галоднай смерці Курт Венцэль.Вярнуў да жыцця мой брат Толік.

За гэты час я папраівіўся, і ўжо больш не кружылася галава, цвёрда і ўпэўнена я хадзіў па зямлі. Галоўны ўрач дзіцячага санаторыя здзівіўся, гледзячы на рэнтгенаўскія здымкі, пільна паглядзеў на мяне, узнёсла прамовіў:

– Я віншую цябе, Пятро Сіліч! Ад тваёй хваробы і знаку

не засталося.. Значыць, на карысць пайшло лячэнне. Я жадаю, каб ты болей ніколі сюды не вяртаўся...

Ён мне пацісnуў руку як даросламу.

Я ж, не вымаючы сваёй рукі з ягонай, перапытаў:

– І я не памру, як мая сястрычка Верка? Не памру, доктар?

– Сто гадоў жыць будзеш! Вер майму слову!

І я паверыў яму.

Дадому прыехаў здаровы і вясёлы. Не пазнала маці, абняла, шчасліва ўсклікнула:

– О які спраўны стаў! От што значыць пабыць у санаторыі.

...Восенню яно нічога, а вось калі прыходзіла зіма, калі марозныя завірухі пранізвалі ўсё цела, калі ў піліпаўку ваўкі шчэрылі на нас белыя іклы, а хадзілі мы ў школу з Петрусём Забалоцкім з маёй вёскі, – калі праходзілі паўз могілкі і на іх кожны раз нешта спявала-скавытала, а ў нас валасы станавіліся старчака, – гатовы мы ўжо былі і адступіцца, адмовіцца ад вучобы за столькі кіламетраў. Страх, здаецца, быў мацней за ўсё...

Але чамусьці кожным разам помніліся словы Мастовіча – выкладчыка літаратуры. Ён казаў-папярэджваў, што адзін раз у жыцці збаяўшыся, будзеш баяцца ўсё жыццё.Мудры быў настаўнік. І ў тыя ж хвіліны каля могільніц, ідучы насустрач сівернаму ветру, я цвёрда шаптаў сабе: “Не, не адступлю. Няма такой сілы, якая прымусіла б мяне праявіць маладушша. Перад маці будзе сорамна, перад Толікам, перад Куртам...”

Праз нейкі час прыйшло фота ад Анатоля – з горада Савецкая Гавань. Спачатку ён служыў на Балтыйскім флоце, а пасля перакінулі на Ціхі акіян.

“З Новым годам! З новым шчасцем! – напісаў ён на адваротным баку фота. – На памяць маім родным, бацькам, ад сына Толіка. 1-га студзеня 1950 года”.

Я ганарыўся сваім братам. Паказваў усім фота і казаў, што і я, калі вырасту, буду мараком...”

14.

“Дарагі дружа Пятрусь, дарагі мой Пётр Сяргеевіч! – пісаў з далёкага горада на Няве Віктар Дударэнка. – Сабраўся ўсё ж напісаць табе. То ўсё часу не ставала, то лянота падгортвалася, а то і не было, здавалася, неабходнасці такой, – а тут сны спакою не даюць: як не штоноч наведваецца да мяне мудрая баба Васіліха, што нам з табой пупы завязвала, і Курт Венцэль разам з ёю... Нешта патрабуюць ад нас, напамінаюць пра сябе...

Я так разумею, што недарэмна яны стукаюцца ў нашую памяць.

А я ведаю, Петрык, што яны хочуць ад нас. Зразумеў, зусім нядаўна зразумеў. Яны жадаюць, каб мы не забывалі не толькі пра іх, а і пра саміх сябе. Памятаць адзін пра аднаго – гэта адно, а вось не парываць духоўную нітачку між намі і імі – то ўжо зусім іншае. Нас усіх павінна жывіць памяць, і мы ні ў якім разе не павінны адмаўляцца ад іх духоўнай дапамогі, хаця, здавалася б, іх і няма побач з намі. Не, яны ўсё ж побач з намі. І таму яны думаюць пра нас, перажываюць за нас, падказваюць нам, як трэба крочыць у заўтрашні дзень...

Мы ў хуткім часе павінны з табою сустрэцца. Ды і не толькі сустрэцца, а і наведаць з табою тыя мясціны, дзе мы слухалі мудрыя парады і настаўленні бабы Васіліхі, дзе вялі вясёлыя забавы з Куртам... Зайздрошчу табе – ты бываеш у Забалацці часта, а мяне лёс закінуў сюды, за тысячы кіламетраў. Хаця ж, з другога боку, у нас не павінна быць аніякіх прычын рэдкага з’яўлення на

роднай зямлі...

Мы сходзім з табой абавязкова на магілку бабы-павітухі, памянём яе добрым словам, а потым у царкве паставім памінальныя свечкі Курту і бабцы Васілісе... Не апошнюю ролю адыгралі яны ў нашым жыцці. Тое, што яны далі нам, не маглі даць пазней ні навука ў інстытутах, ні кнігі, якіх мы шмат з табою прачыталі...Недарэмна прысніўся мне Курт адначасова з табой, недарэмна ў сне мы разам з ім імчалі на саначках. Ён дасылаў нам добрую вестку са сваіх планет, бо думаў пра нас толькі добрае. Як і мы пра яго...

Так, мы ўжо з табой прайшлі-пражылі добрую палавіну свайго жыцця, і едзем на тых саначках з гары і сёння, і на душы ў нас светлы і добры настрой, – значыць, наперадзе ў нас яшчэ шмат спраў і клопатаў, і мы іх павінны давесці да канца, да свайго лагічнага завяршэння...

Баба Васіліха, як я разумею, правяла з намі некалькі ўрокаў па катэхізацыі – знаёміла з азамі Бібліі. Хаця мы тады не разумелі ўсяго, але сёння, аглядваючыся на той час, унікаючы ў радкі Святога Пісання, яна скіроўвала нас на шлях, які вядзе нас да Бога. І мы ідзем па тым шляху, не збочваем, бо дарога да Бога, самая прамая і жыццесцвярджальная дарога, бальшак...

Мне ўспамінаецца чамусьці той падбіты самалёт і лётчыкі-самазабойцы – і сёння не магу зразумець, чаму яны так лёгка развіталіся з жыццём? Успамінаецца, як мы стралялі з нагана Курта, і як падкраўся да нас твой бацька, адабраў той наган і разбіў потым молатам на навакавальні...

Памятаю, як ты перепалохаў усю школу, надзеўшы кіцель і фуражку з чэшкай, што пакінуў табе Венцэль, і зайшоў у клас, крыкнуў на ўвесь голас: “Хэндэ хох!” Ваенрук, які любіў паздзеквацца над табой, збялеў і не ведаў, што рабіць – так напалохаўся... А потым завуч школы Мікалай Фёдаравіч Дзятлаў, твой далёкі родзіч, адлупцаваў цябе дзягай за такія выхадкі... Правільна

адлупцаваў, сам ведаеш, і згодзішся са мной, ці не так? Бо тады які час быў – адно слова ў органы, і твайго бацькі, а то і ўсёй сям’і не было б у жывых..

А памятаеш, як з нас здзекваўся дурань-пераростак Якаў – на сем гадоў старэйшы? А ты аднойчы гвазданууў яму ў лоб ручкай з пяром-“зорачкай”... То ж Дзятлаў тады смяяўся і нават радаваўся тваёй смеласці – меншы большага перамог, правучыў нават. Ён болей і не падыходзіў да цябе. Нездарма ж цябе называлі камендантам Белагорскай крэпасці...

Шмат і шмат чаго яшчэ можна ўспамінаць, але пісьмо ёсць пісьмо, тут усяго і не ўспомніш, а калі і ўспамінаць, то кніга цэлая атрымаецца – то ж колькі захапляльнага, цяжкага, горкага і цікавага прыйшлося на нашую долю!

А якія мы з табою пісьменнікі, сам ведаеш: не да таго было – усё аддавалі працы, сям’і, і нешта ж, дзякуючы Богу, дасягнулі ў гэтым жыцці, здзейснілі, не сорамна будзе перад нашчадкамі...Я рады тваім поспехам – расказваюць сябры і знаёмыя пра твае поспехі ў энергетыцы. Хай у цябе стае энергіі на доўгія-доўгія гады, мой дарагі дружа Пятрусь!Адно засмучае, калі даведаўся пра цябе, што ты паклаў сваё здароўе у Чарнобыльскай зоне. Што пасля хваробы ў дзяцінстве ты ніколі не хварэў, а тут столькі нагарнулася на цябе... І ты не захацеў нават атрымаць інваліднасць, якую прыпісвалі табе дактары ад камісіі... Колькім пакалечыў жыццяў той Чарнобыль!

Прашу цябе, выстай, вытрывай, перамажы і на гэты раз сваю хваробу. У цябе ж і прозвішча якое – Сіліч, а, значыць, корань ад слова “сіла”...

Абдымаю цябе, твой назаўсёды сябар – Віктар Дударэнка...”

15.

“Віцька, дарагі мой дружбачок, добры дзень, маё табе

вітанне! – адказваў на ліст сябра гомельскі энергетык Пятро Сіліч. – Так, дзяцінства стукаецца ў нашы сэрцы, напамінае пра той нялёгкі час... А там жа былі Васіліха і Курт, нашы сябры і бацькі – маладыя і прыгожыя. Таму аніяк мы не можа вырвацца з таго непрымусовага палону, а яно і добра, што не можам, – бо яно нас жывіла і будзе жывіць доўгія гады, даваць моц і энергію...

Так, дарагі Віцька, да драбніц памятаю дні ў Забалацці – дні акупацыі, галадоўку, нішчымніцу, Курта Венцэля і бабу Васіліху... Усё тое ўспамінаецца светла і хораша. Памяццю, дзякуй Богу, я надзелены цудоўнаю, і таму мне навукі даваліся лёгка і хутка.Колькі прайшло дзесяцігоддзяў, а памятаю як не да хвіліны кожны дзень – дзе мы былі, што рабілі, калі прыйшло вызваленне, калі я апошні раз бачыў свайго Курта...

Так распарадзіліся абставіны, так наканаваў пражыць нам жыццё Усявышні, пра Якога так таленавіта і мудра нам даводзіла лекарка і шаптуха...

Каб не Дранік, то наш Колька хоць які гадочак пажыў бы дома, сярод нас, сярод таты і мамы... Дранік, каб на яго, хацеў займець сабе сябручка ў яго чорных справах, і для гэтага выбраў нашага Міколку... Таму і падаўся ў партызаны раней часу. Потым яго цяжка параніла. Ляжаў у шпіталі пад Бабруйскам. Меркаваў так: трошкі паправіцца і адпусцяць яго камандзіры на колькі дзён дадому. Паправіўся збольшага – і нечакана яго часць, і яго разам з усімі, пагналі далей, на захад. А ён праязджаў ад Забалацця усяго сем кіламетраў. І не ўдалося заехаць да нас. Дык жа здагадаўся перадаць вяскоўцамі кароценькае пісямцо бацькам...

Пісаў, што вельмі шкадуе, што не змог пабачыцца, бо вельмі спяшаліся рухацца наперад. Шкадаваў, што вельмі паранены бацька. Колька ведаў, што ён быў у шпіталі пад Нарвай... Загінуў пад Кёнігсбергам...

Нешта няма сігналаў ад Васіля Бандарчука – як ён там, таксама ж некалі разам з намі вайной загартоўваўся. Шкадую, вельмі шкадую, што своечасова не схаваў тое

пісьмо, якое пакінуў мне Курт. Калі раніцай палез у кішэню кіцеля, канверта таго, што трымаў у руках, што мне прызначаўся, не было. Колькі потым не дапытваўся ў бацькі, ён катэгарычна адмаўляўся, што браў яго. Канечне ж, хлусіў. Такі быў тады час, што бацька ўсяго асцерагаўся. Таму і пабіў кувалдай наган, пазнішчаў усё, што было звязана з немцамі, – мусіць, каб не абвінавацілі яго ўлады ў хаўрусе з імі...

Дарэчы, я памятаю, які лёс спасціг нашага старасту Несцера Бандарчука, які выратаваў жыццё не толькі мне і матулі, а і многім-многім вяскоўцам. Шкада чалавека, ой як шкада... Для нас ён быў абаронай і засцярогай, але, на вялікі жаль, для ўлад ён быў ворагам народа, здраднікам... Не, ён нам не здраджваў, гэта мы яму здрадзілі, аддаўшы яго на здзекі законнікам, якія не былі пад акупацыяй...

А бургамістр Вінарскі? Ці можна ацаніць па высокай шкале дабрыні ўсё тое, што ён зрабіў для людзей? Усё наша Забалацце пацвердзіла б і даказала б, што гэта былі тыя людзі, якія застануцца ў памяці кожнага забалацянца – ды і не толькі забалацянца! – як самыя добрыя і спагадлівыя землякі. Смелыя і адважныя, яны рызыкавалі, хадзілі штодня па лязу нажа...

Паліцая Драніка будуць успамінаць па-іншаму. Але Бог яму, як кажуць, суддзя...

Дзякуй табе, што першы напісаў мне, што сабраўся з сіламі і духам, і паклікаў мяне туды, у далёкі сорак першы-другі-трэці-чацвёрты і іншыя пазней гады... Яны з намі, неадчэпна з намі, і нікуды іх не выкінеш, не забудзеш, – яны будуць стукацца ў нашыя сэрцы і напамінаць пра самыя простыя ісціны, пра якія казала баба Васіліха: “Любіце ворагаў сваіх, чыніце дабро нават тым, хто ненавідзіць вас, абражае вас, хто праклінае вас. І маліцеся за тых, хто крыўдзіць і робіць вам балюча...”

Як проста і як геніяльна сказана: “І калі вы хочаце, каб з вамі абыходзіліся па-людску, то самі будзьце людскімі; добры чалавек з добрага скарбу сэрца свайго выносіць

добрае, а благі чалавек з благога скарбу сэрца свайго выносіць благое...”Мела рацыю Васіліха, калі казала нам, што з гадамі мы тое зразумеем і ўсвядомім. Так яно здарылася і насамрэч. І я рады гэтаму. Яе мудрасць, ды яшчэ матуліна пяшчота і любоў памаглі мне ў жыцці. Мне ўдалося, дзякуючы ім, пазбегнуць шмат якіх недарэчнасцяў і памылак, абысці іх бокам, – і я не параніў, не апёк сваю душу благім і непрыгожым, не выпэцкаўся ў чорным брудзе быцця... Я вынес добрае з добрага скарбу свайго сэрца.І ўсё жыццё буду ўдзячны майму старэйшаму сябру – Курту Венцэлю. І ён таксама, як і ўсе, навучыў мяне дабрыні і спагадлівасці.

Дарагі дружа! Чакаю цябе ў госці. Нашы сэрцы б’юцца ў такт, нашы думкі пераклікаюцца на адлегласці, і таму недарэмна мы часта з табою бачым адны і тыя ж сны...

Абдымаю. Чакаю. Твой – Пятрусь, сябар Курта і твой найлепшы сябрук...

16.

Хлопчык маўкліва глядзіць у маўклівае зорнае неба...

Хлопчык застанецца хлопчыкам да тае пары, пакуль ён будзе яскрава і выразна помніць той далёкі час, калі ўпершыню нешта пачне запамінаць убачанае вачыма і пачутае вушамі – пра першыя запамінальныя і значныя падзеі, што адбываліся каля яго і вакол яго...

Пятрусь узіраўся ў неба... Пятрусь знаходзіў там зоркі нябожчыка – свайго бацьку і матулю, Верку і Валодзьку, Міколу і бабу Васіліху. Там жа знаходзіў сляды і сваіх сябрукоў, якіх па волі злога лёсу некалі сілком павезлі ў Нямеччыну, і якія не вярнуліся адтуль – прапаў іх след на зорных сцежках чалавечага існавання...Малы-дарослы чалавек пільна ўглядаўся ў прасторнае зорнае неба, углядаўся да тае пары, пакуль не пачуў голас свайго сябра – Курта Венцэля... Быццам той стаяў недзе непадалёку, а то і зусім побач, датыкаючыся плечуком

да малодшага сябра...

– Як жывеш, Петрусь? Як жывеш, Пятро Сяргеевіч?

Сіліч не спалохаўся голасу свайго сябра, які даляцеў да яго з небыцця, наадварот, абрадваўся гэтаму чаканаму-нечаканаму пытанню. Нейкі час раздумваў, як ужо – па-даросламу – адказаць даросламу сябру.

– Ды як табе адказаць, дарагі мой сябра Курт, на тваё пытанне? Жыву, цябе ўспамінаю з удзячнасцю, сніўся ты мне часта, і не толькі мне, а і маім сябрам. Ці жывы ты хоць, ці ўдалося табе вырвацца тады з тае Сталінска-Гітлераўскай чалавекадрабілкі?

– Навошта табе тое ведаць, Петрык? Памятай мяне такім, якім і запомніў. Я ж табе адрас і месцажыхарства напісаў у пісьме, а ты служыў у мяне на радзіме матросам, – зусім непадалёчку ад маіх мясцінаў – чаму не пацікавіўся хоць, ці жывы я, і не пазнаёміўся з маім Пэтэрам?

Пятро адчуў ніякаватасць, падумаў пра сябе: “Прызнавацца ці не?” Але хлусіць у такім выпадку не мог – ніколі ён не хлусіў Курту:

– Знікла тое пісьмо, Курт, і сам я павінен у тым, – не збярог я яго, не схаваў адразу, як убачыў. Мо бацька ўзяў, ды спаліў, ці хто іншы, – да сённяшняга дня не ведаю, за што караю сябе няшчадна ўсё жыццё.

– Не карай... Не вінаваты ты. Але калі будзеш на маёй радзіме па справах сваёй працы, абавязкова раскажы пра мяне маім суайчыннікам. Яны абавязкова зразумеюць цябе. Не ўсе мы былі такія, якія сеялі смерць і гора тваёй радзіме Беларусі. І мой народ павінаваціцца перад вашымі людзьмі – жывымі і нябожчыкамі. Табе з Віцькам пра тое казала баба Васіліха...

– Добра, Курт, абяцаю. Праз месяц я буду на тваёй радзіме. Будуць сустрэчы з немцамі, будзем гаварыць пра энергетыку. Абавязкова раскажу пра цябе. І пра

сябе. Пра нас з табою. Раскажу, як ты выратаваў мяне ад галоднай смерці. А ім, тваім суайчыннікам, скажу такую фразу:

– Курт Венцэль – быў і застаецца маім сябрам, ім ён застанецца на ўсё жыццё... Няма народаў, якія павінны быць ворагам адзін аднаму – мы ж сям’я на нашым зямным шары і, можа, ва ўсім сусвеце, – таму мы павінны шанаваць і любіць адно аднаго. Як завяшчаў тое Хрыстос... Яны зразумеюць мяне, Курт? Зразумеюць, праўда?

– Абавязкова зразумеюць. Вельмі добра зразумеюць. Дзякую, што ты стаў тым, якім мне і жадалася. У пісьме я і пра гэта пісаў. А цяпер – бывай... Мо калі сустрэнемся.

– Сустрэнемся...

Пятрусь і яшчэ пра нешта хацеў спытаць, але адчуў, што застаўся адзін, што Курт Венцэль растаў у зорным небе, а злева, там, дзе заканчваўся бальшак Малочнага Шляху, сарвалася са свайго месца велізарная зорка і, прачырыўшы белую дугу, паляцела некуды ўніз і згарэла за гарызонтам – акурат над Бабруйскам...

Сярод зорак нараджаўся маладзічок – тоненькі-тоненькі, як злізаны сярпочак, якім карысталася пад час жніва Алена Сіліч...

Пачынаўся чарговы месячны цыкл касмічнага жыцця планеты Зямля.

Заўтрашні працоўны дзень Петруся, генеральнага дырэктара вытворчага аб’яднання “Гомельэнерга” Пятра Сіліча, абяцаўся быць вельмі насычаным і цяжкім.

Усе добрыя справы ён прывык распачынаць на маладзік.

Бо так заўсёды вучыла яго маці – Алена Іванаўна, так вучыў бацька – Сяргей Фёдаравіч.Так таго патрабаваў і космас, зоркі і – Бог.

Таму і нарадзіўся, жыў і працаваў пад сваёй шчаслівай зоркай Пятрусь Сіліч – сябар Курта Венцэля.

Забалацце, Бабруйск, Гомель
1998-2003 год.

P.S.
Лёс па-свойму распараджаецца жыццём людзей.
У 1999 годзе, напрыканцы XX стагоддзя, не стала Пятра Сіліча – трагічна загінуў. Пахаваны ён непадалёку ад Гомеля – на Рандоўскіх могілках.
Яго прозвішча і яго справу працягваюць яго сыны – Ігар і Валодзя, якіх нарадзіла Анастасія Міхайлаўна – жонка Пятра Сіліча, – і ўнукі...

Падрыхтаванае на падставе: Анатоль Бароўскі, Том другі. Аповесці і апавяданні, — Гомель: Палесдрук, 2012.